

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ УКРАЇНОЗНАВСТВА ім. І. КРИП'ЯКЕВИЧА

УКРАЇНА В ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНИХ
КОНЦЕПЦІЯХ ПОЛЬЩІ

УДК [94(477:438):327.8]"20":001.818
А 86

Артимишин П. І., Костюк О. А. Україна в зовнішньополітичних концепціях Польщі: аналітична доповідь / НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, Львів, 2020. 72 с.

Простежено зародження та генезу концепту «Великої Польщі» та його вплив на стан українсько-польських відносин. Проаналізовано розвиток поглядів польських політичних та інтелектуальних осередків щодо України та українців упродовж ХХ – початку ХХІ ст. З'ясовано основні концептуальні підходи щодо обґрунтування зовнішньополітичних доктрин Республіки Польща у пострадянський період, а також місце України в межах реалізації Польщею своєї зовнішньої політики. Показано основні тенденції та зміни в стратегічній направленості зовнішньої політики Польщі під час налагодження тісного, а згодом стратегічного партнерства з Україною. Окрему увагу звернено на внутрішньополітичний дискурс у польському експертному та політичному середовищах, суперечливі заяви польських політиків стосовно розвитку відносин з Україною в умовах російської агресії на Донбасі, а також на наявний консенсус на рівні вищих органів державної влади Республіки Польща щодо важливості України в зміцненні регіональної та континентальної безпеки.

Для науковців, службовців державних органів влади й управління, студентів та широкої читацької аудиторії.

*Звіт про виконання наукового проєкту схвалено на засіданні
вченої ради Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України
(Протокол № 10 від 24 грудня 2020 р.)*

Електронна версія: www.inst-ukr.lviv.ua

ISBN 978-966-02-9493-6

© Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича
НАН України, 2020

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1 У ТІНІ ІМПЕРІЙ: ПОЛЬСЬКА ДУМКА ЩОДО УКРАЇНИ ТА УКРАЇНЦІВ НАПЕРЕДОДНІ ТА В РОКИ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ	5
РОЗДІЛ 2 У ВИРІ РЕВОЛЮЦІЙ ТА ДРУГОЇ РЕЧІ ПОСПОЛИТОЇ	18
РОЗДІЛ 3 ВІД ВОРОЖНЕЧІ ДО ПРИМИРЕННЯ: ДРУГА СВІТОВА ВІЙНА І ДО РОЗПАДУ СХІДНОГО БЛОКУ	37
РОЗДІЛ 4 УКРАЇНА – ПОЛЬЩА: ВІД НЕДОВІРИ ДО АСИМЕТРИЧНОГО ПАРТНЕРСТВА	45
РОЗДІЛ 5 УКРАЇНА – ПОЛЬЩА В УМОВАХ РОСІЙСЬКОЇ АГРЕСІЇ НА ДОНБАСІ	64
ВИСНОВКИ	70

ВСТУП

Концепт «Великої Польщі» виник на рубежі XIX–XX ст. і був тісно пов'язаний із запитом тодішніх польських політиків щодо необхідності відродження Польської держави в її історичних кордонах, зокрема з українськими землями, які свого часу були частиною Речі Посполитої. Представники різних політичних кіл по-різному бачили шляхи відродження незалежної Польської держави. Відтак «українське питання» у польських візіях напередодні Першої світової війни дало початок не лише українсько-польському протистоянню спершу в латентній, а потім – у відкритій і навіть збройній формах, але й для дискусій всередині середовища польського політикуму. Проте, що Польща має знову стати незалежною і охоплювати на східних кордонах не лише польські етнографічні простори, ніхто не сперечався. «Яблуком розбрату» стало лише питання, як саме «непольські» терени інтегрувати до відродженої Польської держави.

Польські політичні й інтелектуальні середовища поділилися на прихильників («інкорпорації»), тобто безпосереднього приєднання відповідних теренів до Польщі (цей табір очолював Роман Дмовський), та «федераціонізму», тобто створення Польської багатонаціональної федеративної держави, у якій би домінувала польська нація (лідером цього осередку був Юзеф Пілсудський). Фактично ці два проєкти були конкуруючими спершу на рівні інтелектуальних дискусій напередодні та під час Першої світової війни, а потім впевнено перейшли у категорію політичних візій у руслі облаштування геополітичних реалій після завершення Великої війни. Врешті, влада щойно посталої на військових згарищах Польської республіки також маневрувала у своїх підходах у політиці щодо національних меншин та т. зв. «кресів» між переконаннями Р. Дмовського та Ю. Пілсудського. Втім, у той час, як з огляду на суттєвий вплив останнього на політичне та державотворче становище міжвоєнної Польщі, «федераціонізм» все ж був значною частиною офіційної польської політики та риторики влади, прибічники першого дедалі більше маргіналізувалися, у межах шораз радикальніших організацій «ендецького» напрямку, які існували поміж двома світовими війнами: Народно-національного союзу (Związek Ludowo-Narodowy), Табору Великої Польщі (Obóz Wielkiej Polski), Національно-радикального табору (Obóz Narodowo-Radykalny), Національно-радикальних рухів «Фаланги» та «АВС» (Ruch Narodowo-Radykalny «Falanga», Obóz Narodowo-Radykalny «ABC»), Національної партії (Stronnictwo Narodowe). За іронією долі, унаслідок Другої світової війни землі «західних кресів», як про це мріяв ще на початку XX ст. Р. Дмовський, таки опинились у складі Польщі, що, правда, ціною втрати земель на сході, на що свого часу не могли би погодитися ані ідеолог «ендеції», ані Ю. Пілсудський, хоч самі їх концепти продовжували існувати, щоправда, переважно впродовж декількох повоєнних десятиліть вже у польських інтелектуальних середовищах в еміграції.

Ключову роль у розробці нової зовнішньополітичної парадигми повоєнної Польщі відіграв Єжи Гедройць та його журнал «Культура». Обстоюючи необхідність історичного примирення з українцями, разом із Юліушем Мерошевським Єжи Гедройць сформував новітню доктрину, навколо якої впродовж наступних років польський політикум формував польську зовнішньополітичну стратегію. Доцільність існування незалежних держав т. зв. простору УЛБ (України, Литви, Білорусі) як безпекового компонента протистояння російському імперіалізму стало ключовим у зовнішньополітичній платформі руху «Солідарність», а згодом визначальним для усієї польської східної політики. Незалежна Україна сприяла реалізації стратегічних завдань європейської та євроатлантичної інтеграції у геополітичній конфігурації Третьої Речі Посполитої, формуючи не лише політичній, але і територіальній буфер від Росії, ставала важливим атрибутом безпеки у регіоні. Відмова Польщі від геополітичного ревізіонізму, ідей перегляду існуючих кордонів та потреба в ефективному реагуванні на безпекові виклики засвідчили радикальну зміну польсько-українських відносин. Політичний консенсус між різними ідейно-політичними течіями польського політикуму щодо основних цілей, завдань, проблем та напрямів зовнішньої політики сприяв збереженню поступу та динаміки у становленні добросусідських польсько-українських взаємин, які поступово вийшли на рівень стратегічного партнерства. Україну ж трактували як один із чинників незалежності та безпеки Польщі.

Польща розглядала Україну як важливий чинник регіональної і загальноєвропейської стабільності та безпеки й прагнула, щоб двосторонні відносини стали «взірцевою моделлю добросусідства і тісного співробітництва». Усвідомлюючи фактичну нерівномірність безпеки в Європі не на свою користь, Польща обрала курс на поступове створення та зміцнення зв'язків із ЄС та НАТО. Якщо відносини з ЄС розглядалися здебільшого в загальноцивілізаційному контексті майбутнього розвитку країни, то відносини із Північноатлантичним альянсом – винятково у безпековому вимірі. З огляду на це, відносини Польщі з Україною отримали євроатлантичний зміст, у якому Варшава впродовж 1990–2000-х років неодноразово демонструвала готовність та здійснювала реальні кроки в європейській інтеграції України. Щобільше, сторони намагалися діяти примирення навколо трагічних подій історичної спадщини, яка, зумовивши чимало суспільно-історичних стереотипів, значною мірою впливала на суть та перебіг двосторонніх взаємин. Польща фактично виконувала своєрідну «цивілізаційну місію» щодо України, під час президентства Александра Квасневського та Леха Качинського, закріпивши за собою статус т. зв. адвоката України у Європі.

Розділ 1. У тіні імперій: польська думка щодо України та українців напередодні та в роки Першої світової війни

Концепт «інкорпораціонізму» у контексті ставлення польської політичної еліти до «непольських» теренів колишньої Речі Посполитої, які передбачалося приєднати до майбутньої нової Польщі, сформулював табір націонал-демократів («ендеків»), лідером яких був відомий польський політичний діяч і публіцист Р. Дмовський (1864–1939).

Свою політичну кар'єру Р. Дмовський розпочав ще під час навчання у Варшавському університеті, коли 1888 р. вступив до лав підпільної студентської організації «Союз польської молоді» («Związek Młodzieży Polskiej» («Zet»)), заснованої 1887 р. Зигмунтом Баліцьким¹. У грудні 1889 р. майбутній лідер «ендеції» став членом емігрантської «Ліги Польської» («Liga Polska»), закладеної 1887 р. у Швейцарії Зигмунтом Мілковським². Варто зауважити, що в програмному документі організації кінцевою метою діяльності проголошено здобуття Польщею незалежності у кордонах станом на 1772 р. (перед поділами Польщі) та її державне становлення на федеральних засадах, з урахуванням прав національних меншин³. Приблизно у той час Р. Дмовський приєднався до ще одного нелегального товариства «Єдність» («Łączność»), яке прагнуло відродження Польської держави за національним принципом із захистом прав винятково поляків⁴.

Не погоджуючись зі всіма постулатами «Ліги Польської», Роман Дмовський разом із Яном Поплавським та Зигмунтом Баліцьким у квітні 1893 р. заснували у Варшаві підпільну «Національну Лігу» («Liga Narodowa»), яка діяла аж до 1927 р., та сформулювали її політичну програму під назвою «національний егоїзм». У брошурі «Наш патріотизм» («Nasz patriotyzm») (1893), що стала першою програмою дій національно-демократичного табору, Р. Дмовський описав головні ідейні засади польського націоналізму. Основу польського патріотизму, на думку автора, повинні утворювати: національна самосвідомість, польська мова, католицизм і національна культура. Програма оголошувала вищість національних інтересів над соціальними та класовими, вимагала об'єднання зусиль усіх верств населення, пропагувала цивілізаційну вищість поляків над іншими народами й закликала до протистояння двом найшкідливішим для «польської справи» чинникам (на думку Р. Дмовського): соціалістичному руху та політиці русифікації⁵.

Пізніше, у 1897 р. на базі «Національної Ліги» засновано Націонал(народно)-демократичну партію (Stronnictwo Narodowo-Demokratyczne), яка поступово стала першим легальним політичним утворенням «ендеції» на польських землях (легально почала діяти 1897 р. у підавстрійській частині, з 1905 р. – у Королівстві Польському, з 1909 р. – на землях, що перебували у складі Німеччини)⁶. Основні вимоги новоствореної партії були зведені до вимог забезпечення з боку імперій, до складу яких входили польські землі, якнайширших гарантій для польського народу у сфері самостійного розвитку національної культури, суспільства та політичного життя⁷. Водночас вже восени 1903 р. у програмі націонал-демократичного руху її автор Р. Дмовський наголошував на незмінності головної політичної мети «ендеків» – відновлення незалежності та відродження самостійної Польської держави, яку вони сповідували аж до становлення незалежної Польщі за підсумками Першої світової війни⁸.

На початку 1890-х років Р. Дмовський розпочав публіцистичну діяльність. Перші проби пера майбутній лідер табору «ендеків» робив на сторінках «Кур'єра Львівського» та варшавських часописів «Всесвіт» і «Голос». А вже 1895 р. він став одним із ініціаторів створення, активним дописувачем, а згодом – головним редактором (із перервами) ключового друкованого органу «Національної Ліги» – «Всепольського огляду» («Przegląd Wszechpolski»), який, за задумом його засновників, мав на меті сприяти розвитку та поширенню серед поляків «вшехпольської» об'єднаної

¹ Zdrada J. Od lojalizmu do walki o niepodległość. *Stan świadomości narodowej Polaków w przededniu niepodległości. Materiały z posiedzenia naukowego zorganizowanego z okazji 90-lecia odzyskania niepodległości w 1918 roku* / red. J. Machnik, W. Rojek. Kraków, 2010. S. 19.

² Зелінський М. Українське питання в політичній і публіцистичній діяльності Романа Дмовського (1888–1939 pp.). Херсон: Видавць ФОР Гринь Д. С., 2017. С. 30–31.

³ Kozicki S. *Historia Ligi Narodowej (okres 1887–1907)*. Londyn: Mysl Polska, 1964. S. 53.

⁴ Общественное движение на польских землях: основные идейные течения и политические партии в 1864–1914 гг. / под. ред. А. М. Орехова. Москва: Наука, 1988. С. 111.

⁵ Dmowski R. *Nasz patriotyzm*. Litteratursallskaper Ligatur, 2007. 36 s.; Зелінський В. Політичні погляди Романа Дмовського. *Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили. Серія: Історія*, 2012. Т. 207. Вип. 195. С. 95–100.

⁶ Chrzanowski I., Konopczyński W. *Roman Dmowski. Polski Słownik Biograficzny*. Kraków, 1939–1945. Т. 5. S. 214.

⁷ Зелінський М. Українське питання в політичній і публіцистичній діяльності Романа Дмовського... С. 37–38.

⁸ Dmowski R. Program stronnictwa demokratyczno – narodowego w zaborze rosyjskim. *Przegląd Wszechpolski*. 1903. № 10. S. 727.

ідеології, протистояти політиці русифікації та онімечення на польських теренах, окреслювати питання, пов'язані зі справами колонізації, еміграції, освіти та економіки і на польських теренах, і в еміграційних польських осередках⁹.

З-поміж іншого, одним із аспектів, які Р. Дмовський розглядав на шпальтах видання, стало національне питання. Так, у статті «Національна єдність», що вийшла 1895 р., автор означив власне розуміння концепту «нація», визначаючи його як історичну категорію або суспільну групу, що були сформовані «століттями загального державного побуту»¹⁰.

У низці інших публікацій часопису ідеолог «ендеції» стверджував, що для жителів давньої Речі Посполитої загальнодержавні цінності відігравали значно більшу роль, аніж зв'язки (навіть міцні) із сусідніми народами, або тим паче будь-які етнічні відмінності між поляками, білорусами, литовцями та українцями¹¹. Він був переконаний у необхідності приєднання території історичної Литви (Великого князівства Литовського) до складу майбутньої Польської держави, яка мала, на думку «ендека», охопити всі землі Речі Посполитої до 1772 р. І хоч такі погляди цілком виразно суперечили тенденціям національно-державного розвитку білорусів, українців і литовців, Р. Дмовський та його однодумці сподівалися, що ця «колізія» буде вирішена завдяки створенню можливості співіснування в одній державі двох або більше різних етнічних культур, за прикладом Швейцарської конфедерації¹².

Цікаво, що деколи у своїх текстах на межі XIX–XX ст. Р. Дмовський висловлював доволі лояльні до «непольських» націй думки про їхнє гармонійне й мирне співіснування з польським народом за відродження єдиної Речі Посполитої. Наприклад, у статті «Листи варшав'янина в Галичині» 1897 р. він запевняв, що полякам у разі здобуття незалежної держави не потрібно поворювати «нешадну» та «варварську» політику своїх же завойовників – німців і росіян – щодо інших народів, які потраплять до складу нової Польщі, змушуючи їх силою, почасти проти їхньої волі, до покори й заставляючи жити в єдиній із поляками країні за допомогою «батога». Однак навіть за таких обставин Р. Дмовський наголошував, що поляки не мають забувати про польські національні інтереси на тих теренах, «де культура наша панувала і до сьогодні панує, де живуть у значній кількості поляки, прив'язані до своєї культури». Це, на думку автора, було особливо важливим, враховуючи розвиток російського (українського) руху, що послабив польські впливи в Галичині¹³.

Гасла про важливість співпраці та мирного співіснування у майбутній Польщі тих націй, які у минулому разом перебували у Речі Посполитій, потрапили до програми партії ендеків 1903 р., складеної Р. Дмовським. Зокрема, у ній наголошено, що «у взаєминах до чужоплемінних елементів ... особливо до литвинів, русинів ... націонал-демократія прагне до постійного співжиття за взаємної толерантності, позитивної культурної роботи кожного племені»¹⁴. Насправді, як згодом визнав і сам ідеолог «ендеції», така риторика була лише тактичним ходом, щоб порозумітися з російською ліберально-демократичною опозицією¹⁵.

Значно частіше, окреслюючи бажану для відновленої у майбутньому Польської держави східну політику, Р. Дмовський порушував питання «втрачених/забраних земель» або «східних кресів» (пол. *Kresy Wschodnie*, від *kres* – «границя», «кінець», «край»), які після здобуття незалежності варто було якнайшвидше інкорпорувати (від лат. *incorporatio* – включення до складу), тобто безпосередньо приєднати до нової Польщі¹⁶.

Сам термін «креси» з'явився у середині XIX ст. у творах польського поета Вінцента Поля, зокрема в поемі «Могорт» (1854), у якій описано події незадовго після «взяття Умані» на кордоні Речі Посполитої і Кримського ханства. Поширенню терміна сприяло уявлення про особливу цивілізаторську місію поляків і походження з цих земель одних із найзнаковіших польських поетів – Адама Міцкевича та Юліуша Словацького. Слово «креси» вкоренилося у польській літературі й публіцистиці як означення територій на схід від Вільно і Львова, які до кінця XVIII ст. належали Речі Посполитій. Наприкінці XIX ст. у таборі «ендеків» до «східних кресів» залічували терени «історичної» Литви (територію шести тогочасних російських губерній: Віленської, Гродненської, Ковенської, Мінської, Могилевської, Вітебської) та 3 українські південно-західні губернії Російської імперії: Київську, Волинську й Подільську (Східну Галичину «ендеки» вважали власне польською територією)¹⁷.

Прикметно, що Р. Дмовський, особливо до 1905 р. – на початку своєї громадсько-політичної діяльності, був прихильником п'ятівської доктрини зовнішньої політики Польщі, що передбачала

⁹ Dmowski R. (St. Komornicki). Słowo wstępne. Ogół ludności polskiej. *Przegląd Wszechpolski*. 1895. № 1. S. 4.

¹⁰ Dmowski R. Jedność narodowa. *Przegląd Wszechpolski*. 1895. № 8. S. 82.

¹¹ Кітурка Ю. Беларуская праблематыка ў творах лідэра эндэцыі Романа Дмоўскага (к. XIX – пач. XX ст.). *Biuletyn historii pogranicza*. 2000. № 1. S. 9.

¹² Dmowski R. Kwestia litewska. *Przegląd Wszechpolski*. 1895. Nr. 19. S. 295.

¹³ Dmowski R. (R. Skrzycki). Listy Warszawskie w Galicji VIII. *Przegląd Wszechpolski*. 1897. Nr. 9. S. 195–196.

¹⁴ Dmowski R. Program stronnictwa demokratycznego – narodowego w zaborze rosyjskim. *Przegląd Wszechpolski*. 1903. Nr. 10. S. 732.

¹⁵ Зелінський М. Українське питання в політичній і публіцистичній діяльності Романа Дмовського... С. 88–89; Dmowski R. (Stary narodowiec). Refleksje z doby przelomu. *Przegląd Narodowy*. 1908. T. 1. № 1–3. S. 7.

¹⁶ Симоненко П. Г. Інкорпораціонізм. *Енциклопедія історії України*: Київ: Вид-во «Наукова думка», 2005. Т. 3: Е-Й / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. С. 476.

¹⁷ Kozicki S. *Historia Ligi Narodowej (okres 1887–1907)*. Londyn: Mysl Polska, 1964. S. 53.

інтенсивне просування польського політичного й культурного впливу у західному напрямку навіть ціною зіткнень із Німеччиною, як це робили свого часу представники королівської династії П'ястів (до 1370 р.). Знищення або максимальне послаблення Німеччини могло би сприяти реінтеграції втрачених «західних територій» («kresy zachodnie») – колишніх земель Речі Посполитої, які після Віденського конгресу 1815 р. остаточно опинилися у складі Пруссії (Східне Помор'я, Велике князівство Познанське та Вармія). Доктрина була противагою Ягеллонській концепції, яку сповідували представники династії Ягеллонів, що правили Польщею після П'ястів і дотримувалися політики динамічного просування на схід, на землі сучасної України, Білорусі, Литви й навіть Росії¹⁸. Ідеолог «ендецького» табору стверджував, що розвиток Польщі у східному напрямку став її великою історичною помилкою. Замість того, щоб зміцнити свої позиції на заході та спробувати закріпитися у Бранденбурзі, відібравши його у Пруського герцогства, Польща створила Річ Посполиту, у межах якої «менш культурні» литовські й руські магнати зрівнялися у правах і повноваженнях із «висококультурною» польською елітою. Однак вона не змогла геополітично закріпитися навіть у найважливіших стратегічних точках цього регіону – у прибалтійській Лівонії та на чорноморському узбережжі включно з Одесою для досконалого забезпечення своїх кордонів¹⁹.

Хоч головними для Польщі теренами Р. Дмовський вважав «західні кресни», що становили важливу частину власне етнографічної Польщі, але оскільки на початок ХХ ст. не спостерігалось жодних передумов для втрати Німеччиною свого становища як однієї з провідних держав світу, ця територія, що перебувала у складі Німецької імперії, для майбутнього польського державного проекту, за прогнозами представника «ендеків», була недосяжною у найближчій перспективі. Тому роль своєрідної територіальної «компенсації» мали відіграти «історичні кресни» на схід від Польщі. Втім, політик і публіцист усвідомлював, що в тодішніх геополітичних реаліях ідею відродження польської державності в межах кордонів Речі Посполитої 1772 р. навіть у східному напрямку неможливо було втілити через вплив у цьому регіоні Російської імперії. На думку «ендека», вона була слабшою за Німеччину, однак відігравала вагомую роль у Центрально-Східній Європі та перманентно протистояла «розповсюдженню польського культурного й цивілізаційного елемента на “забраних територіях”»²⁰. Питанню оволодіння «східними кресами» (сучасні Литва, Білорусь та Україна) Р. Дмовський приділяв особливу увагу, адже вважав його ключовим і переломним у цивілізаційному протистоянні проти Росії²¹.

Цікаво, що серед народів, які населяли «кресни», найбільш імовірним «союзником» поляків у боротьбі за вплив у регіоні ідеолог «ендеції» вважав литовців, які, по-перше, культурно були складовою західноєвропейської цивілізації, по-друге, як і поляки, мали тривалу традицію державності, а з рубежа XIV–XV ст. – ще й спільну з польською нацією історію²². По-третє, литовська мова не була слов'янською, тому литовці погано піддавалися русифікації²³. На думку Р. Дмовського, саме територія Литви, де склалися найкращі на «кресах» умови для розвитку національного життя «польського елемента», стала форпостом польської цивілізаційної присутності на сході²⁴.

Водночас білоруси, які, за підрахунками очільника «ендеції», становили 40 % населення теренів історичної Литви, не мали жодної «національно-політичної свідомості», а латиші, українці («русини») та євреї – жодного значного культурного впливу, тому саме полякам, за його прогнозами, належала роль «нації-провідника» на цих «кресових теренах»²⁵. Хоч у своїй публіцистичній діяльності Р. Дмовський надавав перевагу білорусько-литовському вектору польської експансії на межі XIX–XX ст., він також розглядав південно-східний (український вектор) – здебільшого в контексті дедалі напруженішого польсько-українського протистояння.

Чи не вперше українська тематика опинилася у центрі уваги головного «ендека» 1895 р., коли на шпальтах часопису «Przegląd Wszepolski» вийшов цикл його статей під назвою «З України». Прикметно, що термін «Україна» Р. Дмовський застосовував до Наддніпрянщини, хоча частіше до Київської губернії, яка поряд із Волинню і Поділлям становила т. зв. південно-західний край Російської імперії. Тут йшлося радше про окреслення територіального простору (як це було у часи Речі Посполитої), аніж про визнання наявності якоїсь державно-політичної чи етнічної прив'язки до цих земель. Значно частіше у своїх творах він оперував термінами «русин», «русинський», «малорусин», які, на його думку, цілком відповідали етнічному означенню населення України й не мали політичного навантаження²⁶.

¹⁸ Гулевич В. Західний напрямок польської геополітичної думки. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. 2012. Вип. 108(1). С. 159–168.

¹⁹ Dmowski R. Dziesięć lat walki (Zbiór prac s artykułów publikowanych do 1905 r.) *Pisma*. Częstochowa, 1939. T. III. S. 13.

²⁰ Dmowski R. Ruszczenie i dyplomacja. *Przegląd Wszepolski*. 1895. Nr. 22–23. S. 343–344.

²¹ Dmowski R. Państwa rozbiornicze jako teren polityki polskiej. *Przegląd Wszepolski*. 1904. Nr. 1. S. 10.

²² Dmowski R. Dziesięć lat walki... S. 5.

²³ Dmowski R. (Narodowiec). W naszym obozie. Listy do przyjaciół politycznych. *Przegląd Wszepolski*. 1901. Nr. 10. S. 618–619.

²⁴ Ibid. S. 612–614.

²⁵ Dmowski R. (Narodowiec). W naszym obozie... S. 623.

²⁶ Wysocki R. Akceptacja czy negacja? Kwestia ukraińska w poglądach Romana Dmowskiego. *Roman Dmowski i jego współpracownicy* / red.: M. Białokur, M. Patelski, A. Szczepaniak. Toruń, 2008. S. 425–455.

До самого ж явища «українства» та українського національного руху ідеолог «ендеків» ставився, як до «сонної маячні», мовляв, станом на кінець XIX ст. у представників української інтелігенції не було національної свідомості, а українська молодь не знала своєї історії. Тому він вважав неможливим будь-який рівноцінний союз поляків й українців у боротьбі з Росією. А з огляду на те, що основою «українства» буцімто була ненависть до поляків, Р. Дмовський розцінював його пропагування як шкідливе й небезпечне для майбутнього Польської держави²⁷.

Однак суттєво більше уваги Р. Дмовський приділяв русинсько(українсько)-польським відносинам саме на галицьких теренах – арені протистояння двох націй. Зрештою, саму появу «українського питання» на порядку денному європейської політики головний «ендек» пов'язував із цим краєм, а точніше – з діяльністю австрійського канцлера Клементя Меттерніха, який, мовляв, у середині XIX ст. й «придумав» русинську (українську) народність із метою нейтралізації польського сепаратизму в Галичині²⁸.

Водночас у руслі розгляду галицької тематики еволюціонували погляди Р. Дмовського щодо українства. Так, вже 1897 р. у циклі статей «Листи варшав'янина в Галичині» він визнавав існування «русинського руху як факту великого значення та явища повчального»²⁹, окреслив перед своїми польськими співвітчизниками, що проживали у південній частині Польщі, стратегічне завдання «розв'язати русинське (українське) питання» як одне з визначальних на шляху відродження Польщі³⁰. Ідеолог «ендеків» закликав не ігнорувати «русинське» населення, яке у Галичині, за визнанням Р. Дмовського, становило в етнографічному сенсі дві третини населення, а «Червона Русь хоч і не була краєм, позбавленим цінностей для польського національного життя, але, з іншого боку, цей край ніколи не був у тій мірі польським, як Бретань або французький Прованс»³¹. Автор і далі наголошував на австрійському походженні українства, проте не заперечував, що «русинський рух розвинувся би і без допомоги австрійського уряду, але, можливо, трохи пізніше й у дещо іншій формі»³².

Лідер «ендеків» наполягав, що у жодному разі не можна навіть задумуватись про будь-яку польсько-русинську співпрацю, тим паче на паритетних умовах, тому що поляки як нація із тривалою традицією державотворення ніколи не стануть по один бік барикад із русинами (українцями), які, мовляв, протягом кількох століть були народом без власної національної держави³³. Звідси й скептичні погляди Р. Дмовського щодо спроможності українського національного руху стати гідною та ефективною протидією російському (ще одному «державному») впливу в Галичині або, тим більше, досягнути української незалежності³⁴.

Зважаючи на такий стан справ, як і на край «низький» рівень «інтелектуальної культури русинської інтелігенції» та загалом «скромний» рівень освіти місцевого українського населення, яке, «прочитавши за шкільною лавою том Шевченка, брошуру Драгоманова й кілька новел Івана Франка ... потім нічого не читає»³⁵, Р. Дмовський вбачав лише один спосіб вирішення «русинського питання» у Галичині – «інкорпорувати» тамтешніх русинів (українців) за прикладом французького досвіду асиміляції автохтонного кельтського населення у провінціях Прованс та Бретань або ж німців у Ельзас-Лотарингії³⁶.

Подальшого розвитку візії Р. Дмовського щодо інкорпорації «східних кресів», зокрема України, набули у серії його теоретичних статей, що упродовж 1902 р. публікувалися на сторінках «Всепольського огляду» під псевдонімом Р. Скрицький і стали основою його першої цілісної книги «Думки сучасного поляка» («Myśli nowoczesnego Polaka») (1903). У ній він вперше комплексно окреслив головне завдання поляків: в умовах бездержавності та розділення між імперіями польських теренів створити націю як етнокультурну спільноту, а відтак і національну державу, покликану здобути полякам «місце під сонцем» у боротьбі з іншими народами.

Книжка, як відзначав її автор у вступі, була присвячена саме тим полякам, які «відчували глибокий зв'язок з польською нацією, її життям, потребами і прагненнями, хто визнавав обов'язок брати участь у її роботі та боротьбі», яких протиставляв тим представникам польського народу-нації, «хто вирішив думати про себе, а не про Польщу», і тим, для кого «Польща поступалася місцем людству», тобто космополітам³⁷.

Згідно з Р. Дмовським, бути поляком означало «належати польській нації на всій її території та протягом усього існування, як сьогодні, так і в попередні століття, і в майбутньому; відчувати свій тісний зв'язок з усією Польщею»³⁸. Тому автор був переконаний, що задля «польського морально-державного відродження» необхідне поєднання кожним із поляків «всього свого духу із життям Польщі, її почуттями й думками, потребами і прагненнями», заміна своїх приватних

²⁷ Dmowski R. (Lach). Z Ukrainy. *Przegląd Wszechpolski*. 1895. Nr. 20. S. 318.

²⁸ Dmowski R. *Kwestia litewska*. S. 294.

²⁹ Dmowski R. (R. Skrzycki). Listy Warszawiaka w Galicji VI. *Przegląd Wszechpolski*. 1897. Nr. 7. S. 151.

³⁰ Dmowski R. (R. Skrzycki). Listy Warszawiaka w Galicji VII. *Przegląd Wszechpolski*. 1897. Nr. 8. S. 173.

³¹ Dmowski R. (R. Skrzycki). Listy Warszawiaka w Galicji VI. S. 151.

³² Ibid. S. 152.

³³ Dmowski R. (R. Skrzycki). Listy Warszawiaka w Galicji VII. S. 172–173.

³⁴ Ibid. S. 172–173.

³⁵ Dmowski R. (R. Skrzycki). Listy Warszawiaka w Galicji VIII. *Przegląd Wszechpolski*. 1897. Nr. 9. S. 196–197.

³⁶ Dmowski R. (R. Skrzycki). Listy Warszawiaka w Galicji VII. S. 174.

³⁷ Dmowski R. *Myśli nowoczesnego Polaka*. Wydania pierwsze. Warszawa, 1903. S. 16.

³⁸ Ibid.

інтересів інтересами всієї нації та майбутньої держави і створення таких умов, за яких «польський дух, максимально використовуючи досвід інших народів, водночас зможе вчитися на надзвичайних умовах польського життя, недостатних іншим народам»³⁹. Ідеолог «ендеції» недвозначно наголошував, що за таких обставин саме литовсько-руські терени мали би перетворитися на «історичне поле польської національної експансії, де польська культура кількох віків мала великі здобутки»⁴⁰. Тому Р. Дмовський закликав до повної інкорпорації цих територій.

У цьому контексті значну увагу «ендек» приділив українському питанню. Він запевняв, що у взаєминах із русинами полякам потрібно бути безкомпромісними й відкидати будь-які ідеї щодо можливих поступок в українському напрямку. Наприклад, для Р. Дмовського була дивною ситуація, коли повітові ради у Галичині, які склалися переважно з поляків, одногосно приймали рішення щодо відкриття (чи робили заяви щодо необхідності відкриття) руських (українських) гімназій у містах, щоб у такий спосіб «заспокоїти» руське населення⁴¹. Через таку «добросердність» та «щедрість», за твердженням автора, поляки могли би заплатити втратою будь-якого впливу на Україну.

Водночас Р. Дмовський робить і дещо парадоксальний висновок: якщо полякам із якихось причин не вдається асимілювати українців (хоча першочергове завдання – «перетворення» русинів на поляків шляхом колонізації за зразком асиміляції русько-литовської еліти у XV–XVI ст.), то наявність постійного польсько-українського протистояння в будь-якому разі прискорить становлення модерної української нації, яка зможе стати тимчасовим союзником польського народу у боротьбі зі спільним ворогом – Росією. Якби такого конфлікту не було, або, щобільше, якби поляки не чинили русинам жодного опору та давали їм все, що ті вимагають «і навіть більше, ніж хочуть», то українці стали би «літнвою нацією-гультьєм», а відтак – «легкою здобиччю ... для народу російського»⁴².

Тим часом у програмі народно-демократичної партії Польщі 1903 р., яку написав той-таки Р. Дмовський, вкотре наголошувалося на необхідності проведення рішучої щодо «національних меншин» політики й відмови від будь-яких поступок на їхню користь зі збереженням постійного польського впливу на тих теренах, де проживали поляки (навіть якщо йшлося про незначну їхню кількість), із метою можливого включення цих земель до складу майбутньої відновленої незалежної Польщі, із одночасним протистоянням із тими «ворожими загарбницькими культурами», які би самі претендували на панівне становище на «кресах»⁴³. Вочевидь, такими силами головний «ендек» вважав як національні рухи литовців, білорусів та українців, так і російську сторону.

Поступом з початком XX ст. антиросійську риторичку Р. Дмовського замінили антинімецькі настрої. Такий факт можна пояснити тим, що ідеолог «ендеції» розумів, що у ситуації перебування «між двома вогнями» – Німеччиною та Росією – полякам потрібно зорієнтувати свої сили на союз із внутрішньо слабшою стороною, яка би, своєю чергою, теж була зацікавлена заручитися польською підтримкою. У цьому контексті очільник «ендеків» закликав розпочати процес об'єднання польських земель із підросійських територій, а пізніше, дочекавшись сприятливого моменту, за допомогою Росії долучити до них піднімецьку й півдавстрійську частини. Поразка Російської імперії у російсько-японській війні 1904–1905 рр. слугувала для Р. Дмовського ще одним аргументом на користь підтримки проросійського вектора: він був переконаний, що інтенсивна експансія політика Росії на Далекому Сході дещо пом'якшила би внутрішню ситуацію всередині самої імперії та послабила би тутешню русифікацію, чим мала скористатися Польща.

Ще одним сприятливим моментом, на думку ідеолога польських «націонал-демократів», були революційні події у Росії 1905–1907 рр., під час яких з'явилася можливість перевести польське питання у дискусію парламентської боротьби – сам Р. Дмовський був депутатом II та III Державних Дум. Щоправда, йому не вдалося досягнути якихось результатів (російська влада рішуче відкидала навіть вимоги щодо польської автономії)⁴⁴. Однак це не завадило лідеру польської націонал-демократії, окрім парламентського майданчика, приєднатися ще й до панслов'янського руху – антигеми до «пангерманізму», яка слугувала інструментом впливу офіційного Петербурга на західних і південних слов'ян, що проживали у складі Німецької, Австро-Угорської та Османської імперій. Апофеозом руху стало проведення 13–18 липня 1908 р. Всеслов'янського з'їзду у Празі, на якому польську делегацію очолили Р. Дмовський і З. Баліцький⁴⁵. Вони сподівалися, що участь поляків на слов'янському форумі винесе «польське питання» на загальнослов'янський, а відтак – міжнародний рівень⁴⁶.

Світоглядні зміни очільника «ендеків» вплинули і на його бачення «українського питання». Важливу роль він відводив польсько-українським відносинам у Галичині – регіоні, який Російська імперія збиралася «сторочними російськими землями» та у разі світової війни збиралася анексувати. Водночас за допомогою підтримки москвофілів у Галичині табір «ендеків» розраховував

³⁹ Dmowski R. *Myśli nowoczesnego Polaka*. Wydania pierwsze. Warszawa, 1903. S. 16–19.

⁴⁰ Ibid. S. 63.

⁴¹ Ibid. S. 48.

⁴² Ibid. S. 48–49; 70.

⁴³ Dmowski R. Program stronnictwa demokratyczno-narodowego w zaborze rosyjskim. *Przegląd Wszechpolski*. 1903. Nr. 10. S. 724–733.

⁴⁴ Зелінський М. Українське питання в політичній і публіцистичній діяльності Романа Дмовського... С. 44–45.

⁴⁵ Wasilewski L. *Kwestja Ukraińska jako zagadnienie międzynarodowe*. Warszawa, 1934. S. 90.

⁴⁶ Баран З. Польсько-російські взаємини в оцінці Романа Дмовського. *Проблеми слов'янознавства*. Львів. Вип. 49. С. 83–87.

«заробити» для себе хорошу репутацію в очах російської влади та домогтися поступок у Королівстві Польському⁴⁷.

У квітні 1908 р. побачила світ ще одна праця Р. Дмовського «Німеччина, Росія і польське питання» («Niemcy, Rosja i kwestia polska»), у якій автор поряд із комплексним аналізом міжнародної ситуації у Європі початку XX ст. розглянув становище польського питання та перспективи відродження польської незалежності у тодішніх умовах. Характерно, що загальна ідея книжки просякнута виразно антинімецьким спрямуванням – саме Німецька імперія постає як ключова загроза для відновлення Польщі станом на кінець 1910-х років.

У книжці окреслено і сам простір «польського питання» на межі XIX–XX ст., який, на думку Р. Дмовського, охоплював уже терени, що були більшими за територію Речі Посполитої напередодні її поділів та у півтора раза перевищували площу Німецької імперії. До того ж, лідер «ендеків» переконував, що у такій конфігурації площа власне корінної, етнографічної Польщі становила лише третину всього простору з населенням близько 20 млн, а чисельність населення всіх теренів, на які Польща могла історично претендувати, становила майже 50 млн осіб⁴⁸.

Вагомого значення у книжці Р. Дмовський надав і питанню т. зв. «східних кресів» («забраних земель» Литви та Русі), зокрема описав етнографічну й демографічну ситуацію у Північно-Західному (Ковенська, Віленська, Гродненська, Мінська, Могильовська, Вітебська губернії) та Південно-Західному (Волинська, Подільська і Київська губернії) краях Російської імперії⁴⁹.

Загалом, говорячи про становище східнослов'янського елемента на «кресах», Р. Дмовський наголошував, що приблизно «20 мільйонів малорусинів та 6 мільйонів білорусинів власне ще не є росіянами», однак такий стан справ не означав, що вони не могли би ними стати або ж взагалі відчуті себе окремими народами (особливо це стосувалося тенденцій в Україні)⁵⁰. Утім, на думку Р. Дмовського, українці, як і решта «кресових народів» (білорусів та литовців), були лише «етнографічним матеріалом», не здатним до витворення власної культури, а отже, до самостійного існування. Тому рано чи пізно цим «етнічним спільнотам» судилося бути поглиненими цивілізаційними впливами Росії або Польщі⁵¹.

У своїй праці Р. Дмовський згадував і про Галичину, розглядаючи її як частину Польщі, що була приєднана до Австрії внаслідок першого поділу Речі Посполитої 1772 р. Західна частина краю, як стверджував автор, була винятково польською, у східній переважало руське (українське) населення, однак поляки на цих теренах мали чисельну перевагу в містах, їм належала значна кількість земельної власності. Водночас Р. Дмовський визнавав, що вже за декілька десятиліть у цьому краю серед русинів сформувався соціальний прошарок інтелігенції, який проголосив своїм головним політичним завданням боротьбу з поляками у регіоні⁵². І хоч очільник «ендеції» вважав Галичину важливою, органічною та невід'ємною частиною польського цивілізаційного простору, обов'язковою складовою майбутньої відродженої Польщі, польські народовці були готові, як свідчать факти активної співпраці у регіоні «ендеків» із москвофілами в останнє передвоєнне десятиріччя, розігрувати «галицьку» (як і загалом «українську») карту під час переговорів із Росією.

Загалом, автор праці «Німеччина, Росія і польське питання», перебуваючи на проросійських слов'янофільських позиціях, намагався переконати російський уряд, що єдиною силою, яка спроможна зупинити німецький натиск на Схід, можуть бути тільки поляки, але за однієї умови – наявності широкої автономії в Королівстві Польському.

Антиукраїнську риторичку Р. Дмовського критикували «краківські консерватори» («станчики»), зокрема один із їхніх лідерів – Міхал Бобжинський – прихильник пошуку компромісів із українцями Галичини. Саме врегулювання польсько-українських відносин у регіоні, на його думку, було ключовим пріоритетом у його політичній діяльності, якого він продовжував дотримуватися і під час перебування на посаді намісника Галичини у 1908–1913 рр.

«Українське питання» стало справжнім «яблуком розбрату» між «станчиками» та «ендеками». Для «станчиків» «ендеки» були табором, що намагався за допомогою «антиавстрійського патріотизму, а швидше – польського шовінізму» залучити на свій бік «натовп» і будувати свою риторичку на боротьбі з русинами, а для «ендеків» консерватори з Кракова були «зрадниками національних інтересів»⁵³.

Дійшло до того, що 1914 р. вийшла праця Р. Дмовського «Занепад консервативної думки в Польщі» («Upadek myśli konserwatywnej w Polsce»), у якій він звинуватив «станчиків» в «ідеологічному партикуляризмі» та підтримці русинів, що, на думку «ендека», у тодішніх умовах межувало зі зрадою польських інтересів⁵⁴. Як стверджував лідер «ендеції», «недалекоглядна» проукраїнська позиція кра-

⁴⁷ Зелінський М. Українське питання в політичній і публіцистичній діяльності Романа Дмовського... С. 132–134.

⁴⁸ Dmowski R. Niemcy, Rosja i kwestia polska. Lwów: Nakładem Towarzystwa Wydawniczego. Lwów – H. Altenberg, 1908. S. 23–24.

⁴⁹ Ibid. S. 28–30.

⁵⁰ Ibid. S. 175.

⁵¹ Ibid. S. 261.

⁵² Ibid.

⁵³ Зелінський М. Українське питання в політичній і публіцистичній діяльності Романа Дмовського... С. 127–129.

⁵⁴ Dmowski R. Upadek myśli konserwatywnej w Polsce. Pisma. Częstochowa, 1938. T. IV. S. 161.

ківських консерваторів призвела до того, що галицьке польське населення залишилось беззахисним перед натиском російської політики та рутенізації (українізації). Він зробив висновок, що політика «станчиків» у русинському питанні «в жодному разі не є консервативною» та навіть не «національною»⁵⁵.

Утім, хоча до самого початку Великої війни ідеолог «ендеції» послідовно відстоював проросійську позицію (з його подачі партійні з'їзди «Національної Ліги» 1912–1914 рр. закликали об'єднати всі національно-демократичні сили на проросійських позиціях⁵⁶), якихось реальних результатів йому це не дало. Чи не найбільшим ударом напередодні війни по проросійській орієнтації Романа Дмовського стало внесення навесні 1909 р. урядом Петра Столипіна до Державної думи проекту відокремлення Холмщини від Королівства Польського та її перетворення на окрему губернію, який було прийнято у квітні 1912 р. і втілено у життя⁵⁷. Цей акт польська громадськість сприйняла як «четвертий поділ Речі Посполитої» Російською імперією. А разом він став лакмусовим папірцем ефективності (а точніше – провалу) парламентської тактики Р. Дмовського щодо російського чинника у «польському питанні» й призвів до її краху безпосередньо напередодні Першої світової війни.

Наступним кроком у подальшому розвитку антиукраїнської риторики Р. Дмовського стали події Першої світової війни 1914–1918 рр., які загострили польсько-українські відносини, оскільки виявилось, що польське та українське питання тісно між собою пов'язані, і вирішення одного з них неможливе без урахування чинників впливу з боку іншого, особливо коли йшлося про конкуренцію державницьких проєктів.

Якщо говорити про самого Р. Дмовського, то він у травні 1914 р. під час тасного з'їзду «ендеції» у Відні зазначив: «Ще в цьому році вибухне світова війна. Польща повинна виступити проти Німеччини, бо тільки у випадку її поразки можливе отримання незалежності і об'єднання»⁵⁸. Політик сподівався, що майбутній світовий конфлікт стане затяжним, оскільки якомога триваліша війна допомогла б Європі швидше зрозуміти необхідність наявності незалежної Польщі⁵⁹.

Для відновлення польської державності очільник польської «ендеції» діяльно працював на дипломатичному фронті, пропагуючи серед провідних країн Антанти ідею створення незалежної Польщі.

Зокрема, на самому початку Великої війни, після проголошення російським урядом 14 серпня 1914 р. вездою до возз'єднання поляків усіх частин колишньої Речі Посполитої: «...воєдино під скіпетром російського царя», польські націонал-демократи сприйняли такий крок з боку Росії як шлях до поліпшення польсько-російських відносин. Вже 25 листопада 1914 р. у Варшаві було створено Польський національний комітет (ПНК), що мав представляти польське суспільство перед російською владою, у відповідь на створення 16 серпня 1914 р. у Кракові Начелнего (Головного) польського комітету, який розгорнув активну діяльність на підтримку Центральних держав у Першій світовій війні. До його складу увійшли національно-демократичні та консервативні політики, серед яких були Зигмунт Вельопольський і Роман Дмовський⁶⁰. Проте проросійська політика новоствореної організації була досить обережною і поміркованою, щоб не провокувати конфліктних ситуацій між поляками та росіянами навколо питання майбутнього об'єднання Польщі⁶¹.

Протягом 1914–1915 рр. представники польської націонал-демократії брали активну участь у підтримці російських військ на окупованих територіях Галичини⁶². Ситуація змінилася 1915 р., коли німецько-австрійські війська окупували територію російської частини Польщі і стало зрозуміло, що російська сторона стратегічно програє у війні. Тоді Р. Дмовський вирішив переорієнтуватися на нових зовнішньополітичних союзників – Велику Британію і Францію.

У листопаді 1915 р. ідеолог «ендеції» покинув Російську імперію та виїхав до Західної Європи, де незабаром встановив контакт із першим польським політичним представництвом на Заході – «Центральною Польською Агенцією» (Centralna Agencja Polska w Lozannie, CAP) у швейцарській Лозанні. Згодом він брав участь у переговорах із політичними діячами Італії і зустрічався з папою римським Бенедиктом XIV. Утім, результати переговорів Р. Дмовського не задовольнили, оскільки офіційний Ватикан бачив майбутнє Польщі тільки у союзі з Австро-Угорщиною⁶³.

⁵⁵ Ibid. S. 159–160.

⁵⁶ Terej J. Idee, mity, realia. Szkice do dziejów Narodowej Demokracji. Warszawa, 1971. S. 64.

⁵⁷ Захарчин Н. Ідея утворення Холмської губернії та українська громадсько-політична думка Галичини (1909–1912 рр.). *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»: зб. наук. праць*. Львів: Вид-во Національного університету «Львівська політехніка», 2006. № 555: Держава та армія / відп. ред. Л. Є. Дещинський. С. 145–150.

⁵⁸ Dmowski R. Przyczynki – Przemówienia. Poznań, 1934. S. 81.

⁵⁹ Ibid. S. 56.

⁶⁰ Зашкільняк Л. О., Крикун М. Г. Історія Польщі: Від найдавніших часів до наших днів. Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2002. С. 432.

⁶¹ Dmowski R. *Polityka polska i odbudowanie państwa. Z dodaniem memoriału «Zagadnienia środkowo- i wschodnio-europejskie» i innych dokumentów polityki polskiej z lat 1914–1919*. Wyd. trzecie. Hannover, 1947. T. 1. S. 120.

⁶² Зелінський М. Українське питання в політичній і публіцистичній діяльності Романа Дмовського... С. 142.

⁶³ Лыкошина Л. С. Основатель «пястовской» концепции развития Польши Роман Дмовский. *До и после Версаля: политические лидеры и идея национального государства в Центральной и Юго-Восточной Европе* / Н. А. Астахин и др.; отв. ред. А. Л. Шемякин. Москва: Индрик, 2009. С. 263.

Однак вже у лютому 1916 р., під час перебування у Лондоні, лідер польських «ендеків» виступив автором «Меморандуму у справі незалежності» (опублікований 2 березня 1916 р.) до урядів Росії, Великої Британії і Франції, який став першим документом польських політиків, що співпрацювали з Антантою, і в якому містився постулат про незалежність Польщі⁶⁴. Наприкінці березня 1917 р. на тлі Лютневої революції у Росії та подальшої тамтешньої ескалації ситуації Р. Дмовський підготував ще один документ – меморандум щодо відновлення польської державності. З огляду на тодішню геополітичну ситуацію в Росії та загалом в Європі, лідер «ендеції» констатував факт, що «відродження Польщі в її історичних кордонах 1772 р. бодай сьогодні неможливе та не дало б дуже сильної держави»⁶⁵.

Загалом, згідно зі змістом меморандуму Р. Дмовського, основа Польської держави має складатися з простору, де населення розмовляє польською мовою, усвідомлює себе поляками і прив'язане до польської справи. Однак цей простір не збігався з кордонами Польщі, які вона мала напередодні першого розподілу 1772 р., йшлося про бажане приєднання до Польщі насамперед західних польських земель, що були захоплені у XIII–XIV ст. Німеччиною та Австрією. На заході до складу Польщі повинні були увійти польські «історичні землі Познань і Західна Пруссія з Гданськом, потім Верхня Сілезія; південна частина Східної Пруссії»⁶⁶.

Водночас очільник польської «ендеції» не забував і про східний геополітичний напрямок. Так, у листі від 19 липня 1917 р. до Йоахіма Бартошевича, одного з представників «ендеції» в Україні, Роман Дмовський зазначив, що східні кордони майбутньої Польщі є «великим клопотом», та уточнив: «Щоб бути сильними зовнішньо, треба нам просуватися далеко на схід, але для збереження внутрішньої сили не можна просуватися задалеко, бо втрачимо польський характер держави ... На мою думку, добрим для нас було би мати губернії Ковельську, Віленську, Гродненську, більшу частину Мінської і Волинь, нарешті ще два повіти Поділля (Проскурівський та Кам'янець-Подільський) ... Нашим обов'язком є ... створення Польщі такою, яка могла би існувати, бути сильною і забезпеченою від зовнішніх інтриг»⁶⁷.

«Інкorporаційна» концепція лідера польської націонал-демократії надалі була окреслена в опублікованій англомовній брошурі «Проблеми Центральної і Східної Європи» («Problems of Central and Eastern Europe»), що побачила світ у Лондоні у липні 1917 р. Відтепер Р. Дмовський переконував: справу розбудови держави потрібно здійснювати із урахуванням географічних, демографічних, економічних та стратегічних чинників, тобто апелювати до прагматизму, а не до історичного права чи політичних розрахунків.

Так, за умов, коли польська нація належала, за підрахунками Р. Дмовського, до тих, які дуже швидко зростали чисельно, а також за умови включення до майбутньої Польщі вугільного басейну в Шльонську та забезпечення повноцінного виходу до моря, поляки опинилися би у чи не найсприятливішій економічній ситуації серед держав тодішньої Європи⁶⁸. Вкотре обмірковуючи проблему ймовірних східних кордонів майбутньої Польської держави, Р. Дмовський зауважив, що на північному сході Польщі варто «ревіндикувати» етнографічний литовський ареал («край литовської мови»), де 15–25 % населення становили носії польської мови. Далі на південніших теренах варто приєднати до Польщі й землі із центром у Вільно (тепер – Вільнюс), де більшість населення становили польськомовні мешканці. Ще південніше межею нової держави мало би стати «болото Полісія з його малолюдним населенням», що складалося з поляків, білорусів і русинів. Врешті, найпівденніше на Сході Польщі межу, згідно з планом Р. Дмовського, сформуvalи би на території Волині та частково Західного Поділля, де здебільшого проживали русини (українці), однак саме польська меншина начебто репрезентувала єдину в регіоні інтелектуальну й економічну силу⁶⁹.

Саме з русинами, як зазначав ідеолог «ендеції», полякам потрібно досягнути компромісу, оскільки етнографічні межі поміж обома народами змішалися, а тому це могло рано чи пізно спровокувати криваві сутички. Водночас Р. Дмовський продовжував наполягати на відсутності в українців будь-якої національної ідентичності, називав їх винятково «русинами» чи «малорусинами», вважав українську мову (як і білоруську) діалектом російської, а саме поняття «Україна» для нього було всього лише географічним означенням у польській історичній традиції «кресового краю», без жодного державно-політичного сенсового навантаження.

Політизацію ж «малоруського» національного руху як у Росії, так і в Австро-Угорщині ідеолог «ендеків» пов'язував лише з його підтримкою з боку офіційних Відня та Берліну, які, мовляв, завдяки актуалізації «українського питання» намагалися активізувати відцентрові тенденції у південно-західній частині Російської імперії, «відірвати» від останньої вихід до Чорного моря за допомогою становлення підконтрольної їм незалежної України, а також послабити польський національний рух у Галичині шляхом створення української альтернативи. За таких обставин, як

⁶⁴ Тымовский М., Кеневич Я., Хольцер Е. История Польши / пер. с пол. Москва: Изд-во «Весь мир», 2004. С. 389.

⁶⁵ Dmowski R. *Polityka polska i odbudowanie państwa*. Warszawa, 1925. S. 525.

⁶⁶ Ibid.

⁶⁷ Wapiński R. *Roman Dmowski*. Lublin, 1989. S. 237.

⁶⁸ Dmowski R. *Polityka polska i odbudowanie państwa*. *Pisma*. Częstochowa, 1937. T. VI. Cz. II. S. 341–343.

⁶⁹ Ibid. S. 396.

зробив висновок Р. Дмовський, «експансію» австро-німецького чинника в Україні могло би придушити лише створення незалежної Польщі⁷⁰.

Так і не отримавши позитивних результатів у Великій Британії, у серпні 1917 р. Р. Дмовський покинув Лондон, переїхавши до Франції. Тут лідер «ендеків» намагався здобути підтримку в офіційного Парижа для здобуття незалежної Польщі, яка, за задумом Р. Дмовського, могла би стати геополітичною противагою Німеччині у повоєнній Центрально-Східній Європі, замінивши дотеперішнього союзника Франції – Росію, де тривали революційні процеси.

Важливим кроком у напрямку реалізації польських інтересів серед країн Антанти стало заснування 15 серпня 1917 р., за ініціативою Р. Дмовського, у Лозанні Польського національного комітету. 20 вересня ПНК як офіційний польський представницький орган визнала Франція, а потім Англія, США, Італія і низка інших країн. Під керівництвом комітету перейшли багаточисельні польські військові формування у Франції. Восени 1917 р. ПНК став єдиною впливовою політичною організацією, що відстоювала інтереси поляків на міжнародній арені. Комітет, вочевидь, із подачі Р. Дмовського, сформулював власну позицію у питанні щодо майбутніх кордонів Польщі: «Національна територія Польщі значно більша від етнографічної», і Польська держава «своїми кордонами зобов'язана тягнутися у різних напрямках значно далі за власні землі»⁷¹.

Згодом дипломатичні контакти між ПНК і французьким міністерством закордонних справ стали більш тісними. У той час Брест-Литовський договір, підписаний між більшовицькою Росією та Центральними державами, остаточно звільнив провідні країни Антанти (Францію, Велику Британію) та союзні з нею США від зобов'язань узгоджувати з Росією свої ініціативи щодо «польського питання», адже раніше воно вважалося внутрішньополітичним питанням самої Росії.

Вже 5 січня 1918 р. за незалежність Польщі публічно висловився британський прем'єр-міністр Девід Ллойд Джордж (David Lloyd George). 8 січня 1918 р. у США були оприлюднені «14 пунктів президента Вільсона», де 13-й пункт цієї програми чітко гарантував відновлення незалежної Польської держави, що «повинна бути створена з долученням до неї території з безсумнівно польським населенням»⁷².

Однак «14 пунктів президента Вільсона», основою яких була ідея побудови держав після завершення війни за національним принципом, суперечила планам «ендеції» із розбудови майбутньої Польщі за «інкорпоративною» моделлю. У цьому контексті Р. Дмовський вирішив налагодити тісніші контакти з адміністрацією президента Вудро Вільсона і з цією метою у серпні–листопаді 1918 р. перебував із візитом у США як очільник ПНК. Візити, як пізніше з'ясується під час Паризької мирної конференції, не були безрезультатними. Зокрема, Р. Лансінг у польсько-українському протистоянні 1918–1919 рр. віддав перевагу полякам і виступив за об'єднання Східної Галичини з Польщею⁷³.

Під час перебування у США Р. Дмовський написав «Меморандум про території польської держави» («Memorial o terytorium państwa polskiego») від 8 жовтня 1918 р., адресований американському президенту США В. Вільсону. У документі лідер «ендеків», характеризуючи тогочасну геополітичну ситуацію, що склалася на теренах колишніх «східних кресів» Першої Речі Посполитої, вимушений був визнати: «Польща зараз занадто слабка, щоб успішно управляти усіма територіями східних земель». Водночас, на думку автора, це створювало ситуацію, коли проблема політичного майбутнього колишніх східних провінцій Польщі опинилась у «патовій ситуації»: «Утворення незалежних Литовської та Української держав означало б або анархію, або управління чужинців, німців. Повернення цих земель Росії означало б не меншу анархію і стагнацію у розумовій сфері та і в економіці. Відновлення Польщі на всіх цих територіях поклало б на Польську державу завдання понад її сили, позбавило б її внутрішньої щільності»⁷⁴.

Відповідно до зазначеного, компромісною межею просування Польщі на Сході Р. Дмовський пропонував визначити північ від Лібави (Лієпая), далі вздовж р. Двіна і на південь уздовж р. Горинь. Терени на схід від межі лідер «ендеції» пропонував залишити у складі Росії (серед них – Київські та Волинські губернії та східні повіти Поділля), а Литва, на думку Р. Дмовського, мала право на існування як автономне державне утворення у складі Польщі⁷⁵.

Пишучи про українців, Р. Дмовський намагався переконати В. Вільсона у тому, що хоч серед українського населення Росії упродовж останнього пів століття активізувалася літературна діяльність, яка дала поштовх подальшій політичній активності, однак українська нація і далі перебуває в «ембріональному стані», не має власної інтелектуальної та політичної еліти, а отже, не спроможна сформувати «сучасний прогресивний уряд на чолі з русинами»⁷⁶. Виходячи з таких міркувань, очільник «ендеків» запевняв, що і Східна Галичина має залишатися невід'ємною

⁷⁰ Ibid. S. 312; 321; 344.

⁷¹ Хомич С. Территория и государственные границы Беларуси в XX веке: от незавершенной этнической самоидентификации и внешнеполитического произвола к современному status quo. Минск: Экономпресс, 2011. С. 123.

⁷² Гершов З. Вудро Вильсон. Москва: Мысль, 1983. С. 150.

⁷³ Красівський О. Східна Галичина і Польща в 1918–1923 рр. Проблеми взаємовідносин. Київ, 1998. С. 105.

⁷⁴ Wapinski R. Historia polskiej myśli politycznej XIX i XX wieku. Gdańsk, 1997. S. 154.

⁷⁵ Dmowski R. Polityka polska i odbudowanie państwa. Pisma. Częstochowa, 1937. T. VI. Cz. II. S. 382.

⁷⁶ Сивіцький М. Історія польсько-українських конфліктів / пер. з пол. С. Петренка. Київ: Вид-во ім. Олени Теліги, 2005. Т. I. С. 51–52; Dmowski R. Polityka polska i odbudowanie państwa. Pisma. Częstochowa, 1937. T. VI. Cz. II. S. 373.

частиною Польської держави. Як компроміс для галицьких українців, Р. Дмовський у «Меморандумі...» пропонував визнати українську мову офіційною у регіоні й надати дозвіл для викладання цієї мовою у навчальних закладах⁷⁷.

Тим часом, за результатами дискусії 10–16 жовтня 1918 р., ПНК розробив 2 польські територіальні програми: «внутрішню», яка передбачала відродження Польщі у такій конфігурації кордонів, за яких етнічне польське населення становило би не менше 60 %, та «зовнішню», що передбачала відновлення держави в історичних кордонах Речі Посполитої станом на 1772 р. Остання програма розглядалася як вихідний пункт у перемовинах із Антантою та була закріплена у заяві ПНК від 12 жовтня до французького уряду про окупацію польськими і французькими військами етнографічних польських територій⁷⁸. Тоді ж очільники ПНК попросили союзників розпочати окупацію районів Брест-Литовська, Кам'янець-Подільського та Ковна (Каунаса), що могло гарантувати Польщі безпеку на Сході та стало б майбутнім плацдармом для можливих військових дій у російському напрямку⁷⁹.

Врешті-решт, 2 листопада 1918 р., безпосередньо перед завершенням Першої світової війни, під час засідання Верховної військової ради Антанти й США у Версалі, де розглядалося питання про умови перемир'я з Німеччиною, французький маршал Фердинанд Фош запропонував останній евакуювати війська зі всієї польської території, під якою розумів терени, що належали до складу Речі Посполитої перед 1772 р. На такий пропозиції наголосив на цій зустрічі й міністр іноземних справ Франції Стефан Пішон⁸⁰. Зі свого ж боку, представник Великої Британії Артур Бальфур розкритикував пропозицію ПНК і французький підхід до справи, наголосивши, що британська сторона не зобов'язана відроджувати Польщу в кордонах 1772 р., адже Річ Посполита не була етнографічною Польською державою і її населяли не лише поляки⁸¹.

Однак, роблячи підсумковий висновок щодо трансформації поглядів Р. Дмовського та його політичної діяльності напередодні та в роки Першої світової війни, варто відзначити, що вони вирізнялися непослідовністю, а почасти і взаємозаперечністю всього попереднього досвіду чи раніше висловлених тез. Чого лише варті спогади Томаша Масарика про те, що наприкінці світової війни Р. Дмовський навіть допускав можливість створення чесько-польської федерації⁸². Це свідчить, що станом на 1918 р. лідер «ендеції» так остаточно й не визначився з концепцією політичного устрою відновленої Польщі, і сам чітко не уявляв, які дії потрібно буде робити вже у найближчому майбутньому, хоч імплементації ідей, їхньої декларації та опису він присвятив попередні два десятиліття.

Таким чином, однією з найпопулярніших концепцій стала ідея «інкорпорації», сформульована у таборі націонал-демократів («ендеків») її лідером, польським політичним діячем і публіцистом Романом Дмовським. У своїх історіософських розвідках він обґрунтовував приєднання українських земель до Польської держави (те саме стосувалося білоруських і литовських теренів). Згідно з нею, українцям як народу «неісторичному», «недержавному» відмовлено у праві на свою державу. «Ендеки» пояснювали свою позицію тим, що, мовляв, українці за останні століття нічим не виявили себе ні державно-політично, ні культурно, натомість весь час були пасивним, інертним елементом, не здатним до самостійного державно-творчого життя.

Враховуючи реалії кінця XIX – початку XX ст., Р. Дмовський вважав нереальною програму відновлення Польщі у кордонах 1772 р. Натомість, на думку «ендеків», першочерговим завданням поляків мала стати інкорпорація «східних» (литовських, білоруських та українських) земель, які треба було поступово колонізувати, щоб забезпечити перетворення майбутньої незалежної Польщі на мононаціональну державу. Насамперед до українських теренів, які планувалось «асимілювати», зараховували Східну Галичину, Волинь і Поділля. Інші українські землі мали відійти до збереженої після громадянської війни Росії, яка би залишалася такою собі протигагою до німецького гегемонізму в Центрально-Східній Європі.

Своєрідною антитезою до «інкорпораціонізму» Р. Дмовського стала «федераціоністська» доктрина щодо «східних кресів» Польщі, яку поширювали у таборі політиків та інтелектуалів на чолі із Ю. Пілсудським, польським політичним і державним діячем, одним із чільних представників Польської партії соціалістичної (ППС), членом Центрального робітничого комітету, майбутнім Начальником держави відродженої Польщі.

Ідеологічні розбіжності Р. Дмовського та Ю. Пілсудського очевидні: останній дотримувався соціалістичних переконань, до Росії був налаштований вкрай негативно, вважаючи її головним зовнішньополітичним конкурентом Польщі у Східній Європі, та відстоював необхідність реалізації Ягеллонської ідеї у розбудові Польщі. Замість Польщі П'ястівської – національної держави

⁷⁷ Dmowski R. *Polityka polska i odbudowanie państwa*. Pisma. Częstochowa, 1937. T. VI. Cz. II. S. 382.

⁷⁸ Зубачевський В. Из истории становления Версальской системы: дипломатическая борьба вокруг проблемы выхода Польши к морю накануне и в период работы Парижской мирной конференции. *Советское славяноведение*. 1989. № 6. С. 5; Штейн Б. «Русский вопрос» на Парижской мирной конференции (1919–1920 гг.). Москва: Госполитиздат, 1949. С. 182.

⁷⁹ Манусевич А. Трудный путь к Рижскому мирному договору 1921 г. (к истории советско-польских отношений). *Новая и новейшая история*. 1991. № 1. С. 21.

⁸⁰ Там же.

⁸¹ Манусевич А. К дипломатической истории вопроса о восточных границах послеверсальской Польши. *Исторический журнал*. 1944. № 4. С. 63–64.

⁸² Масарик Т. *Мировая революция*. Воспоминания. Прага, 1927. Т. 2. С. 52, 191.

однієї польської нації, яку прагнув побудувати Р. Дмовський, Ю. Пілсудський пропонував Польщу Ягеллонську – багатонаціональну федераційну державу, у якій би домінувала польська нація⁸³.

На відміну від Р. Дмовського, який залишив величезну публіцистичну спадщину, Ю. Пілсудський, будучи більше практиком, ніж теоретиком, писав значно менше, а свої геополітичні проекти майже ніколи публічно не озвучував. Однак ідейні витoki та певну еволюцію його поглядів щодо розбудови майбутньої Польщі, зокрема на східних теренах (із урахуванням «українського питання»), можна визначити, ґрунтуючись на наявних джерелах.

Важливими підвалинами для «федералістичного» підходу Ю. Пілсудського були ідеї прометеїзму й тісно пов'язаного з ним польського месіанізму.

Прометеїзм як вияв своєрідного духовно-патріотичного підйому зародився у час, коли, здавалося б, для цього було найменше підстав – під час поділів Польщі. Як на самих польських теренах, так і в еміграційних осередках, особливо у Франції, на межі XVIII–XIX ст. почали поширюватися ідеї, що Польща, як титан Прометей мала би повстати проти несправедливості й закликати до національно-визвольної боротьби інші народи, які перебували під гнітом Російської імперії⁸⁴. Польський месіанізм, що повноцінно в добу Романтизму виявився у творах А. Міцкевича⁸⁵, також потрапив на сприятливий «ґрунт» – уявлення про Польщу як «Християнський мур» Європи і поляків як її оборонців від небезпек зі Сходу – були невід'ємним елементом сарматської ідеології польського шляхетства ще у XVI–XVII ст.⁸⁶. Та й поза контекстом «сарматизму» середньовічна Польща у дискурсі тодішніх образів фігурувала як останній бастион латинської культури на Сході, який охороняв її від постійних загроз із боку «диких орд» євразійського степу та Криму. Концепт про Польщу як «Християнський мур» став основою ідеї прометеїзму вже у XIX ст., у межах якої був органічно об'єднаний із Ягеллонською доктриною, що у комплексі витворили переконання про необхідність добровільного об'єднання народів, які прагнули свободи й національного визволення, під проводом польської нації⁸⁷.

До 1890-х років він став важливим елементом національно-визвольної ідеї у польській політичній думці, зокрема потрапив до історіософського інструментарію польських соціалістів⁸⁸. Серед соціалістичних організацій різних народів, які існували у Російській імперії, Польська партія соціалістична першою висунула постулат незалежності. Останній було закріплено в ухвалі, прийнятій у листопаді 1892 р. у Парижі на з'їзді представників осередків польського соціалістичного руху. Вона, по суті, стала програмним документом новоствореної політичної партії. Водночас «Паризька програма» 1892 р. (саме під такою назвою згаданий документ увійшов в історію) передбачала, з-поміж іншого, що у майбутній самостійній демократичній Польщі пануватиме повне рівноправ'я на засадах федерації всіх народів, які належали до складу колишньої Речі Посполитої, рівність усіх громадян країни без різниці між статтю, расою, національністю та релігією, повна свобода слова, друку і зборів товариств, що на той момент було досить багатообіцяючим, зокрема у контексті «українського питання», тим паче на тлі дедалі більш шовіністичної риторики у таборі «ендеції»⁸⁹.

Збалансоване проголошення у програмі ППС національних і соціальних гасел, що мали у підсумку сприяти досягненню польської незалежності та розбудови нової демократичної держави, стало привабливим і для юного на той момент Ю. Пілсудського, який від самого початку існування партії був її активним членом. Тоді для партії, як особисто й для майбутнього Начальника держави, найбільшим противником поляків була Російська імперія. Зокрема, 1894 р. на шпальтах газети «Робітник» («Robotnik») з'явився нарис Ю. Пілсудського, у якому він недвозначно заявив: «найбільшим ворогом робітничого класу є російський царизм, який нав'язав варварські закони»⁹⁰. Він вважав, що російські порядки, запроваджені на польських теренах, цілковито втілилися у «засиллі російських чиновників, національному гнобленні, яке гальмує природний розвиток краю, придушенні навіть найменших виявів свідомості»⁹¹. За таких обставин, на думку юного тоді соціаліста, союзниками польського народу у національно-визвольній боротьбі мали стати інші, пригноблені російською деспотією народи⁹².

⁸³ Комар В. Концепція прометеїзму в політиці Польщі (1921–1939 pp.). Івано-Франківськ: Місто НВ, 2011. С. 54.

⁸⁴ Bartoszewicz H. Roman Knoll wobec sprawy niepodległości Ukrainy 1917–1921. Z dziejów prometeizmu polskiego. *Polska i jej wschodni sąsiedzi*. Rzeszów, 2005. Т. 6. С. 11.

⁸⁵ Mickiewicz A. *Dziady*. Warszawa, 2003. 350 s.

⁸⁶ Лескинен М. Мифы и образы сарматизма. Истоки национальной идеологии Речи Посполитой. Москва: ИСЛРАН, 2002. 178 с.

⁸⁷ Bączkowski W. *Praemurale Christianitatis. Bączkowski W. Grunwald czy Pilawce?* Warszawa: Wyd-wo «Myśli Polskiej», 1938. S. 53; Tazbir J. *Polska przemurzem Europy*. Warszawa: Twoj Styl, 2004. S. 180.

⁸⁸ Комар В. Концепція прометеїзму в політиці Польщі... С. 62–68.

⁸⁹ Program paryski. (1892). URL: <https://polskpartiasocjalistycznawroclaw.wordpress.com/historia-pps/deklaracja-programowa-pps/socjalisci-pod-zaborami/program-paryski-1892/> (дата звернення: 21.11.2020).

⁹⁰ Serwatka T. *Opinie Józefa Piłsudskiego na temat bolszewików i Rosji Sowieckiej. Niepodległość*. Warszawa, 2005. Т. LV. S. 335–347.

⁹¹ Piłsudski J. *Pisma zbiorowe*. Warszawa, 1937. Т. 1. S. 79–80.

⁹² Комар В. Юзеф Пілсудський і його соратники в боротьбі за незалежність Польщі напередодні Першої світової війни. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. 2015. Вип. 26. С. 133–139.

Сприятливі обставини втілити декларації у життя, здавалось би, з'явилися у час розгортання російсько-японської війни 1904–1905 рр. На тлі військових дій, послуговуючись принципом «ворог мого ворога – мій друг», Ю. Пілсудський вирішив налагодити контакт із офіційним Токіо. Так, вже 1904 р. з'явився його «Меморіал», адресований японському уряду, у якому автор наголосив на необхідності використання у боротьбі проти Росії «неросійських» народів, які проживали у регіоні між Чорним та Балтійським морями, і зазначивши, що саме Польща мусить у цій боротьбі зайняти позицію провідника як сторона, що мала у минулому тривалий досвід організації федераційної Речі Посполитої⁹³. У результаті, за словами Ю. Пілсудського, не лише буде виконана польська цивілізаційна місія у контексті здобуття незалежності, але Російська імперія втратить раніше загарбані землі, що суттєво її ослабить, і вона перестане бути небезпечним сусідом⁹⁴.

Лише словами справа не обмежилася. Вже у липні 1904 р. Юзеф Пілсудський прибув до Токіо з метою презентувати уряду Кацура Таро свій план організації у Польщі та на інших поневолених Росією теренах національного повстання і здобуття підтримки з боку японців у вигляді постачання зброї, амуніції, військових інструкторів для ППС. Однак японська сторона відмовилася допомагати Ю. Пілсудському у реалізації його програми, погодившись лише на розвідувальну співпрацю та пообіцявши надати субсидії й інструкторів для польських військових формувань у Швейцарії⁹⁵.

Тим часом у листопаді 1906 р. Ю. Пілсудський став керівником ППС-революційної фракції (на противагу ППС-лівіці). Тоді партія тісно співпрацювала з литовськими, латвійськими, білоруськими та українськими соціалістами на платформі спільної боротьби з російським царизмом. Майбутній Начальник Другої Речі Посполитої наголошував, що вся його діяльність була продовженням традицій польських повстань XIX ст., що відбувалися під гаслами «За вашу і нашу свободу!» – із завданням визволення з російської сфери впливу не лише поляків, але й інших підневільних народів, особливо сусідніх до Польщі⁹⁶.

Варто зауважити, що й після 1906 р. Ю. Пілсудський та його прибічники з революційного крила ППС залишалися прихильниками федеративної побудови майбутньої Польщі, де поляки формували би союз з українцями, литовцями і білорусами. Саму ж федерацію передбачалося перетворити після досягнення розпаду Російської імперії на низку національних держав (українську, литовську, білоруську), які приєдналися би до Польщі. По суті, йшлося про відродження державної структури за прикладом Речі Посполитої (і, якщо би була така можливість, у її межах станом до першого поділу 1772 р.), яка завдяки приєднанню «східним кресам», що мали відігравати роль своєрідної «буферної зони», на Балто-Чорноморському просторі, захистила би власне польські етнічні терени від загрозливого російського сусіда. Заразом передбачалося, що Польща в союзі з Литвою, Білоруссю та Україною стане гарантом безпеки у регіоні Центрально-Східної Європи⁹⁷. Утім, прикметно, що Східну Галичину у революційній фракції ППС, як і у таборі «кендіції», вважали споконвічною польською землею, її місце вбачали не у федерації, як це було, наприклад, із Наддніпрянською Україною, а безпосередньо у складі польської частини майбутнього федеративного утворення⁹⁸.

Тим часом розпочалась Перша світова війна. Рупором пропаганди тодішніх візій Ю. Пілсудського стала газета «Widnokrąg» («Обрій»), особливо, в 1916 р., коли її головним редактором обрали Тадеуша Голувка – товариша по партії і його ідейного соратника. Він не лише спостерігав за процесами національного відродження поляків, а й сприяв їхньому формуванню засобами друкованого слова. Тадеуш Голувко надавав великого значення резолюції, яка була ухвалена у Варшаві на народному вічі 3 вересня 1916 р., у якій волею народу проголосили створення польського уряду й армії для боротьби з Росією для здобуття незалежності Польщі⁹⁹.

У цих процесах Т. Голувко прослідковував спадкоємність польських традицій, формування яких, на його думку, було започатковано під час польського повстання 1830–1831 рр. Йому в перспективі вимальовувалися «милі серцю обриси переможної Польщі у тріумфальному поході на Київ і Петербург». Звідси виростало захоплення Польськими легіонами, які були створені під керівництвом Ю. Пілсудського 1914 р. із початком світової війни й мали стати основою армії незалежної Польської держави. Крім цього, Т. Голувко на сторінках газети пророкував усім, хто «не пізнав щастя боротьби проти Росії», що настає слухна хвилина, коли «польська армія впише нові сторінки у вінок слави польської зброї»¹⁰⁰.

Прагнення незалежності Польщі втілено в т. зв. ухвалі польського народу, адресованій Центральним державам, що була проголошена 22 жовтня 1916 р. у Варшавській філармонії. На думку Т. Голувка, ця подія стала вираженням величезної духовної революції, яку пережив польський народ за попередні 2 роки війни. Водночас зміцнювалися переконання, що головним ворогом поляків залишається Росія. У тодішній пресі відзначалося, що у момент проголошення Польської

⁹³ Referat o zagadnieniu prometejskim. 1940, 12 luty. *Zbiór dokumentów pplk. Edmunda Charaszkiewicza / oprac., wstęp i przyp.: A. Grzywacz, M. Kwiecień, G. Mazur. Kraków, 2000. S. 56.*

⁹⁴ Piłsudski J. Pisma zbiorowe. T. 2. S. 253.

⁹⁵ Комар В. Концепція прометеїзму в політиці Польщі... С. 70–71.

⁹⁶ Piłsudski J. Pisma zbiorowe. T. 5. S. 147.

⁹⁷ Charaszkiewicz E. *Przebudowa Wschodu Europy. Materiały do polityki wschodniej Józefa Piłsudskiego w latach 1893–1921. Niepodległość.* Londyn; Nowy Jork, 1974. T. 9. S. 251.

⁹⁸ Комар В. Концепція прометеїзму в політиці Польщі... С. 70–71.

⁹⁹ Hołówko T. Co dały wiece w Filharmonii? *Widnokrąg.* 1916. 12 października. S. 1.

¹⁰⁰ Hołówko T. Nieśmertelny cesarz. *Widnokrąg.* 1916. 23 października. S. 1–4.

держави Росія не лише втратить 12 млн своїх підданих, але й отримає кількामільйонну армію запеклих ворогів. Т. Голувко передбачав, що, крім поляків, звільняться «з-під ярма російського абсолютизму й інші поневолені народи на окраїнах Росії»¹⁰¹.

На завершальному етапі Першої світової війни віра у неминучість відродження Польщі захопила лідерів провідних держав світу, які хотіли використати польське питання у своїх інтересах. 5 листопада 1916 р. у Варшаві урочистим Маніфестом від імені монархів Німеччини – Вільгельма II Гогенцоллерна Австро-Угорщини – Франца Йосифа I Габсбурга було задекларовано відновлення Королівства Польського. У ньому, зокрема, йшлося про створення на польських землях, відвойованих у Росії, спадкової монархічної держави з конституційним устроєм¹⁰². Питання кордонів відновленої Польщі залишалося відкритим, а нова Польська держава мала взяти на себе зобов'язання створити власну армію, яка була би союзником Німеччині й Австро-Угорщині. Ю. Пілсудський позитивно сприйняв цю звістку, оскільки в його оточенні прибічники сподівалися, що за допомогою Центральних держав полякам вдасться остаточно виступити проти Росії і здобути незалежність¹⁰³.

Тим часом у відповідь на Маніфест 5 листопада у грудні 1916 р. російський імператор Микола II Романов (1894–1917) висловився за «вільну» Польщу під протекторатом Росії. Президент США В. Вільсон, який до цього без особливих симпатій ставився до поляків, під час виборчої кампанії 1916 р. пообіцяв їм деякі поступки. Зрештою, популярний в Америці польський піаніст І. Падеревський зумів здобути прихильність в оточенні президента й заохочував його до захисту польської справи. Вже 8 січня 1917 р., презентуючи у залі Конгресу США свої «Чотирнадцять пунктів», В. Вільсон, з-поміж іншого, заявив про необхідність створення об'єднаної, незалежної і самостійної Польщі.

Так, у протилежних військових таборах напередодні завершення світової війни визріла компромісна пропозиція щодо відродження Польщі, яка, своєю чергою, спонукала до узгодження політичних позицій і всередині польського політичного табору, насамперед між «ендеками» та прихильниками Ю. Пілсудського, для створення потужної єдиної польської платформи й участі у дипломатичних баталіях повоєнного часу, зокрема у контексті конкуренції з українським національним рухом.

Отже, не менш впливовою і популярною, аніж концепція «ендеків», була «федераціоністська» програма лідера ППС Ю. Пілсудського. Суть цієї програми полягала у тому, щоб унаслідок ліквідації царизму та колапсу Російської імперії відновити у Центрально-Східній Європі Польську державність – фактично, у форматі такої собі Другої Речі Посполитої. Передбачалося, що відроджена держава функціонуватиме на «федеративних» засадах, а до неї будуть входити польські, литовські, білоруські й українські землі. У таборі Ю. Пілсудського декларували добровільне входження до складу майбутньої держави, втім провідна роль у такій конфігурації врешті відводилася польському чиннику. Останній і мав координувати створення на теренах об'єднаних Польщі, Литви, Білорусі та України гаранта безпеки у Центрально-Східній Європі та бути запобіжником від загрозливого російського сусіда (незалежно від того, яка зі сил – «біла» чи «червона» – в результаті виграла би у громадянській війні у Росії).

¹⁰¹ Hołowko T. W przededniu powstania państwa polskiego. *Widnokrąg*. 1916. 4 listopada. S. 3.

¹⁰² Chwałba A. *Historia Polski. 1795–1918*. Kraków, 2000. S. 578–579.

¹⁰³ Hołowko T. Państwa centralne a demokracja polska. *Widnokrąg*. 1916. 21 listopada. S. 1; Piłsudski J. List Józefa Piłsudskiego. *Widnokrąg*. 1916. 13 listopada. S. 6.

Розділ 2. У вирі революцій та Другої Речі Посполитої

Завершення Першої світової війни стало каталізатором не лише для активізації польського національного руху, який до кінця глобального протистояння дозрів до відродження польської державності, але й для інших народів на просторах імперій, що розпадалися.

Серед них була й українська нація, адже з початком революційних потрясінь, які охопили Російську імперію у березні 1917 р., а також із активізацією відцентрових процесів в Австро-Угорській імперії восени 1918 р. у загальноукраїнському масштабі створювалися та діяли українські органи влади, реалізовувалася діяльність політичних партій та громадських інституцій, значна увага приділялася відродженню культури, що в загальному контексті переросло у події, які самі їхні учасники назвали Українською революцією. У результаті відбулося створення незалежної Української Народної Республіки (УНР), становлення Української Держави Павла Скоропадського, відновлення УНР і формування української державності на колишніх підавстрійських українських теренах у форматі Західноукраїнської Народної Республіки (ЗУНР), а згодом – й апогей цих процесів – Злука обох частин України у межах однієї держави після багатостолітнього періоду бездержавності та роз'єднання¹⁰⁴.

Згадані процеси підтверджували, що український чинник не потрібно ігнорувати жодному з її сусідів, які так чи так у межах своїх національних проєктів виголошували плани щодо українських теренів та їхнього населення. Беззаперечно, що польські підходи до перебігу Української революції відігравали одну з найпомітніших ролей, а на окремих її етапах – почасти й визначальну. Польська ж сторона розглядала «українське питання» у двох площинах: окремо стосовно теренів Наддніпрянщини і Східної Галичини.

Роман Дмовський на початку революційних процесів у Російській імперії навесні 1917 р. ніяк не рефлексував на утворення Української Центральної Ради (УЦР) у Києві, а розглядав ці події винятково у загальноросійському ключі. Зокрема, внаслідок революційний перипетій 1917 р., на думку лідера «ендеків», Росія була тимчасово послаблена, що унеможливило на деякий час її територіальну експансію та повернення до своїх колишніх кордонів на Заході станом на 1914 р.¹⁰⁵

Українська революція як окреме явище вперше потрапила до центру уваги Р. Дмовського лише у липні 1917 р. – після проголошення двох універсалів Української Центральної Ради. У листі до головного представника інтересів «ендеків» у Наддніпрянській Україні Йоахіма Бартошевича ідеолог польської націонал-демократії відзначав: «Ми є свідками висунення на порядок денний може найважчої справи, яку бачила Європа – справи української. До нас доходять тут [в цей час Р. Дмовський перебував у Лондоні – П. А.] тільки часописні повідомлення. Тому не маємо даних на те, щоб сформулювати собі відповідне уявлення ні про силу, ні про характер руху, ні про територію, на якій він поширений, ні про сутність його ставлення чи то до Росії, чи до Польщі, чи нарешті до Німеччини. А це справа першочергового значення для нашого національного майбутнього. Спекулювання небагато може без потрібних даних. Здається, війна триватиме ще дуже довго. З одного боку, німці досить сильні, з другого, в антантських союзників поглиблюється переконання, що без великої, вирішальної перемоги вони програють політично. Ясна річ, що після розкладу російської могутності, нині, безсумнівно, німці стануть володарями цілого Сходу Європи, якщо не виросте для них новий суперник на Сході. Таким успішним суперником може бути тільки Польська держава, коли вона буде сильна і в своїй політиці дійсно незалежна»¹⁰⁶.

Характерно, що Польський комітет виконавчий на Русі (ПКВ) – політична організація «ендеків» у Наддніпрянщині, створена 6 березня 1917 р., яку власне очолював Й. Бартошевич – впродовж весни–літа 1917 р. кардинально змінював свої оцінки діяльності Української Центральної Ради.

Зокрема, протягом березня – початку липня 1917 р. позиція «ендеків» в українському питанні була вичікувальною і ситуативною. Це було зумовлено, з одного боку, офіційно проголошеною проросійською орієнтацією та підтримкою російського Тимчасового уряду, а з іншого – прагненням негайного забезпечення прав національного самовизначення народів Російської імперії. Наприклад, у відозвах до Центральної Ради від 17 та 19 березня 1917 р. унікалі чітких формулювань власного бачення майбутнього державного устрою України, а з іншого – були виразно помітні розходження з позицією Тимчасового уряду в справі перебудови державного механізму Російської імперії. Так,

¹⁰⁴ Наприклад див.: Верстюк В. Українська Центральна Рада: період становлення. *Український історичний журнал*. 2007. № 2. С. 23–46; Нариси історії української революції 1917–1921 років / ред. кол.: В. А. Смолій (голова), Г. В. Боряк, В. Ф. Верстюк, С. В. Кульчицький та ін. Київ: Наукова думка, 2011. Кн. 1. 390 с.; Нариси історії української революції 1917–1921 років / ред. кол.: В. А. Смолій (голова), Г. В. Боряк, В. Ф. Верстюк, С. В. Кульчицький та ін. Київ: Наукова думка, 2012. Кн. 2. 464 с.; Литвин М. Р., Науменко К. С. Історія ЗУНР. Львів: Вид-во: «ОЛП», 1995. 368 с.; Солдатенко В. Ф. Українська революція. Історичний нарис: монографія. Київ: Либідь, 1999. 976 с.

¹⁰⁵ Wapinski R. Historia polskiej myśli politycznej XIX i XX wieku. Gdańsk, 1997. S. 148–149.

¹⁰⁶ Р. Дмовський про українську справу. *Діло*. 1939. 19 січня. С. 6.

у заяві від 17 березня 1917 р. зазначено: «В сім радісним для нас дні, коли свободний тепер російський народ признав наше право на самостійне політичне життя, простягаємо до Вас руку, Браття Українці, як до найближчих сусідів нашої рідної землі. Вперше можемо порозумітись щиро, як два рівні народи, які при помочі Божій матимуть незабаром кожний в своїй власній хаті власну силу і власну волю». У відозві від 19 березня 1917 р. йшлося: «свобода заблестіла для всіх нас ... В хвили, коли починається нове життя, прийміть Браття Українці, наші щирі пожелання щоби Ваш гарний край, став свободним, освіченим і щасливим. Хай живе свободна Україна!»¹⁰⁷. Дещо поміркованіше і менш оптимістично звучали привітання Українського національного конгресу від 6 квітня 1917 р.: «сім'я свободних народів, це поки що діло будучих днів... Від висліду війни залежить сьогодні воля всіх пригнічених народів, між ними Ваша і наша». Водночас наголошено на проросійській орієнтації та очікуванні перемоги російської армії на фронті. Характерно, що в жодному з трьох вищезгаданих документів не зазначено ні про автономію, ні про федерацію. Це можна пояснити тим, що, вочевидь, у ПКВ очікували реакції Тимчасового уряду на дії Центральної Ради¹⁰⁸.

Проте, коли стало зрозуміло, що Українська Центральна Рада недвозначно взяла курс на розбудову української автономії без погодження з Тимчасовим урядом (проголошення І Універсалу, створення Генерального Секретаріату, поширення впливу на місцях), ПКВ кардинально змінив свою позицію, виступивши 30 червня 1917 р. із заявою, у якій висловили вітання «стремлінню братнього українського народу до політичного визволення» та зазначили, «що поляки, вважаючи споконвічними ворогами цього краю, готові працювати спільно при закладанні основ власного життя українського народу з забезпеченням прав польської національної меншости на Україні». Тобто у виборі між Тимчасовим урядом та УЦР врешті зробили ставку на останню, визнавши за нею на певний час реальну владу в Україні. Однак вже 12 липня ПКВ відмовився від співпраці з Центральною Радою та оголосив право польського народу на внутрішню національно-культурну автономію в Україні. Після проголошення УЦР ІІІ Універсалу від 20 листопада 2017 р. до цих заяв ПКВ додався й вимоги захисту польських соціально-економічних інтересів в УНР, оскільки проголошений документ скасовував поміщицьке землеволодіння¹⁰⁹.

Так, наслідком подій жовтня–листопада 1917 р. і реакції на ці події стала зміна ставлення до українського питання всіма польськими політичними силами України. Загострення дискусій навколо соціально-економічних проблем виштовхнуло проблему української державності на другий план, а державотворча діяльність Центральної Ради перестала бути принциповим інтересом усіх польських політичних сил України. З цього часу їхня позиція у справі української державності стала ситуативною – вони її, як і раніше, підтримували (або хоча б не заперечували), але лише доти, поки вона гарантувала і узаконювала права польської національної меншини. Одним із небагатьох чинників, який багато в чому зумовлював продовження співпраці поляків України із Центральною Радою, залишався Віце-секретаріат польських справ, створений ще влітку 1917 р. при Генеральному Секретаріаті, що якраз і координував діяльність зі створення польської національно-культурної автономії¹¹⁰.

Однак наскільки такий підхід був щирим із польського боку, може свідчити той факт, що дещо пізніше, на початку 1919 р., під час зустрічі з Р. Дмовським у Парижі, Й. Бартошевич стверджував, що «ніколи не існувало жодної самостійної української держави, як і не було українського народу. Якщо була би заснована незалежна Україна – був би це витвір штучний і нетривалий і ніс би в собі зародки великої небезпеки для Польщі»¹¹¹.

Тим часом українське питання, а точніше – роль «української квестії» в історичній долі поляків – стало основою англомовної статті Р. Дмовського «Польша стара і нова» («Poland old and new»), що побачила світ на сторінках книжки «Russian Realities & Problems» у Кембриджі 1917 р. – у час революційних подій в Україні. Хоча саме дослідження тематично не присвячене тогочасним процесам, але трактування Р. Дмовським минулого багато у чому пояснює його ставлення до українства загалом. Так, на думку автора публікації, тривале протистояння поляків за українські терени призвело до появи на цій території двох нових прошарків. По-перше, внаслідок боротьби польської шляхти з кочівниками в українських степах з'явилася нова потужна сила – магнати, які зі своїми власними військовими формуваннями спочатку були надійною опорою для державної стабільності Речі Посполитої, однак згодом стали для неї ж і загрозою. По-друге, у ситуації перманентної небезпеки з боку татар у Дикому Полі з'явилася специфічна військова організація – козацтво, яке також із ситуативних захисників Польсько-Литовської федеративної держави перетворилося на велику для Речі Посполитої небезпеку¹¹².

Становлення на початку 1918 р. на Сході Європи самостійної України (спершу у форматі УНР, а потім – Української Держави П. Скоропадського) Р. Дмовський оцінив неприємно та з пересторогою, оскільки, на його думку, цей факт міг зашкодити справі вдалого вирішення польської справи на міжнародній арені та формуванню сприятливих кордонів відновленої Польщі. Особливе

¹⁰⁷ Гай-Нижник П., Потапенко М. Ставлення польського революційного руху в Наддніпрянській Україні до питання самостійності УНР (1917–1918 рр.). URL: <http://hai-nyzhnyk.in.ua/doc/176doc.php> (дата звернення: 23.11.2020).

¹⁰⁸ Там само.

¹⁰⁹ Там само.

¹¹⁰ Там само.

¹¹¹ Białokur M. *Myśl społeczno-polityczna Joachima Bartoszewicza*. Toruń, 2005. S. 223.

¹¹² Dmowski R. *Poland, Old and New. Russian Realities and Problems* / ed. J. D. Duff. Cambridge, 1917. S. 103.

занепокоєння у нього викликали переговори у Брест-Литовську. Так, у листі до Ігнація Падеревського від 3 лютого 1918 р. він зазначав: «ми сидимо тихо останнім часом через переговори у Брест-Литовську. Можна очікувати, що якщо німцям вдасться укласти окремий мир із Росією, східний польський кордон, визначений цим миром, міг би залишатися без змін і загалом після миру. Це більше, ніж імовірно. Тож, ми вважаємо, що нам потрібно тепер залишити Варшавському урядові [Регентській раді – П. А.] максимально можливу свободу, в діях на користь досягнення влаштованого можливого кордону, якнайдалі посунутого на схід. Можливо, він нічого не зробить ... але ні в чому не можна бути впевненим»¹¹³.

Особливо неприйнятною для ідеолога «ендеції» була поява на цьому міжнародному форумі української делегації, щоби більше – підтримка німецькою стороною її територіальних претензій. Як наслідок, Холмщина та Підляшшя, які, на переконання Р. Дмовського, мали би стати невід'ємною частиною Польщі, згідно з умовами Берестейського договору від 9 лютого 1918 р. між Центральними державами та УНР, приєднувалися до останньої. Водночас Галичина, Буковина й Закарпаття мали стати окремими коронними землями на правах автономії у складі Австро-Угорщини, що також загрожувало полякам втратою можливості включити Східну Галичину та інші спірні терени до своєї відродженої держави.

На думку очільника ПНК, такий крок був здійснений Німеччиною, щоб завдяки підтримці УНР, а пізніше – Гетьманату П. Скоропадського максимально ослабити на Сході Європи як польський, так і російський чинники, а відтак – досягнути своїх (німецьких) геополітичних інтересів у регіоні. Пізніше Р. Дмовський у контексті угоди у спогадах зазначав: «Українська держава була необхідна німцям для їхніх планів ... Створення держави так, як це було на початку 1918 року з Україною, історія ще не бачила ... З початку дипломатичної історії світу нікому так легко не довелося зробити територіальні придбання за мирними перемовинами»¹¹⁴. З огляду на це, лідер польських «ендеків» переконував, що угода з українськими делегатами для німецької сторони була стратегічно ціннішою та важливішою за підписання Брест-Литовського договору з представниками радянської Росії 3 березня 1918 р.¹¹⁵

Офіційна реакція ПНК на події у Бересті не забарилася: 12 лютого 1918 р., з подачі Р. Дмовського, комітет засудив підписання Брест-Литовського договору, ствердивши, що документ мав антипольське спрямування¹¹⁶. А 28 лютого 1918 р. ПНК ухвалив програму дій, націлених на знищення будь-яких спроб появи на карті Європи самостійних Української та Литовської держав, «охорону» земель Литви та Русі від поширення на цих теренах німецьких впливів (прямих чи опосередкованих), що врешті уможливило би їхнє навернення до польських, а на сході – російських сфер впливу¹¹⁷.

Черговим прикладом настанов Р. Дмовського щодо революційних процесів на українських теренах став текст ноти ПНК до уряду Великої Британії від 13 листопада 1918 р., який стосувався «українського питання» та був написаний, по-перше, на тлі загострення польсько-українського конфлікту на початку листопада у Східній Галичині, а по-друге, завершення Першої світової війни та перемоги держав Антанти над Центральними державами. У згаданому документі зазначалося, що переможені Німеччина та Австрія, намагаючись вирішити «польське питання» на свою користь, всіляко підтримували українців, а останні, мовляв, від самого початку війни стали їхніми союзниками, тому, зі свого боку, перешкоджали об'єднанню відновленої Польщі. Зокрема, начебто саме за допомогою Німеччини українці зайняли Львів і Перемишль на початку листопада 1918 р., а українські військові формування у цьому регіоні очолював німецький кандидат на український трон – Вільгельм Габсбург-Лотрінген (Василь Вишиваний), та й саме військо, мовляв, складалося здебільшого з німців і австрійців, що й вказувало, хто насправді був ініціатором створення українського руху.

Загалом, головною ідеєю ноти було переконання, що заради послаблення Польщі Центральні держави дали дозвіл на створення самостійної Української держави, якою реально керували німці. Звідси нібито і згода Німеччини на приєднання Холмщини та Підляшшя до України, закріплене у Брест-Литовському мирному договорі 1918 р., а також небажання сприяти включенню Галичини до Польщі, хоча навіть східна частина цього краю була інтегральною частиною Польщі ще з XIV ст.¹¹⁸

Вищезгаданий меморандум суттєво перекопував факти (наприклад, Львів та Перемишль українцям так і не вдалося повноцінно зайняти, а В. Габсбург у цей час перебував на Буковині), однак наочно демонстрував, наскільки Р. Дмовський (а у тому, що головний автор ноти саме він, сумніву немає), був переконаний, що події Української революції – це виявляють наслідки німецько-українського альянсу, спрямованого проти поляків, а не етап органічного розвитку національного руху українців.

Щобільше, за логікою ідеолога «ендеції», факт підписання УНР Брест-Литовського договору («сепаратного», за визначенням Р. Дмовського) автоматично перетворював її на союзника

¹¹³ Historia dyplomacji polskiej. Warszawa, 1982. T. 3: 1795–1918. S. 920–921.

¹¹⁴ Dmowski R. Polityka polska i odbudowanie państwa. Pisma. Częstochowa, 1937. T. VI. Cz. II. S. 66–67.

¹¹⁵ Dmowski R. Polityka polska i odbudowanie państwa. Warszawa, 1925. S. 367.

¹¹⁶ O Niepodległą i granice. Warszawa; Pułtusk, 2007. T. 6: Komitet Narodowy Polski. Protokoły posiedzeń 1917–1919. S. 389.

¹¹⁷ Зелінський М. Українське питання в політичній і публіцистичній діяльності Романа Дмовського... С. 155.

¹¹⁸ Нагаєвський І. Історія Української держави двадцятого століття. Рим, 1989. С. 220.

Центральних держав, а відтак, за результатами світової війни, українську сторону варто було сприймати, як одну з переможених країн щойно завершеного глобального протистояння¹¹⁹.

Грунтуючись на таких переконаннях, Р. Дмовський у складі польської дипломатичної делегації поїхав на Паризьку мирну конференцію, що тривала з 18 січня 1919 р. по 21 січня 1920 р., а упродовж січня–квітня 1919 р. її очолював¹²⁰.

Для великих держав на мирній конференції у Парижі українське питання, на відміну від польського, мало другорядне значення, його розглядали переважно у руслі ідеї формування «санітарного кордону» між Європою і більшовицькою Росією. Крім того, західні держави мали на меті підтримати російській «білий» рух. Тому жодна з українських вимог не мала вигідного підґрунтя для того, щоб бути реалізованою рішенням мирної конференції. Добре усвідомлюючи цей факт, польська дипломатія вміло використовувала суперечності у таборі країн-переможниць, намагаючись завдяки залякуванням Антанти більшовицькою загрозою зі сходу довести необхідність створення якомога могутнішої Польщі¹²¹. У цьому контексті очолювана Р. Дмовським польська делегація на зовнішньополітичній арені мала на меті два генеральні завдання: знищення Німеччини на Заході і знищення України на Сході¹²².

Роман Дмовський на міжнародному форумі презентував українців винятково як союзників німців та більшовиків, які, своєї чергою, не давали змоги полякам належно розбудувати свою державність¹²³. Самих українців характеризував, як анархічний, недорозвинутий народ, позбавлений власної інтелігенції, бездержавний, а уряд ЗУНР, залежно від ситуації, зображував або «германофільським», або «більшовицьким». Цікаво, що у польських дипломатичних документах частіше цілеспрямовано терміном «українці» позначали лише українців Наддніпрянщини, а українське населення Східної Галичини – винятково русинами¹²⁴. Вочевидь, у такий спосіб польська сторона намагалася наголосити західним державам, що східно-галицькі українці є відмінною від наддніпрянських українців етнічною спільнотою, що мало би продемонструвати штучність проголошеного 22 січня 1919 р. Акту Злуки УНР із ЗУНР.

В умовах, коли політичне керівництво країн Заходу загалом погано уявляло собі, що таке «українська справа», а брак достовірної інформації довкола подій в Україні призводив до того, що головні гравці часто приймали рішення на основі тлумачень представників комісії Антанти, створених спеціально для цього, а також польських політиків, значущість такої, без перебільшення, інформаційної фальсифікації важко було переоцінити. Тим більше, що вона мала очевидні результати – українська делегація з'єднаної УНР так ніколи і не була офіційно визнана повноправним суб'єктом конференції¹²⁵.

Розгляд польських справ на конференції розпочався 29 січня 1919 р. із промови Р. Дмовського перед представниками великих держав на Раді Десяти, яка складалася з глав урядів і міністрів закордонних справ США, Великої Британії, Франції, Італії та Японії. Лідер «ендеків» презентував перед Найвищою Радою Антанти «Ноту у справі західних кордонів Польської держави», що передбачала «історичний принцип» при визначенні кордонів Польщі. Зокрема, у руслі «українського питання» голова польської делегації доводив, що Галичина віддавна була польською територією, яка завжди належала полякам. Навіть Східна Галичина, яка, хоч у 1091 р. до 1340 р. і належала до складу Давньої Русі, на думку Р. Дмовського, була невід'ємною частиною польського цивілізаційного простору. Щобільше, десь перекручуючи, а десь і фальсифікуючи статистичні дані щодо чисельності та етнічного складу населення регіону на початку ХХ ст., ідеолог «ендеції» намагався донести державам-переможцям, що у Східній Галичині «руське» (українське) населення, хоч і становило 58,6 % від загальної чисельності у східній частині краю, загалом у Галичині воно було національною меншиною¹²⁶. Крім цього, за його «підрахунками», чисельність української інтелігенції становила лише 16 тис. осіб, у той час, як польської – 465 тис. (sic!), що начебто підтверджувало факт нездатності українців до самостійного формування органів управління та самоврядування, як і до розбудови власного державного суверенітету у Східній Галичині¹²⁷.

¹¹⁹ Sprawy polskie na konferencji pokojowej w Paryżu w 1919 r.: dokumenty i materiały / Komp.: R. Bierzanek, J. Kukułka Warszawa, 1967. T. 2. S. 218–219.

¹²⁰ Зелінський М. Дипломатична діяльність Романа Дмовського у вирішенні «Українського питання» на Паризькій мирній конференції (1919–1920). *Чорноморський літопис*. 2013. Вип. 8. С. 13.

¹²¹ Соловйова В. Дипломатична діяльність українських національних урядів 1917–1921 рр. Київ: Інститут історії України НАН України, 2006. С. 242.

¹²² Сивіцький М. Історія польсько-українських конфліктів / пер. з пол. Є. Петренка. Київ: Вид-во ім. Олени Теліги, 2005. Т. I. С. 53–54.

¹²³ Żurawski P. Sprawa ukraińska na konferencji pokojowej w Paryżu w roku 1919. Warszawa: Wyd. Naukowe Semper, 1995. S. 20.

¹²⁴ Стахів М. Західна Україна: нарис історії державного будівництва та збройної і дипломатичної оборони в 1918–1923. Скрантон, 1960. Т. 5. С. 41.

¹²⁵ Соловйова В. Дипломатична діяльність українських національних урядів... С. 243.

¹²⁶ Akty i dokumenty dotyczące sprawy granic Polski na Konferencji Pokojowej w Paryżu 1918–1919, zebrane i wydane przez Sekretariat Generalny Delegacji Polskiej. Paryż, 1920. Cz. I. Program terytorialny Delegacji. S. 113.

¹²⁷ Deruga A. Polityka wschodnia Polski wobec ziem Litwy, Białorusi i Ukrainy, 1918–1919. Warszawa: Książka i Wiedza, 1969. S. 40.

Унаслідок складності вирішення польського питання між 12 та 16 лютого 1919 р. країни Антанти створили спеціальну Комісію у справах Польщі під головуванням колишнього французького амбасадора у Берліні Жуля Камбона та його заступника – генерала Анрі ле Ронда. Одним із головних завдань створеної комісії стало розв'язання територіальної суперечки між поляками й українцями за вплив у Східній Галичині¹²⁸.

Уже 25 лютого 1919 р. у листі до Ж. Камбона Р. Дмовський окреслив територіальні вимоги польської делегації: на заході – приєднання всієї Західної Пруссії, частини Верхньої Сілезії та Гданська, а на сході – Східної Галичини, частини Волині, більшої частини Мінської, Віленської губерній та частини Вітебської¹²⁹.

А 28 лютого 1919 р. польська делегація виступила перед Комісією з новою нотою, у якій вкотре Східна Галичина трактувалася польською територією з переважним польським елементом від «найдавніших часів». Роман Дмовський наголошував, що 91 % українців у цьому краю були селянами або сільськогосподарськими робітниками, а отже, у місцевих українців не було належно розвинуте почуття національної самосвідомості, а український національний рух як явище є негативним і має штучне походження завдяки німецькому та австрійському впливу у цьому регіоні. Висновок ноти стверджував, що поляки краще, ніж українці, здатні управляти Галичиною і краще спроможні забезпечити експлуатацію основних природних багатств цього регіону – нафти і калієвої руди¹³⁰.

Через декілька днів, 2 березня 1919 р., у Парижі пройшло засідання ПНК, на якому провідні польські політичні сили виробили узгоджену позицію щодо майбутніх східних кордонів Польщі. У справі Литви перемогу одержала федеративна концепція прибічників Юзефа Пілсудського, а відтак було прийнято рішення про включення етнічної Литви до складу відновленої Польської держави на федеративних умовах. Водночас стосовно Білорусі та Східної Галичини 10 голосами проти 4 була схвалена інкорпораційна пропозиція Р. Дмовського щодо входження цих територій до складу Польщі¹³¹.

Наступного дня, маючи підтримку і з боку «ендеків», і від прибічників Ю. Пілсудського, польська делегація на чолі з Р. Дмовським подала чергову територіальну програму країнам Антанти, згідно з якою східний кордон Польської держави мав проходити від порту Лієпая до Полоцька і далі на південь по р. Березина до Прип'яті, аж до р. Ужці на південному заході, створюючи у такий спосіб загальний польсько-румунський кордон по Дністру. Пропонувалося, щоб білоруський Мінськ і український Кам'янець-Подільський перейшли під контроль поляків. Що ж стосувалося територій, розташованих далі на схід від «лінії Дмовського», то їх, на думку лідера польського націонал-демократичного табору, було недоречно приєднувати до Польщі, бо це лише зменшило б її «щільність та міцність»¹³². Однак Комісія у справах Польщі 12 квітня 1919 р. відхилила пропозицію польської сторони, вирішивши ухвалити остаточне рішення тільки після встановлення у Росії законної влади.

Тим часом, упродовж лютого–березня 1919 р. тривали переговори представників російського «білого» руху (Російської політичної наради) з учасниками української делегації з метою створення єдиної антипольської позиції, у рамках якої пропонувалося польській східний кордон провести по лінії старого кордону Королівства Польського. Така спільна російсько-українська позиція з невеликими змінами цілком відповідала лінії кордону (т. зв. «лінії Керзона»), яку підтримувала англійська дипломатія. Враховуючи цей факт, а також проросійську налаштованість представників держав-переможців і вагомість самого російського чинника на конференції, Р. Дмовський вирішив налагодити діалог із представниками «білого» руху. Це було особливо важливо в умовах, коли польська сторона хвилювалася через перспективу створення у Східній Європі «санітарного кордону» з держав, які би відділяли Польщу від Росії (насамперед йшлося про можливу підтримку Заходом самостійної України). Досягнути домовленостей із росіянами, на думку Р. Дмовського, можна було шляхом дотримання ПНК вищезгаданої своєї ж ухвали від 28 лютого 1918 р. щодо знищення будь-якою ціною спроб появи на малій Європі самостійної України й Литви, зокрема зі встановленням на сході безпосереднього кордону між Польщею і Росією, об'єднаних спільною ідеєю боротьби з «українізмом»¹³³.

Утім, прикметним щодо ставлення «білих» росіян до «українського» та «польського» питань у Європі стало звернення російської політичної делегації до учасників конференції під назвою «Записка щодо польського питання». У ній росіяни юридично й фактично визнавали державність Польщі, виступали з пропозицією створення сільної Польської держави на базі всіх польських земель, що раніше належали Центральним державам, були не проти, щоб майбутня Польща мала вихід до Балтійського моря і володіла містом-портом Гданськ, однак натомість російські делегати вимагали, щоб поляки «позбулися бажання мати в своєму складі чужинні народності – литовську та руську», зокрема, щоб Холмщина, Буковина та Східна Галичина відійшли до Росії¹³⁴. Вочевидь, на такі умови польська сторона не поспішала погоджуватися, тим паче, що у самій Росії досі тривала війна «білого руху» із більшовиками, і ще поки було не зрозуміло, яка зі сторін здобуде остаточну перемогу.

¹²⁸ Зелінський М. Дипломатична діяльність Романа Дмовського... С. 15.

¹²⁹ Historia dyplomacji polskiej. Warszawa, 1995. T. 4: 1918–1939 / red. P. Łossowskiego. S. 104–105.

¹³⁰ Żurawski P. Sprawa ukraińska na konferencji pokojowej w Paryżu w roku 1919. Warszawa: Wyd. Naukowe Semper, 1995. S. 20–21.

¹³¹ Czubiński A. Między Niemcami a Rosją. Poznań: Instytut Wschodni UAM, 2002. S. 117.

¹³² Akty i dokumenty dotyczące sprawy granic Polski... S. 131.

¹³³ Dmowski R. Polityka polska i odbudowanie państwa. Pisma. Częstochowa, 1937. T. VI. Cz. II. S. 86.

¹³⁴ Нам И. Международные аспекты национальной политики российского правительства (ноябрь 1918–1919 г.). *Вестник Томского государственного университета*. 2008. № 310. С. 81–83.

Тим часом у березні 1919 р. відбувся переломний момент у вирішенні східногалицького питання, адже тоді кардинально змінилася військова ситуація на польсько-українському фронті. Після підписання у лютому перемир'я між німцями й поляками польська сторона почала перекидати свої війська із Західної Польщі до Східної Галичини. Окрім того, наприкінці березня – на початку квітня 1919 р. на конференції досягли рішення про перекидання з Франції до Польщі вояків армії ген. Юзефа Галлера¹³⁵. 17 березня 1919 р. Найвища Рада Антанти дозволила полякам перевезення зброї до Східної Галичини¹³⁶. Заразом 24 березня 1919 р. польська сторона отримала чергову відкрити підтримку з боку міністра закордонних справ Франції Стефана Пішона, який своєю заявою щодо українського питання змусив керівників конференції віддати голоси полякам. Напередодні, 21 березня 1919 р., у Угорщині було проголошено радянську владу на чолі з Бела Куном. Планувалося об'єднання її з комуністичними режимами України та Росії. Навесні 1919 р. Червона армія успішно відтіснила війська УНР до р. Збруч. Існувала реальна загроза прориву більшовиків у Центральну Європу. Всі ці події давали додаткову перевагу польській делегації у вирішенні територіальних питань навколо східних кордонів Польщі¹³⁷.

Черговий етап польсько-українського протистояння розпочався у квітні 1919 р., коли за ініціативою американського президента Вудро Вільсона Рада Чотирьох ухвалила створення 2 квітня спеціальної комісії у справі польсько-українського конфлікту під головуванням члена англійської делегації прем'єр-міністра Південно-Африканського Союзу генерала Луїса Боти і сторонам конфлікту розіслали дипломатичні пропозиції щодо відновлення мирного діалогу.

У проміжку між 29 квітня та 12 травня 1919 р. відбулося 3 засідання миротворчої комісії, за результатами яких Л. Бота вручив польській делегації проєкт мирного розв'язання конфлікту в Східній Галичині, згідно з яким Львів відходив до Польщі, а дві третини території разом із Дрогобицьким повітом із родовищами нафти передавались українській стороні, на відміну від т. зв. «лінії Бартелемі», нав'язуваної ЗУНР наприкінці лютого 1919 р., згідно з якою полякам відходили міста Кам'янка-Струмилова (тепер Кам'янка-Бузька) і Бібрка, а також Миколаївський, Турківський та Дрогобицький повіти. Але, незважаючи на тиск Великої Британії і її попередження про труднощі, які чекатимуть Польщу на її західних кордонах у разі непідписання перемир'я з українцями, Р. Дмовський відхилив проєкт комісії, натомість затягуючи час, щоб польська армія встигла перегрупуватися для наступу у Східній Галичині у середині травня 1919 р. Як наслідок, підписання польсько-української угоди, на яке вже погодилась українська сторона, так і не відбулося¹³⁸.

Польські війська 14 травня перейшли у генеральний наступ у Східній Галичині, який незабаром закінчився поразкою військ ЗУНР і втратою українцями цього регіону у липні того ж року. Визначальним для подальшої долі Східної Галичини стало рішення країн Антанти від 25 червня 1919 р. про передачу краю під тимчасове управління Польщі за умови надання їй автономії та проведення плебісциту. А вже 29 червня 1919 р. Р. Дмовський як один із двох польських представників (разом з прем'єр-міністром І. Падеревським) підписав від імені Польщі Версальський мирний договір. Цей день став зірковим часом у політичній діяльності лідера польської правих і одним із найзнаковіших в історії польської дипломатії загалом, хоч у самій Польщі рішення Паризької мирної конференції стосовно надання автономного статусу Східній Галичині оцінили, як певний провал¹³⁹.

Варто зазначити, що Р. Дмовський продовжував відігравати помітну роль і на завершальному етапі розгляду «українського питання» на Паризькій мирній конференції, що тривала від серпня до листопада 1919 р. Тоді головним завданням польських дипломатів стало вирішення питання про лінію можливого кордону східногалицької автономії. Польська сторона намагалася цю лінію винести якомога далі на захід із метою включення до майбутньої автономної одиниці більшого відсотка польського населення, щоб незабаром було легше інтегрувати Східну Галичину безпосередньо до складу Польщі на стаціонарних умовах.

Одним зі зразків тогочасних напрацювань лідера «ендеції» можна вважати проєкт, який він виклав у депеші від 1 серпня 1919 р. до віце-міністра закордонних справ Польщі Александра Скушинського. Роман Дмовський висунув такі головні положення польських умов: 1) Східна Галичина отримає автономію, її кордон пройде на південь і схід від Перемишля; 2) у Варшавському сеймі вона матиме рівноправне представництво з іншими землями; 3) буде створений автономний галицький сейм; 4) губернатор Східної Галичини матиме право вето на ухвали сейму. Крім того, пізніше планувалося впровадження двох урядових мов у краю – польської та української¹⁴⁰.

Уже 25 вересня 1919 р. Р. Дмовський подав чергову ноту країнам Антанти щодо визнання прав Польщі на Східну Галичину. В цій ноті йшлося про причини польсько-українського протистояння у Східній Галичині. На думку лідера польських «ендеків», головна проблема польсько-української

¹³⁵ Зубачевський В. Из истории становления Версальской системы: дипломатическая борьба вокруг проблемы выхода Польши к морю накануне и в период Парижской мирной конференции. *Советское славяноведение*. 1989. № 6. С. 8.

¹³⁶ Czubiński A. Walka o granice wschodnie Polski w latach 1918–1921. Opole: Instytut Śląski, 1993. S. 88.

¹³⁷ Зелінський М. Українське питання в політичній і публіцистичній діяльності Романа Дмовського... С. 181.

¹³⁸ Czubiński A. Walka o granice wschodnie Polski w latach 1918–1921. S. 90–96.

¹³⁹ Galuba R. Dyskusje nad statutem autonomicznym Galicji Wschodniej na konferencji Pokojowej w Paryżu w 1919 roku. *Sprawy Wschodnie*. 2004. Nr. 2–3(6–7). S. 94–96.

¹⁴⁰ Ukraine and Poland in documents 1918–1922 / ed. T. Hunczak. New-York; Paris; Sydney; Toronto, 1983. T. 1. S. 229–231.

ворожнечі у цьому регіоні полягала насамперед у ненормальному і непропорційному розподілі земельної власності. З одного боку, велика земельна власність перебувала у руках польських землевласників, а з іншого – українське селянство було безземельним і малоземельним. Утім, керманічі польської делегації, щоб остаточно переконати представників західних держав у необхідності передачі краю до польської сфери впливу, зазначав, що польський сейм вже ухвалив земельну реформу, яка усуне дисбаланс у сфері земельної власності у Східній Галичині, а отже, й основну причину польсько-українського конфлікту.

Наприкінці 1919 р. у контексті поразки антибільшовицьких сил у Росії геополітичне і стратегічне становище Польщі змінилось. Уже 22 грудня 1919 р. великі держави тимчасово скасували дію статуту Східної Галичини, ухваленого 21 листопада 1919 р., що проголошував край підмандатною територією Ліги Націй. Рішення засвідчило про ще один успіх польської дипломатії на Паризькій мирній конференції напередодні закінчення її роботи 21 січня 1920 р. і ще одну поразку української сторони на міжнародному форумі водночас¹⁴¹.

Врешті-решт, хоча конференція у Парижі і висловила за те, щоб обмежити польські східні кордони тільки етнічними польськими землями до р. Буг, вона залишила це питання відкритим, сподіваючись на його остаточне вирішення після падіння радянської влади в Росії, однак полякам вдалося відстояти свою позицію до кінця, і 14–15 березня 1923 р. Рада послів держав Антанти доти тимчасовий опозиційний стаділ до росіян, а тому не могли надати полякам необхідної допомоги у боротьбі з імперією. Тим паче, що за підрахунками Ю. Пілсудського, зі 126-мільйонного населення тогочасної Російської імперії русини (українці) становили тільки 15–18 млн, а, порівняно з тими ж росіянами, що становили майже 59 млн, були загалом не чисельними¹⁴².

Лідер «федералістичного» табору польської суспільно-політичної думки Ю. Пілсудський до кінця Першої світової війни недооцінював, а моментами – ігнорував український чинник. І в цьому виявляється загальна непослідовність у його поглядах – польський чільний політичний діяч, який у роки революції 1905–1907 рр. у Росії закликав усі підневільні народи до повстання, заравом стверджував, що русини (українці) та білоруси перебували як окремі народності лише на початковій опозиційній стадії до росіян, а тому не могли надати полякам необхідної допомоги у боротьбі з імперією. Тим паче, що за підрахунками Ю. Пілсудського, зі 126-мільйонного населення тогочасної Російської імперії русини (українці) становили тільки 15–18 млн, а, порівняно з тими ж росіянами, що становили майже 59 млн, були загалом не чисельними¹⁴².

Водночас поява суверенних українських держав (спочатку у форматі УНР, а потім – Української Держави гетьмана П. Скоропадського) на тлі завершення Першої світової війни змусила Ю. Пілсудського переосмислити своє ставлення щодо українського (а з появою Білоруської Народної Республіки (БНР) та незалежної Литви – білоруського й литовського) чинника як утвердитися у своїх концептуальних засадах щодо розбудови майбутньої польської державності як федеративного устрою. Хоча і тут радше йшлося, либонь, про ситуативне рішення, аніж про щирі переконання. Зокрема, у листі до однопартійця Леона Василевського у квітні 1919 р. Ю. Пілсудський зазначав: «Через те, що на світі Божому, здається, починає перемагати балаканина про братерство людей і націй, і американські доктрини, з приємністю схилиюся на бік федералістів»¹⁴³.

Окрім цього, на думку сучасного українського історика Володимира Комара, для Юзефа Пілсудського ідея федерації сама собою у передомний час була другорядною справою, порівняно з ідеєю створення незалежних держав на просторі від Фінляндії до Чорного моря. У його розрахунках було віддалення Росії від східних кордонів Польщі, а також він був прихильником створення якнайширшого простору між Німеччиною і Росією, який би формувався на принципах свободи й незалежності. Ця група самостійних і суверенних держав мала бути пов'язана з Польщею системою союзних договорів, але не обов'язково федеративними узами, яких він наприкінці світової війни не хотів штучно нав'язувати. У такий спосіб вдалося би досягнути польського національного інтересу – відгородитися від небезпечного російського сусідства буферною зоною напівзалежних від Польщі держав. Так, для Ю. Пілсудського федералізм був знаряддям утвердження незалежності Польщі та відновлення її великодержавного статусу шляхом відібрання у Росії пріоритетної ролі у східноєвропейському регіоні¹⁴⁴.

Особлива роль у цій конфігурації відводилася «українському питанню» – Ю. Пілсудський вважав, що підтримка Польщею побудови на Наддніпрянщині незалежної України не лише забезпечила б для польської сторони міцний тил на сході (що було особливо важливо зі становленням у Росії більшовицького режиму), але й стала би платформою польсько-українського порозуміння – запоруки стабільності у Східній Європі¹⁴⁵.

Цим погляди Ю. Пілсудського відрізнялися від «інкорпоративної» концепції Р. Дмовського, який, як вже зазначалося, абсолютно не допускав самостійності Литви, Білорусі та України, прагнучи розділити їхній простір між Польщею і Росією. Однак як прибічники Ю. Пілсудського, так

¹⁴¹ Walicki A. The Troubling Legacy of Roman Dmowski. *East European Politics and Societies*. 1999. Т. 14. Nr. 1. P. 27–33.

¹⁴² Piłsudski J. Memoriał złożony Ministerstwu spraw zagranicznych w Tokio 13.07.1904. *Pisma zbiorowe: w 10 t.* Warszawa, 1937. Т. 2. S. 251.

¹⁴³ Wasilewski L. Józef Piłsudski. *Jakim Go знаłem*. Warszawa, 1935. S. 163–164.

¹⁴⁴ Комар В. Концепція прометеїзму в політиці Польщі... С. 75–76.

¹⁴⁵ Charaszkiewicz E. *Przebudowa Wschodu Europy. Materiały do polityki wschodniej Józefa Piłsudskiego w latach 1893–1921. Niepodległość. Pismo poświęcone najnowszym dziejom Polski*. Londyn, 1955. Т. 5 (po wznowieniu). S. 142.

і представники «ендеції» були єдині у переконанні, що Східна Галичина має входити до складу відродженої Польщі.

Польща 11 листопада 1918 р. здобула незалежність, і Регентська рада Польського королівства передала Ю. Пілсудському військову владу та командування польськими збройними силами. 14 листопада 1918 р. Ю. Пілсудський прийняв від Регентської ради також і цивільну владу. А 22 листопада 1918 р. він став Тимчасовим начальником держави (з 20 лютого 1919 р. – Начальником держави), залишаючись головнокомандувачем Польського війська. З'явилася можливість втілювати свої політичні погляди у життя, зокрема на зовнішній арені.

Характерно, що першим кроком у реалізації східної політики Польської держави стало вторгнення польських збройних сил до Східної Галичини (територію ЗУНР), що призвело до польсько-української війни за край 1918–1919 рр. Пройшовши 4 етапи (1–22 листопада 1918 р. – збройна боротьба за Львів, яка завершилась виходом Галицької армії з міста; грудень–січень 1919 р. – утворення та стабілізація фронту; лютий–квітень 1919 р. – боротьба за ініціативу; травень–липень 1919 р. – поступовий відступ Галицької армії з Галичини, що, попри червневу Чортківську наступальну операцію, завершився повним переходом Галицької армії за р. Збруч), війна закінчилася перемогою польської сторони, що у результаті створило сприятливі обставини для інкорпорації Східної Галичини та Західної Волині до Другої Речі Посполитої¹⁴⁶.

Тим часом політичні взаємини між Польщею та УНР еволюціонували від взаємного військового протистояння до укладання союзницьких договорів. Значний вплив на ці відносини на початковому етапі мали події вже згаданої польсько-української війни у Галичині (листопад 1918 р. – липень 1919 р.), оскільки після проголошення у Києві 22 січня 1919 р. Акту Злуки між УНР та ЗУНР збройне протистояння з Польщею стало загальноукраїнським¹⁴⁷.

Однак так тривало недовго, з огляду на складне стратегічне становище, в якому опинилася УНР на початку 1919 р., коли їй загрожувала радянська Росія, непевною була ситуація на румунському кордоні, ще й на заході відкрився протипольський фронт, Генеральний штаб Армії УНР почав наполягати перед Директорією на необхідності вибору: який із фронтів – більшовицький чи польський – є важливішим, на якому з них варто зосередити свої сили, а з якою стороною варто укласти перемир'я¹⁴⁸.

Після тривалої дискусії між Симоном Петлюрою, який був прихильником порозуміння з Польщею, а за її посередництва – і з Антантою, та Володимиром Винниченком, який навпаки був готовий шукати порозуміння з більшовиками, усе ж у результаті вирішили до Варшави відправити дипломатичну місію на чолі з В'ячеславом Прокоповичем, яка 31 грудня 1918 р. відбула до Польщі. Представник УНР зустрівся з Ю. Пілсудським, а також із керівництвом МЗС Польщі. У ході зустрічей обговорювали питання щодо перемир'я на Волинському фронті. Проте реальних домовленостей не було досягнуто, хоча обидві сторони виявили готовність до порозуміння¹⁴⁹.

Загалом, упродовж 1919 р. відбулася низка зустрічей польських та українських урядовців, серед яких особливу увагу привертає дипломатична місія УНР, яку за розпорядженням прем'єра українського уряду Сергія Остапенка, очолив Борис Курдиновський. Останній, перевизначивши свої повноваження, 24 травня 1919 р. підписав від імені Директорії УНР т. зв. «Угоду» з головою Ради міністрів Польської республіки І. Падеревським у справі надання допомоги Україні з боку Польщі в боротьбі проти «червоної» Росії. У цій угоді, не маючи відповідних повноважень, представник української сторони від імені керівництва Наддніпрянської України зрікся усіх прав вирішувати подальшу долю Східної Галичини та погодився на включення західної частини Волині до складу Польщі¹⁵⁰. Пізніше представники С. Петлюри на переговорах 23 серпня 1919 р. і 1 вересня 1919 р. в односторонньому порядку підтвердили відсутність в УНР претензій щодо Східної Галичини й Західної Волині¹⁵¹.

Загалом, діалог між сторонами навесні–влітку 1919 р., з одного боку, дав змогу припинити збройний конфлікт між УНР та Польщею, а також сприяв зближенню їхніх позицій у визначенні перспектив боротьби з експансією російського більшовизму на Захід, що восени 1919 р. втілювалося у налагодженні польсько-українського партнерства в політичній і військовій сферах, а з іншого – спричинив взаємну недовіру між українцями Наддніпрянщини та Галичини.

Скориставшись тимчасовим перемир'ям на західному фронті, Армія УНР 29 серпня 1919 р. звільнила від більшовиків Київ, проте в Україну вторглася армія генерала Антона Денікіна і впродовж осені 1919 р. – весни 1920 р. довелося воювати уже на двох фронтах – проти «білих» та «червоних», ще й на тлі епідемії тифу серед військових. Щоправда, це не заварило Армії УНР від 6 грудня 1919 р. до 6 травня 1920 р. здійснити героїчний Зимовий похід. Залишивши хворих на Поділлі, вона вирушила на південний схід України у рейд тилами денікінської армії, щоб ослабити

¹⁴⁶ Литвин М. Українсько-польська війна 1918–1919 рр. Львів: Інститут українознавства НАН України, 1998. 488 с.

¹⁴⁷ Кедрин І. Соборність. З нагоди 60-річчя Акту 22 січня 1919 року. *Альманах УНС [Українського Народного Союзу]. У сторіччя народження Симона Петлюри*. Джерзі Ситі; Нью Йорк: Вид-во «Свобода», 1979. № 69. С. 45.

¹⁴⁸ Капустянський М. Похід Українських Армії на Київ–Одесу в 1919 році (Короткий історичний огляд). Книга перша (Частина I й II). 2 вид. Мюнхен: Вид.-во «Хвильового», 1946. С. 39.

¹⁴⁹ Красівський О. Я. *Українсько-польські взаємини в 1917–1923 рр.* Київ: ІПіЕНД, 2008. С. 211.

¹⁵⁰ Капустянський М. Похід Українських Армії на Київ–Одесу в 1919 році. С. 39.

¹⁵¹ Гудь Б., Голубко В. *Нелегка дорога до порозуміння*. До питання генези українсько-польського військово-політичного співробітництва 1917–1921 рр. Львів: Українські технології, 1997. С. 13.

більші денікінські і більшовицькі війська. Водночас окремі українські загони, переважно небоєздатні, перейшли польський кордон і були інтерновані¹⁵².

У цих важких умовах для продовження переговорів із поляками 8 жовтня 1919 р. до Варшави прибула Українська дипломатична місія на чолі з Андрієм Лівичьким, якому Юзеф Пілсудський зізнався, що довго чекав на цю зустріч. Він висловився за визнання незалежної України, але зауважив, що мусить врахувати думку впливових польських політиків, серед яких українська справа була непопулярною. Іншою перешкодою, на його думку, була позиція Антанти, яка продовжувала підтримувати відновлення Російської імперії¹⁵³.

Утім, головним питанням, яке перешкоджало відразу виробити спільну польсько-українську позицію на переговорах, була доля Східної Галичини і Західної Волині. Польська сторона наполягала на належності цих земель до Польщі. Хоч А. Лівичький і отримав від отамана С. Петлюри широкі повноваження у прийнятті рішень, спочатку не наважився на поступки польській делегації. Але, повернувшись в Україну, сам переконався у катастрофічній ситуації, що склалася: рештки Дієвої армії УНР відступали на північ, а місцезнаходження уряду було невідомим. Для прийняття узгодженого, виваженого рішення Андрій Лівичький провів консультації за участю членів Директорії УНР Федора Швеця та Андрія Макаренка, а також керівника Міністерства закордонних справ (МЗС) Західної області (ЗО) УНР Володимира Старосольського. Всі присутні на нараді погодилися на підписання угоди з Польщею, навіть якщо її можна було досягнути лише шляхом значних територіальних поступок¹⁵⁴.

Уже у грудні 1919 р., повернувшись до Варшави, А. Лівичький від імені Української дипломатичної місії подав декларацію до уряду Польської Республіки, у якій поговорився на розмежування кордонів УНР із Польщею: уздовж лінії від Чорного моря до Дністра й Збруча, далі через північно-західну Волинь. Остаточне закріплення кордонів було вирішено покласти на ухвалу конференції великих держав у Парижі. На півночі, сході й півдні кордони мали визначатися після відповідних переговорів із зацікавленими сторонами. Політичний статус Східної Галичини мав залежати від рішення польського уряду в порозумінні з представниками українського народу. Від польського уряду вимагалось визнання незалежності УНР і сприяння у підтримці іншими державами, а також надання військової допомоги у вигляді зброї, амуніції, припасів тощо. Тоді ж відбувся перший парад польських військ, який приймали спільно Ю. Пілсудський і С. Петлюра. Водночас у ніч із 8 на 9 грудня 1919 р. вони провели восьмигодинні переговори¹⁵⁵.

Зрештою, 21 квітня 1920 р. була офіційно укладена Варшавська угода, за якою Польща визнала УНР і мала надавати допомогу в боротьбі за визволення українських земель від більшовиків. Верховна влада УНР визнала Директорію на чолі з Головним отаманом С. Петлюрою. Польща зобов'язувалася не підписувати антиукраїнських угод і гарантувала українцям культурні права. У тексті договору взагалі не згадувалося про Галичину, але зазначалося, що кордони між УНР і Польщею мають проходити на Волині, тобто Східна Галичина, Західна Волинь, Холмщина з Підляшшям і Полісся автоматично включалися до складу Польщі. Поступки Польщі у питанні західноукраїнських теренів С. Петлюра вважав вимушеним тактичним кроком для встановлення зв'язку з Європою і для подальшого продовження боротьби. Вочевидь, С. Петлюра підписав цей нерівноправний договір із надією нормалізувати ситуацію, а з встановленням миру повернути всі українські землі, серед них і Східну Галичину. Але Варшавський договір розколов і без того незрілий соборницький український фронт. Напруту посилював галицький еміграційний уряд, який заявив, що С. Петлюра «продав» Галичину полякам¹⁵⁶.

Тим часом 24 квітня 1920 р. сторони підписали польсько-українську військову конвенцію – інтегровану частину Варшавської угоди, а 9 серпня 1920 р. – ще й фінансовий польсько-український договір, який встановлював, що на видатки цивільної адміністрації УНР уряд Другої Речі Посполитої виділятиме позику в розмірі 25 млн польських марок щомісячно, а решту 50 млн потрібно було покривати з власних джерел фінансування¹⁵⁷.

Така політика Ю. Пілсудського щодо «українського питання» отримала шквал критики з боку «ендеків» – Станіслава Грабського, Владислава Яблоновського, Станіслава Гломбінського та інших. Підтримка очільниками Польщі незалежної України, на думку представників польської правниці, не лише могла призвести до загострення польсько-російських (радянських) відносин, коли їх варто було би покращувати, але й сама Україна у найближчій перспективі могла би стати загрозливим ворогом не лише для Росії, але й для Польщі¹⁵⁸. Окрім того, тривалий воєнний конфлікт із росіянами за сфери впливу у східноєвропейському регіоні мів, на думку національних демократів,

¹⁵² Комар В. Концепція прометеїзму в політиці Польщі... С. 75–76.

¹⁵³ Доценко О. Зимовий похід (6.XII.1919–6.V.1920) / Фондація ім. Симона Петлюри в Канаді. Київ: Вид-во ім. Олени Теліги, 2001. С. 15.

¹⁵⁴ Гудь Б., Голубко В. *Нелегка дорога до порозуміння...* С. 23.

¹⁵⁵ Комар В. Східна політика Польщі 1918–1921 рр.: від федералізму до прометеїзму. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. 2009. Вип. 18. С. 45–46.

¹⁵⁶ Литвин С. Суд історії: Симон Петлюра і Петлюріана. Київ: Вид-во ім. Олени Теліги, 2001. С. 362–364.

¹⁵⁷ Комар В. Східна політика Польщі 1918–1921 рр. ... С. 45–46.

¹⁵⁸ Borkowski A. Narodowa Demokracja wobec wojny na wschodzie w 1920 roku. *Biuletyn Naukowy Akademii Rolniczo-Technicznej w Olsztynie*. 1991. Nr. 1(8). S. 62–63.

спровокувати появу небажаного та небезпечного для поляків геополітичного російсько-німецького альянсу, спрямованого насамперед проти Польщі¹⁵⁹.

Загалом, варто зауважити, що 11–12 травня 1919 р. середовище «ендеїї» офіційно трансформувалося у політичну партію під назвою Народно-національний союз (Związek Ludowo-Narodowy), яка до 1928 р. стала вагомою опозицією до табору «пілсудчиків», а також одним із поборників асиміляції національних меншин у новій Польщі¹⁶⁰.

Прикметно, що в першій партійній програмі, ухваленій на з'їзді 27 жовтня 1919 р. у Варшаві, наголошувалось, що Народно-національний союз (ЗЛН) у жодному разі не підтримуватиме відновлення історичного Великого князівства Литовського, вважаючи Литву нероздільною частиною Польщі, якій навіть не передбачалася автономія. Про білоруське та українське питання у документі взагалі не йшлося, а єврейський народ фігурував лише як такий, що не лише не піддавався асиміляції у польське суспільство, але й, заповнивши нішу в промисловості та торгівлі, не сприяв належному розвитку середнього прошарку в Польщі. Загалом зазначалося, що Друга Річ Посполита має прагнути до «якнайбільшої національно-державної однанітності» та, визнаючи перед кожним із народів Польщі повну свободу у його розвитку, варто працювати для того, щоб Польська держава стала «цілісністю, що має виразно польський характер», «всі життєві сили суспільного, економічного та культурного життя національного були в польських руках», «якнайшвидше стерлись сліди чужоземного панування», а «креси як наші місця не лише за належністю, але й за духом і національною культурою були польськими»¹⁶¹.

Незважаючи на наявність критики, 25 квітня 1920 р. розпочався спільний українсько-польський антибільшовицький похід на Київ. Протягом короткої, але успішної військової кампанії від більшовиків було звільнено значну частину Правобережної України, включно з українською столицею. Однак успіх був нетривалим – в умовах неприйняття польської присутності в Україні розпочався такий же стрімкий, як травневий наступ союзних польсько-українських військ, контрнатуп Червоної армії. Вже у середині липня 1920 р., опинившись під Варшавою, більшовицькі війська загрожували не лише Польщі, а й державам всієї Західної Європи. Тепер уже багато залежало від позиції отамана С. Петлюри, який на чолі війська УНР стримував наступ більшовиків на Галичину. Армія УНР, що зупинила просування 1-ї Кінної армії Семена Будьонного до Варшави, дала можливість польським військам під керівництвом Юзефа Пілсудського успішно завершити «чудо над Віслою» у серпні 1920 р. Перейшовши у наступ, польсько-українська армія відкинула більшовиків, які поспішно відступили на схід. Польща була врятована, але кампанія 1920 р. переконала польське керівництво у неможливості поставлених завдань, що ледве не закінчилося втратою національної незалежності та національною катастрофою. І хоч упродовж вересня–жовтня Армії УНР вдалося завдати нищівного удару Червоній армії на всьому фронті, форсувати Дністер, звільнити Тернопіль, Коростень, Жмеринку, початок переговорів між Польщею і Радянською Росією та підписання 12 жовтня 1920 р. у Ризі під тиском Антанти преліминарного польсько-радянського договору, який зобов'язував Польщу відмовитися від подальшого продовження антирадянської воєнної акції, означали, що УНР опинилася перед необхідністю продовження боротьби з більшовиками власними силами, що в тодішніх умовах було початком кінця українських національно-визвольних змагань¹⁶².

Врешті-решт, 18 березня 1921 р., делегації Адольфа Йоффе і Яна Домбського підписали у Ризі «Мирний трактат між Польщею і Радянськими Росією та Україною», який формально закінчив польсько-радянський збройний конфлікт 1919–1920 рр., санкціонував поділ українських і білоруських земель між Польщею та Радянською Росією і фактично анулював Варшавський договір 1920 р. Унаслідок договору з більшовиками Польща отримала землі, якими володіла перед третім і частково другим поділом Речі Посполитої, які складали частину Російської імперії, але від весни 1919 р. були зайняті польською армією: губернії Гродненська й Віленська, а також західні частини Волинської губернії з Луцьком, Рівним і Кременцем, Мінської губернії з містами Несвіж, Докшиці і Столбці. РСФРР і УСРР відмовилися від претензій на Східну Галичину, яка до 1914 р. входила до складу Габсбурзької монархії. Польсько-радянський кордон пролягав уздовж лінії Другого поділу Польщі 1793 р. (із корекцією на користь Польщі у вигляді частини Волині, Полісся та містом Пінськ). Головним у питанні розподілу території було те, що Польща відмовлялася від земель давньої Речі Посполитої, розташованих на схід від кордону, встановленого у Ризі, а РСФРР і УСРР від претензій на територію, що лежали західніше від лінії кордону¹⁶³.

Однак найпарадоксальнішим є те, що Польща внаслідок визнання маріонеткової УСРР і паралельної відмови визнання УНР (свого єдиного союзника в польсько-більшовицькій війні) відмовлялася від реалізації програми федерального устрою держави. Щобільше, давши «зелене світло» Ризькому договору, Ю. Пілсудський вплив у життя ті східні кордони Польщі, які пропонував його опонент Р. Дмовський (хоч реальний кордон трохи відійшов на захід). Зрештою, польська делегація у Ризі під

¹⁵⁹ H. J. O pokój na Wschodzie. *Gazeta Warszawska*. 1919. Nr. 286. S. 1.

¹⁶⁰ Maj E. Roman Dmowski i Związek Ludowo-Narodowy (1919–1928). *Kwartalnik Historyczny*. 1993. R. 100. Nr. 2. P. 37–54.

¹⁶¹ Program Związku Ludowo-Narodowego: uchwalony przez Zjazd 8.000 delegatów z całej Polski w dniu 27 października 1919 r. w Warszawie. Warszawa: F. Wyszynski i S-ka, 1919. S. 6–11.

¹⁶² Комар В. Концепція прометеїзму в політиці Польщі... С. 90.

¹⁶³ Верстюк В. Ризький мирний договір 1921 р. і завершення боротьби за Українську Народну Республіку. *Проблеми вивчення історії Української революції 1917–1921 років*. Київ, 2011. Вип. 6. С. 337–366.

час переговорів із радянською стороною сама обмежила власні бажання просувати свої території у східному напрямку за рахунок білоруських земель, побоюючись (як свого часу, знову ж таки, Р. Дмовський), щоб Польща не інкорпоровала надмірну кількість українського та білоруського населення¹⁶⁴.

Утім, як видається, проблем таки не вдалося уникнути – територія Польщі після Риги була замалою, щоб створити державу національностей, і зavelикою, щоб створити національну державу. Ризький договір було піддано критиці навіть соратниками Ю. Пілсудського зі середовища першої прометеївської політичної організації «Союз зближення відроджених народів» (існувала у Варшаві у 1921–1923 рр. при редакції часопису «Przymierze»), співголовою якої був Тадеуш Голушко, що ставила за мету консолідацію зусиль антирадянської еміграції неросійських народів колишньої імперії Романових. Так, зокрема, Т. Голушко трактував міжнародний документ, як поразку федераційної програми «пілсудчиків», що загрожувало для Польщі національною трагедією, оскільки Польська держава не могла відбутися як суверенна без незалежних Литви, Латвії, Естонії, Фінляндії, України й Білорусі. Існування Польщі він пропонував розглядати в нерозривному зв'язку з іншими народами на постімперському просторі Росії: «Якщо Польща залишиться самотньою, якщо інші держави, які виникли на руїнах царської Росії, не зможуть самоствердитися, то її чекає сумне майбутнє»¹⁶⁵.

Загалом, уже 1921 р. було закладено «міну сповільненої дії», яка впродовж наступних майже двох передвоєнних десятиліть стала зоною нестабільності Другої Речі Посполитої. Підписання Ризького договору не означало відмову «пілсудчиків» від реалізації своїх планів на сході, а лише певну паузу для переосмислення федераційних ідей у межах концепції «прометеїзму» задля їхнього застосування в політиці щодо східних кордонів Другої Речі Посполитої, особливо після остаточного їхнього закріплення Радою послів держав Антанти у березні 1923 р.

Отже, створення 1918 р. Польської Республіки за підсумками Першої світової війни сприяло реалізації згаданих політичних концепцій поляків («інкорпоративної» або «федераціоністської»). Ще на етапі підготовки до проголошення незалежності політичні сили у Польщі уважно стежили за революційними подіями в Україні, що розпочалися 1917 р., і гостро реагували тоді, коли, на їхню думку, ситуація не відповідала або загрожувала майбутнім польським державним інтересам (зокрема, протестували проти пункту Берестейського мирного договору щодо приєднання Холмщини і Підляшшя до Української Народної Республіки та проти виокремлення Східної Галичини і Буковини в окремий коронний край).

По суті, подальші події 1918–1923 рр. яскраво засвідчили, що Польська держава своєю практикою послідовно реалізовувала напрацьовані польськими політичними силами доктрини і концепції в українському питанні. Наприклад, проголошену у вирі подій Листопадового чину 1918 р. Західноукраїнську Народну Республіку новопостала Польська держава буквально задумала в ході українсько-польської війни (1918–1919) за Східну Галичину. Для поляків згадані події були радше не свідченням бажання місцевих українців мати власну державу, а антипольським виступом, що стався на споконвічних (на їхню думку) польських землях і загрожував територіальній цілісності ново-посталої держави. Польська сторона не могла допустити утворення в Східній Галичині незалежної Української держави. І в цьому всі політичні сили тогочасного польського суспільства були єдині.

Ще одним прикладом реалізації зовнішньополітичних концепцій в українському питанні була спільна польсько-українська війна 1920 р. проти більшовиків. Можна стверджувати, що це була спроба реалізації «федералістської» програми Ю. Пілсудського. Як відомо, 24 квітня 1920 р. між урядами УНР і Польщі було укладено так званий Варшавський договір (договір Пілсудського – Петлюри). У документі йшлося про визнання Польщею незалежної Української Народної Республіки. Армія УНР разом із поляками брала участь у війні проти більшовицької Росії з метою відновити владу Директорії в Наддніпрянській Україні. Натомість Польща залишала за собою Східну Галичину, Західну Волинь, Холмщину з Підляшшям і Полісся. Варшавський договір забезпечував широкий вплив поляків на адміністрацію, військо, фінанси і залізницю України. Як наслідок, договір вороже сприйняли західні українці, а та значна частина українців Наддніпрянщини – неприхильно.

Утім, польська сторона не дотримала умов і такого договору та, по суті, віддала УНР на поталу більшовицькій Росії. У жовтні 1920 р. Ю. Пілсудський, маючи військову ініціативу, під тиском «ендеків» загальмував наступ. Польща уклала перемир'я, а згодом, 18 березня 1921 р., – Ризький мир із РСФРР і УРСР. За Ризьким миром, українські землі було поділено між Польщею і Росією. Поляки визнали Радянську Україну як самостійну державу. За Польщею залишалися, крім Галичини (Східна Галичина була анексована Польщею після рішення Ради послів 15 березня 1923 р.), Холмщина з Підляшшям та західні частини Волині й Полісся. Війська УНР були інтерновані в Польщі.

Із відродженням Польщі питання «східних кресів» у контексті розбудови Великої Польщі не лише не було зняте з порядку денного, а навпаки – значно актуалізувалося, ставши однією з найскладніших внутрішніх проблем у Другій Речі Посполитій. Щобільше – дискусія між прихильниками федеративного й інкорпоративного концептів перенеслась із довоєнної епохи в контекст існування нової Польської держави.

Від початку існування Другої Речі Посполитої і до травневого перевороту 1926 р. основні засади національної політики декілька разів змінювалися разом із частою заміною урядів. До листопада 1922 р., коли відбулися вибори до сейму і сенату, проблеми національної політики поступалися

¹⁶⁴ Прушинський М. *Драма Пілсудського. Війна 1920* / відп. ред. В. П. Ведіна; пер. з пол.: В. В. Булгаков, В. П. Ведіна. Київ: Лібра, 1997. С. 310.

¹⁶⁵ Łojek J. *Idea Federacyjna Józefa Piłsudskiego. Libertas*. Paryż, 1986. Z. 6. S. 60.

проблемам ведення військових дій та вирішення їхніх економічних наслідків. А якщо і розглядалися, то лише в контексті міжнародного геополітичного виміру та проблеми формування повоєнних кордонів¹⁶⁶.

Водночас усі політичні й економічні зміни в Галичині спрямовувалися на зміцнення «польськості». Полонізація краю мала врешті-решт завершитися тим, що українське питання «або зовсім перестало б існувати, або же не поставало у такій гострій формі»¹⁶⁷.

Одразу після захоплення Галичини поляками внаслідок перемоги у війні над українцями, у 1919 р. польські панівні кола, намагаючись контролювати всі вияви громадсько-політичного життя галичан, взялися за ліквідацію автономного статусу краю та відповідних інституцій. Законом від 30 січня 1920 р. було створено тимчасовий відділ самоврядування у Львові до часу запровадження воєводського самоврядування, який перебрав на себе функції крайового сейму та крайового відділу, які, своєю чергою, цим законом скасовувалися¹⁶⁸.

Черговими кроками, спрямованими на інтеграцію Галичини до складу Другої Речі Посполитої, стали: 1) перепис 1921 р., що мав «засвідчити перевагу польського елемента в Галичині» (ув'язнювали тих, хто закликав його бойкотувати, переважно греко-католицьких священників, вчителів і молодь); 2) запровадження військової повинності для всього населення Галичини; 3) скасування 1 вересня 1921 р. інституту намісництва та запровадження уніфікованого поділу на воєводства; 4) офіційна заміна назви «Галичина» на «Східна Малопольща»; 5) звільнення з державних установ службовців-українців за відмову від присяги на вірність Польській державі; 6) вибори у листопаді 1922 р. до сейму та сенату, покликані продемонструвати перевагу поляків у краї (усвідомлюючи це, українські політики закликали населення бойкотувати вибори); 7) затвердження Радою міністрів від 23 листопада 1922 р. кредиту для «національної роботи на кресах» і матеріальне відшкодування потерпілим від українських збройних виступів під час виборчої кампанії 1922 р. Крім цього, у Галичині, відповідно до розпорядження уряду від 18 грудня 1922 р., запровадили надзвичайні суди з фактичним переходом влади до рук командувача військом та урядових комісарів і, як наслідок, почалися масові арешти українських громадсько-політичних діячів та греко-католицьких священників, а також осіб, зацікавлених у сприянні ЗУНР та Українській-галицькій армії (УГА), обшуки приміщень громадсько-культурних товариств, редакцій газет із подальшою заборонаю їхньої діяльності. Ці заходи викликали масові протести серед українців, пошквалювання антидержавної діяльності створеної 1921 р. Української військової організації, поширення революційних настроїв і партизанських рухів, зокрема на Волині, які підтримувалися комуністичними партіями¹⁶⁹.

Тим часом у Польщі панувала «сеймократія». Жодна з політичних партій не могла здобути більшість у парламенті, коаліції були недовговічними, а уряди змінювалися по декілька разів на рік. Прем'єр-міністрами у 1922–1926 рр. були: Антоній Поніковський, Артур Сливинський, Юліан Новак, Владислав Сікорський, Вінцент Вігос, Владислав Грабський, Александр Скінський. Паралельно під час виборів першого президента Польщі у грудні 1922 р. Ю. Пілсудський добровільно відмовився від своєї посади Начальника Держави і не став висувати своєї кандидатури на президентство. Наступного року, висловлюючи свою принципову незгоду з політикою урядів правої коаліції «Хено-П'ясту», він також відмовився від посад шефа Генерального штабу та голови Таємної військової ради, оселився у дачному містечку Сулеювек під Варшавою, де писав спогади та зустрічався з відданими йому особисто друзями-легіонерами¹⁷⁰.

Такий стан справ був далеким від сприятливого для «українського питання», особливо в умовах, коли навіть помірковані партії правочентристського табору, до яких належали Польська народна партія «П'яст» і ліберально-консервативні угруповання – Християнсько-національна партія та інші, були зацікавлені у партнерстві з Народно-національним союзом «ендеції», що зумовило її домінування у правочентристському таборі, а відповідно – висунення інкорпораційної програми. Утворений 16 серпня 1922 р. внаслідок консолідації правих партій Християнський союз національної єдності («Хсена») пропонував гасло «Польща для поляків»¹⁷¹.

Після ухвали Радою Амбасадорів Антанти 14 березня 1923 р. рішення про належність Галичини до Другої Речі Посполитої окреслилися певні зміни у польській національній політиці. Першим кроком польського уряду у цьому контексті було звернення польського прем'єр-міністра В. Сікорського від 26 березня 1923 р. до мешканців «східних кресів з відозвою», у якій йшлося про те, що український і білоруський народи дістануть у Польській державі можливість для всебічного національного, економічного і культурного розвитку, гарантованого ім Конституцією 1921 р.; передбачалося усунення

¹⁶⁶ Chojnowski A. Koncepcje polityki narodowościowej rządów polskich w latach 1921–1939. Wrocław; Warszawa; Kraków; Gdańsk: Zakład Narodowy imienia Ossolińskich, Wyd-wo Polskiej Akademii Nauk, 1979. S. 29.

¹⁶⁷ Красівський О. Я. *Українсько-польські взаємини в 1917–1923 рр...* С. 310.

¹⁶⁸ Іваник М. Тимчасовий відділ самоврядування у Львові в структурі органів місцевого самоврядування Галичини (1920–1928 рр.). *Поляки, українці, білоруси, литовці у міжвоєнній Польщі (1920–1939): матеріали Міжнародної наукової конференції, Дрогобич, 8–9 жовтня 2004 р.* / упоряд. В. Футала. Дрогобич: Коло, 2005. С. 75.

¹⁶⁹ Руда О. Державна політика Другої Речі Посполитої в національній сфері у 1918–1926 роках. *Проблеми гуманітарних наук. Серія: Історія*. 2015. Вип. 36. С. 164.

¹⁷⁰ Мельник І. Переворот Пілсудського та львівських політехніків. URL: <https://zbruc.eu/node/51374> (дата звернення: 21.11.2020).

¹⁷¹ Генік М. А. Українське питання в діяльності польських політичних партій (1920–1926): автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.02 / Чернівецький держ. у-т ім. Ю. Федьковича. Чернівці, 1997. С. 9.

перешкод для національних меншин у справах віри, освіти, економічної реалізації у руслі аграрної реформи, а також наголошувалося, що співжиття у державі буде побудоване на засадах взаємної по- ваги. Водночас у документі нічого не згадувалося про обіцяне надання Галичині автономії¹⁷².

Прем'єр 7 квітня 1923 р. підготував ще один документ – таємний реферат щодо урядової політики на «східних кресах», поданий на обговорення Політичного комітету Ради міністрів Польщі, а згодом розісланий усім зацікавленим у цій справі воєводам. У ньому вперше було окреслено офіційний постулат «державної асиміляції» «кресів» на Сході, близький до переконань польських соціалістів, консерваторів, а також табору Ю. Пілсудського¹⁷³.

Суть програми зводилась до того, щоб «привернути місцеве населення на користь держави» та домогтися «повного злиття кресів з державою». Це, на думку В. Сікорського, вимагало, «з одного боку, конкретної, цілеспрямованої політики уряду щодо східних земель, а з іншого – послідовних зусиль щодо стабілізації стосунків у регіоні, які би базувалися на місцевих чинниках»¹⁷⁴.

Утім, документ не містив жодних згадок про надання автономії цим теренам та обмежився лише загальною фразою, що ширші конституційні свободи уряд розглядатиме «у відповідний час». Натомість у національній політиці у Західній Україні В. Сікорський виступав за концепцію регіоналізації, надаючи важливого значення політичним, культурним і релігійним відмінностям між Галичиною та Волиною, що склалися внаслідок історичного розвитку й соціально-політичного становища обох регіонів. Щобільше, В. Сікорський пропонував підтримувати взаємне недоброзичливе ставлення волинян та галичан одне до одного, апелював до того, що зруйнована Першою світовою війною та подальшою польсько-радянською війною Волинь, на відміну від Галичини, відстоюватиме насамперед економічні, а не культурні чи національні вимоги, та закликав матеріально підтримувати налаштованих до порозуміння з офіційною Варшавою групи на «східних кресах», всіляко відгороджувати їх від впливу з боку націоналістичних опозиційних середовищ. Водночас щодо Холмщини пропонувалося проводити іншу, ніж на заселених українцями теренах, політику, щоб через місцеву релігійну ревідикацію незабаром сформувати тут польську національну свідомість. І хоча вже наприкінці травня 1923 р. В. Сікорський покинув прем'єрську посаду, означеним у документі постулати стали основою директив національної політики всіх наступних урядів Польщі, які майже без змін реалізувалися впродовж міжвоєнного періоду¹⁷⁵.

Наступник В. Сікорського у кріслі очільника польського уряду В. Вітос у своїй політиці керувався постулатами Лянцкоронського пакту, підписаного 17 травня 1923 р. між представниками «ендеків» і ПСЛ «Пяст», який передбачав створення коаліційного уряду цих двох політичних сил для провадження політики на ідейних засадах «ендеції», нормалізацію відносин із Радянським Союзом, обмеження соціальних програм, проведення курсу на полонізацію меншин шляхом обмеження їхніх прав у сфері освіти, економіки, права, діяльності відповідних профільних товариств «непольських» етнічних груп на тлі зміцнення польських позицій у державному житті та місцевому самоврядуванні на «східних кресах», посилення впливу Католицької церкви. Щобільше, пропонувався навіть заборона вживати державним установам терміни «українець», «український», замінюючи їх на «русин», «руський», «русинський»¹⁷⁶.

Прикметно, що саме в уряді В. Вітоса від 27 жовтня до 14 грудня 1923 р. міністром зовнішніх справ Польщі працював ідеолог «інкорпораціонізму» Р. Дмовський, який був переконаний, що створення СРСР – позитивне явище, адже ситуація у Росії стабілізувалася, а Польща отримала «сильного», але «передбачуваного» сусіда, який їй не загрожував, оскільки вже задовольнив свої загарбницькі «апетити» за рахунок земель Наддніпрянської України¹⁷⁷. Водночас зазначимо, що це була чи не остання його посада в керівних органах Польської держави – після відставки він покинув велику політику, відійшовши у тінь, але залишився «сірим кардиналом» у середовищі «енденції», продовжуючи займатися теоретичною розробкою програмних засад польського націоналізму та політичною публіцистикою¹⁷⁸.

Не вдалося стабілізувати ситуацію на «східних кресах» й уряд В. Вітоса – намагання нав'язати місцевому населенню шовіністичні ідеї навпаки ще більше загострили національні протиріччя, які до того ж ускладнювалися економічною кризою у Польщі¹⁷⁹.

Уже 19 грудня 1923 р. уряд Польщі очолив новий керівник – В. Грабський. Грунтуючись на гарантуванні безпеки «східних земель» Польщі, цей уряд був готовий до часткових поступок на користь «непольських» слов'янських меншин. Щоправда, такими «поступками», наприклад, вважалося налагодження співпраці із «угодовським» табором в українському політумі, запровадження утравістичних шкіл, що, мовляв, свідчило про забезпечення мовних прав меншин, хоча перевага польської мови як державної була очевидною. Про зснування на

¹⁷² Torzecki R. *Kwestia ukraińska w Polsce w latach 1923–1929*. Kraków: Wyd-wo Literackie, 1989. S. 21–25.

¹⁷³ Руда О. *Державна політика Другої Речі Посполитої...* С. 166.

¹⁷⁴ Torzecki R. *Kwestia ukraińska w Polsce w latach 1923–1929...* S. 25–26.

¹⁷⁵ Ibid.

¹⁷⁶ Ступарик Б. *Польсько-українські відносини в освітній сфері у міжвоєнну добу. Українсько-польські відносини в Галичині у XX ст.: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (21–22 листопада 1996 р.)*. Івано-Франківськ: Плай, 1997. С. 174.

¹⁷⁷ Комар В. *Концепція промететизму в політиці Польщі...* С. 137–138.

¹⁷⁸ Зелінський М. *Українське питання в політичній і публіцистичній діяльності Романа Дмовського...* С. 54.

¹⁷⁹ Torzecki R. *Kwestia ukraińska w Polsce w latach 1923–1929...* S. 87–88.

західноукраїнських теренах українського вищого навчального закладу навіть не йшлося, та й цей край у Варшаві більше не розглядали як окрему територію у межах Польщі. Важко визнати готовністю до діалогу з населенням «кресових» територій й організацію Корпусу охорони прикордоння, активніше залучення польських військових до здійснення адміністрації на місцях, продовження розпочатої на початку 1920-х років політики осадництва. Хоча риторика про побудову мононаціональної Польської держави, якої послідовно дотримувалися попередники, зникла з публічного дискурсу¹⁸⁰.

Загалом, ні уряду В. Грабського, ані його наступнику А. Скшинському, ні В. Вітосу, який 10 травня 1926 р. втретє очолив польський уряд, не вдалося стабілізувати ані загалом ситуацію в Польщі (а тим паче збудувати мононаціональну державу), ані задовольнити економічні, культурні та політичні вимоги національних меншин, зокрема й українців¹⁸¹.

Значні концептуальні розходження, погіршення економічної ситуації, загострення міжнародних відносин і неможливість вирішення цих проблем у межах парламентаризму, нездатність жодного з політичних таборів легальними методами зреалізувати владу і свою концепцію політики створили умови для військового перевороту, що відбувся 12–14 травня 1926 р., і становлення режиму «санації» (оздоровлення). Нова система влади, незважаючи на формально парламентський лад держави, мала риси авторитаризму. Юзеф Пілсудський очолив військове міністерство і став Генеральним інспектором збройних сил (ГІСЗ). Зосередивши у своїх руках ключові посади в армії, він дістав можливість вирішального впливу на зовнішню та внутрішню політику держави, керівництво якими було довірено його найближчим соратникам¹⁸².

Новий етап політичної історії ознаменував і нові підходи офіційної Варшави щодо «українського питання». Варто зазначити, що під час перевороту 1926 р. національні меншини Другої Речі Посполитої, серед них й українська, зайняли вичікувальні позиції. Українці, наприклад, очікували від нової влади надання територіальної автономії Галичині та Волині¹⁸³. Проте досягнути такого сценарію не вдалося. Так, 18 серпня 1926 р. відбулося спеціальне засідання Ради Міністрів, яка заслухала Директиви в справі ставлення уряду до національних меншин, підготовлені міністром внутрішніх справ Казімежем Млодзяновським. Згідно з цим документом, пропонувалися певні культурні та господарські пом'якшення на користь «непольських» народів. Загалом, політику національної асиміляції остаточно замінили політикою «державної асиміляції» нацменшин, що правда, водночас передбачалося, що державна асиміляція мала би стати підґрунтям для подальшої культурної, а за нею – національної асиміляції. Такий підхід означав відмову від виконання закону про воеводське самоуправління 26 вересня 1922 р. та виконання рішення Ради Амбасадорів від 14 березня 1923 р. і визначав перспективу лише національно-культурної автономії з подальшою інтеграцією українських земель у Польській державі¹⁸⁴.

Загалом, Ю. Пілсудський у політиці щодо українців «східних кресів» виходив із переконань, що громадяни української національності кардинально не впливали на ситуацію в Другій Речі Посполитій, а отже, не бачив особливої потреби дослухатися до їхніх політичних вимог, натомість волів забезпечити їм гарантії для реалізації національно-культурних потреб у Польщі. Водночас польський лідер вважав важливим довести у публічній площині, що переконання, згідно з якими інтереси місцевого населення на східних землях є національним питанням, – помилкові, наголошував, що вони мали саме господарське, суспільне, культурне, а не етнічне спрямування. Також у директивах польського уряду висловлювали сподівання, що незабаром самі українці усвідомлять потребу асиміляції, без чого не зможе існувати стабільна Польська держава, а отже, не буде стабільності, зокрема економічної. Зазначали, що екстремізм навпаки дестабілізує ситуацію, породжує серед громадян ненависть до держави та відцентрові сепаратистські тенденції¹⁸⁵. Тобто загалом ішлося про виховання лояльних громадян Другої Речі Посполитої політичними, соціально-економічними та культурно-освітніми методами¹⁸⁶.

Така «ідилія» на папері насправді всіляко порушувалася обмеженням з боку держави національних прав українців як народу, а також зростанням націоналістичних настроїв серед українського населення та його радикалізацією, що навіть призвело до проведення офіційною Варшавою

¹⁸⁰ Chojnowski A. *Koncepcje polityki narodowościowej rządów polskich w latach 1921–1939*. Wrocław; Warszawa; Kraków; Gdańsk: Zakład Narodowy imienia Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1979. S. 33–44.

¹⁸¹ Руда О. *Державна політика Другої Речі Посполитої...* С. 170–171; Torzecki R. *Kwestia ukraińska w Polsce w latach 1923–1929*. S. 107–110.

¹⁸² Геник М. *Українське питання в польській політиці періоду парламентаризму. Українознавчі студії*. Івано-Франківськ. 1999. № 1. С. 132–133.

¹⁸³ Дет. див.: Соляр І. *Зовнішні орієнтації національно-державницьких партій Західної України (1923–1939)*. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2011. 356 с.; Його ж. *Консолідаційні процеси національно-державницьких сил Західної України (1923–1928)*. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2010. 150 с.

¹⁸⁴ Красівський О., Мелінішин Т. *Західна Україна в національній політиці Ю. Пілсудського. Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень*. 2008. Вип. 37. С. 167–168.

¹⁸⁵ Los J. *Uwagi programowe. Biuletyn Polsko-Ukraiński*. 1935. Nr. 9(96). S. 93–95.

¹⁸⁶ Красівський О., Мелінішин Т. *Західна Україна в національній політиці Ю. Пілсудського*. С. 169.

восени 1930 р. пацифікаційної акції¹⁸⁷, яка згодом, все ж, привела до укладення угоди між проурядовими силами в сеймі та Українською Парламентарною Репрезентацією¹⁸⁸.

Спробою поліпшити польсько-українське співжиття у Галичині став «Меморіал Національного Відділу Міністерства Внутрішніх Справ у справі національної політики в південно-східних воєводствах», представлений у березні 1931 р., у якому пропонувалися: надання рівних прав національним меншинам; розвиток української державної освіти та ліквідація приватних шкіл; запровадження у Галичині єдиного самоврядування, незалежного від партійно-політичних впливів, що унеможливило би боротьбу між національними меншинами та державою¹⁸⁹.

У схожому руслі було укладено «Волинську програму» Генрика Юзевського – воєводи, який намагався в межах відповідного воєводства провести, за погодженням із Юзефом Пілсудським, своєрідний політичний експеримент. Волинь для Г. Юзевського була невід'ємною частиною Польщі, але водночас саме цей край мав стати місцем плідної співпраці між українцями та поляками у контексті реалізації ідеї відродження незалежної України на Наддніпрянщині. Для цього пропонувалося виділяти державні кошти для розвитку регіону й покращення матеріального добробуту його населення, що з часом, мовляв, дало би необхідний результат – становлення патріотичного українця, який би вірно служив Польській державі, а відтак – став би таким собі «містком» між вже незалежною Польщею та самостійною у майбутньому Україною зі столицею у Києві, відродження якої у таборі «пілсудчиків» сприймали як польську історичну місію та зобов'язання перед українським народом, започатковані союзом Ю. Пілсудського з С. Петлюрою 1920 р.¹⁹⁰ У результаті у рамках цього «експерименту» вдалося покращити економічний розвиток волинського краю, заснувати красназвачий музей у Луцьку, Волинське наукове товариство, Волинський український театр, розпочати процес українізації місцевих парафій Православної церкви в Польщі. Однак до розвитку українського шкільництва воєвода Г. Юзевський ставився із пересторогою: віддавав перевагу польським школам з українською мовою як обов'язковим предметом викладання, а частка початкових українських шкіл на Волині залишалася мізерною. Окрім того, він намагався всіляко відмежувати край від впливів Східної Галичини – через це була ліквідована мережа товариств «Сільський господар», «Рідна школа», «Союз українок», «Просвіта», які досі підпорядковувалися своїм львівським центральним управлінням, а також ті осередки кооперативів, які мали зв'язок із Ревізійним союзом українських кооперативів із центром у Львові. Натомість нав'язувалися відповідні культурні та економічні організації, створені на засадах «польсько-української співпраці» та підпорядковані Польському кооперативному союзу у Варшаві чи Волинському українському об'єднанню, політично підконтрольному безпосередньо воєводі. Врешті, не вдалося цілковито вирішити й політичну та громадську складову програми – українці Волині масово так і не стали патріотами міжвоєнної Польщі, і у другій половині 1930-х років, подальшу реалізацію ініціативи Г. Юзевського згорнули, а він сам переїхав до Лодзі, де очолив тамтешнє воєводство¹⁹¹. Загалом у польських панівних колах не було вироблено цілісної концепції щодо реалізації цієї політики, а в контексті Галичини навіть у таборі Ю. Пілсудського цілком виключали федералістичні погляди.

Натомість щодо Наддніпрянщини позиція цього середовища була протилежною. Повернувшись до влади, Ю. Пілсудський мав намір утілити в життя концепцію прометеїзму. Зовнішню політику Другої Речі Посполитої прометеїсти розглядали через призму майбутнього конфлікту цивілізованого Заходу, до якого вони зараховували, звичайно, й Польщу, із комуністичною Росією. Результатом такого зіткнення, як передбачалося, буде розпад багатонаціональної більшовицької імперії. Звільненим, але, на думку пілсудчиків, політично й національно недостатньо зрілим народам потрібна буде допомога у формуванні власної державності. Цю «цивілізаційну» місію брала на себе Польща. Планувалося, що потенційні держави утворять єдину федерацію, провідні позиції у якій займатиме Друга Річ Посполита.

За таких обставин українське питання, зокрема відновлення польсько-українського військового союзу, основи якого були закладені у Варшавській угоді 1920 р., набувало значення й актуальності в умовах перманентного протистояння радянської Росії і Західної Європи, було чи не найголовнішим у справі реалізації концепту прометеїзму. Сподіваючись на неминучий розпад СРСР, європейські політики передбачали утворення незалежних національних держав. Зважаючи на значний економічний потенціал України, зростала роль української еміграції, яка могла б за певних обставин очолити керівництво новоутвореної держави.

За кордоном українську державну незалежницьку ідеологію репрезентували три концепції: монархічна (група колишнього гетьмана П. Скоропадського), республіканська (УНР – петлюрівці) й вождівського націоналізму (Організація українських націоналістів – ОУН). Спроби прометеївського керівництва залучити на свій бік «гетьманців» і «націоналістів» не були успішними, оскільки ці осередки не визнавали польської присутності на західноукраїнських землях. Так, прибічники П. Скоропадського традиційно співпрацювали з владою Німеччини, яка в той час, на відміну від

¹⁸⁷ Скакун Р. «Пацифікація»: польські репресії 1930 року в Галичині. Львів: Вид-во УКУ, 2012. 172 с.

¹⁸⁸ Красівський О. Польсько-українські конфлікти і компроміси літа 1930 – початку 1931 рр. *Науковий збірник Українського Вільного університету*. Мюнхен; Львів, 1995. Т. 17. С. 50–56.

¹⁸⁹ Красівський О., Мелнішин Т. Західна Україна в національній політиці Ю. Пілсудського. С. 169.

¹⁹⁰ Piotrkiewicz T. Kwestia ukraińska w Polsce w koncepcjach piłsudczyzny 1926–1930. Warszawa, 1981. 165 s.

¹⁹¹ Комар В. Політичний експеримент воєводи Генрика Юзевського на Волині у 1928–1935 рр. *Вісник Прикарпатського університету. Історія*. Івано-Франківськ, 2000. Вип. 3. С. 98–104.

поляків, не розділяла окремо питання Наддніпрянської України від української проблеми в Галичині. У боротьбі за самостійну соборну Українську державу ОУН Є. Коновальця демонструвала непримиренну позицію щодо Польщі й вела з нею безкомпромісну боротьбу. В орбіті польського прометеїзму опинилося лише унерівська еміграція. Зважаючи на факт військово-політичного співробітництва з Польщею, керівництво УНР свідомо уникало питання Східної Галичини, погоджуючись на встановлені Ризьким договором кордони. Опинившись на території Польської республіки без засобів для існування, петлюрівці були змушені вести лояльну політику щодо польських властей¹⁹².

У 1927 р., за розпорядженням начальника Східного відділу МЗС Т. Голувка, більшість закордонних польських організацій відновила відносини з представниками Державного центру УНР в екзилі як легітимним державним органом українського народу. Цього ж року було відновлено діяльність Генштабу УНР на території Польщі як союзної Війську польської організаційної одиниці. Його робота, як і діяльність відповідних органів інших «прометеївських народів», була спрямована на розгортання сепаратистських рухів у радянських республіках СРСР. В українському випадку це означало: агентурне проникнення до урядових і партійних структур із метою вивчення політичного курсу Радянської України й методів його реалізації; здобуття інформації про боєздатність, технічне забезпечення та розвиток окремих родів військ Червоної армії, а також про тактику дій великих військових з'єднань; пропагандистські заходи на території України; створення умов для переправлення агентів на територію СРСР.

Окрім українців, була налагоджена співпраця з грузинською, азербайджанською еміграцією, горцями Кавказу, кримськими і поволзькими татарами, вихідцями з Туркестану, козаками і, дещо пізніше, з представниками карельської та інгерманландської діаспори в Фінляндії¹⁹³.

Однак посилення впливів Радянського Союзу у світовій політиці, починаючи з 1920-х років, а особливо у 1930-х роках, змусило керівництво прометеївського руху зупинити реалізацію своїх планів, тим паче, що табір прихильників польсько-українського союзу зазнав непоправних втрат, зокрема після смертей С. Петлюри, Т. Голувка, Л. Василевського і, зрештою, Ю. Пілсудського, без морального авторитету й підтримки якого політика прометеїзму остаточно втратила шанси бути реалізованою¹⁹⁴. Заразом спадщина цього табору стала ідейною передумовою для формування концепту Балто-Чорноморського союзу, або ж у розширеному варіанті – Міжмор'я – партнерського блоку держав від Балтійського моря до Чорного й Адріатичного морів вже у контексті розпаду Східного блоку у 1990-х роках та розбудови міжнародних відносин у регіоні у нових пострадянських (чи постсоціалістичних) умовах.

Тим часом після смерті Ю. Пілсудського 1935 р. у таборі «санації» з'явилися протиріччя, що спричинили відхід урядових кіл від політики державної асиміляції і прийняття концепцій «ендеції». І хоч прихильники ліберальних методів на чолі з прем'єр-міністром Валери Славеком започаткували у травні–червні 1935 р. політику «нормалізації» польсько-українських відносин¹⁹⁵, яка, втім, обмежилася теренами Галичини, водночас було започатковано політику «зміцнення польськості» у державі, яка виходила з необхідності перетворення непольського населення на лояльних громадян держави методами національної асиміляції – те, що упродовж минулих десятиліть відстоював Р. Дмовський¹⁹⁶.

Сам багатолітній ідеолог польської національної демократії у середині 1920-х років зробив спробу повернутися до політичного життя Польщі. Так, 18 жовтня 1925 р. він виступив із промовою під час національної конференції «Народно-національного союзу», у якій піддав критиці нестабільність польської політичної системи, закріпленої у Конституції 1921 р., що, на його думку, призвело до глибокої кризи в усіх сферах життя Польщі зразка першої половини 1920-х років. За таких обставин, на думку Р. Дмовського, важливим було збереження Польської «Вітчизни» як цілості, а для того, щоб поляки (про інші народи, що населяли Другу Річ Посполиту, «ендек» не згадував) були «господарями своєї землі, щоби земля була для них, потрібно дотримуватися давніх засад: праця та ощадність, підтримка власної промисловості та боротьба проти чужоземної торгівлі»¹⁹⁷.

Після травневого перевороту Ю. Пілсудського у 1926 р. за ініціативою Р. Дмовського було створено нове політичне націоналістичне угруповання під назвою Табір Великої Польщі (*Obóz Wielkiej Polski*). Декілька наступних років Р. Дмовський присвятив пропаганді ідей та завдань цього об'єднання. Головною метою організації проголосили консолідацію всіх польських націоналістичних сил, адже до цього часу «ендеція» ніколи не була єдиною політичною організацією. Основою політичної та ідеологічної платформи Табору стало гасло «Польща для поляків», а концепція еліти, розроблена її лідерами, насамперед Р. Дмовським, трактувала національні меншини Другої Речі Посполитої як неповноправних громадян Польської держави¹⁹⁸.

¹⁹² Комар В. Концепція прометеїзму в політиці Польщі... С. 191–192.

¹⁹³ Там само. С. 190–199.

¹⁹⁴ Бончковський В. Українська справа. *Простір свободи. Україна на шпальтах паризької «Культури»*. Київ, 2005. С. 119–149.

¹⁹⁵ Зашкільняк Л. Українсько-польське порозуміння 1935 р. (за матеріалами архіву Я. С. Лося). *Проблеми слов'янознавства*. Львів, 1996. Вип. 18. С. 48–62.

¹⁹⁶ Кондратюк В., Зайцев О. Україна в 20–30-х рр. Суспільно-політичне життя ХХ ст. Львів, 1993. 153 с.

¹⁹⁷ *Nasz program: przemówienia R. Dmowskiego, prof. R. Rybarskiego, pos. St. Kozickiego na Konferencji Krajowej Związku Lud.-Nar. w Warszawie dn. 18.X.1925 r.* Warszawa: nakł. Zw. Ludowo-Narodowego, 1925. S. 5–12.

¹⁹⁸ Зелінський В. Політичні погляди Романа Дмовського... С. 99.

Програмним документом Табору Великої Польщі стала праця Р. Дмовського «Костел, народ, держава» («Kościół, naród i państwo»), що побачила світ 1929 р. і мала значний вплив на формування думок тогочасного молодого покоління поляків. У зазначеному творі автор обґрунтував фундаментальні принципи побудови Польської держави на засадах католицизму та намагався поєднати політичне бачення розвитку Польщі, польську ідентичність із католицькою складовою польського національного менталітету. Ідеолог «ендеції» був переконаний: «Католицизм не є додатком до польськості, її забарвленням у певний спосіб, але полягає в її сутності, значною мірою становить її сутність. Насильне відділення у нас католицизму від польськості, відірваність народу від релігії і Костьолу є нищенням самої сутності народу»¹⁹⁹. Так, ідеалом Р. Дмовського стала Польща як велика католицька держава польського народу, хоча сам лідер ендеків релігійною людиною ніколи не був.

Але Табору Великої Польщі не судилося виправдати сподівань Р. Дмовського. Від початку існування цього об'єднання його руйнували внутрішні конфлікти, що виникали між молодим і старим поколінням організації. Молоді її члени перейшли на радикальні методи боротьби за владу і прямо наголошували, що кращим виходом із політичної кризи для Польщі буде польський різновид фашизму. У результаті 14 квітня 1934 р. було організовано Національно-радикальний табір (Obóz Narodowo-Radykalny), який очолив Ян Мосдорф.

У декларації від 14 квітня 1934 р. було зазначено, що нове утворення ставить собі за завдання «під національно-радикальними стягами об'єднати ціле молоде покоління поляків заради втілення ідеї Великої Польщі». До неї мали входити усі землі, населені щільною масою поляків, та області, що залишалися під впливом польської цивілізації. Новий суспільний устрій Польщі мав суттєво відрізнитися як від східного сусіда – держави комуністичної (СРСР), так і від західного – держави расистської (вже на той час нацистської Німеччини). Сама держава розглядалась як «озброєна організація нації, в якій солдатський дух проникає всередину нації, а національний дух в армію». Щодо військової служби, то вона визнавалась почесним обов'язком кожного поляка і найважливішим етапом національного виховання.

Цікаво, що за українським і білоруським етнічним населенням визнавались певні громадянські права, але євреям у цьому було категорично відмовлено. Щобільше, тогочасний економічний устрій у Польщі визначався як соціально несправедливий, створений євреями для «експлуатації польських трудящих мас». У контексті цього планувалося створити зовсім іншу національну модель економіки, яка би ґрунтувалася передусім на «новій людині», вихованій на християнських засадах і своєму обов'язку до нації. В організації не виступали проти приватної власності, однак єдиним власником усіх природних ресурсів оголошувалась польська нація. Також передбачалося провести націоналізацію і експропріацію міжнародного капіталу. Зрештою, у документі також зазначали, що Національно-радикальний табір у своїй діяльності буде підтримувати політичну й економічну основу католицької моралі, а також «рішуче боротися з усіма, хто виступає проти єдності польської нації, насамперед із міжнародними комуністичними, масонськими і капіталістичними організаціями»²⁰⁰.

Проте утворення проіснувало недовго, оскільки організація активно вдавалася до політичного насильства (включаючи антисемітські погроми й напади на демонстрації лівих сил), вона була заборонена вже 10 липня 1934 р. і надалі перебувала у нелегальному становищі²⁰¹.

У 1935 р., коли деякі лідери були інтерновані в таборі у Березі Картузькій, організація розкололася на Національно-радикальний рух «Фаланга» (Ruch Narodowo-Radykalny «Falanga», очільник Болеслав П'ясецький, кількість членів – близько 2 000 осіб) і Національно-радикальний табір «ABC» (Obóz Narodowo-Radykalny «ABC», лідер Генрик Россам, кількість членів – майже 500 осіб)²⁰². Свої назви організації отримали від істориків, і вони є умовними. «ABC» і «Falanga» – це назва періодичних видань, навколо яких концентрувалося інтелектуальне життя обох радикальних течій. Та й політичні програми обидвох організацій, що вороже ставилися до політичних партій, які, на їхню думку, не сприяли внутрішній єдності нації, були дуже подібними та відрізнялися хіба що різними підходами щодо шляхів вирішення єврейського питання²⁰³.

Утім, саме «Фаланга» відзначилася як найбільш потужне та ультрарадикальне явище у суспільно-політичному дискурсі Польщі другої половини 1930-х років. У своїй діяльності організація використовувала зовнішні форми фашистської атрибутики (культ лідера, римське вітання, партійну символіку). Ідеологія «Фаланги» ґрунтувалася на засадах католицького націоналізму. Гаслом руху проголошувався «націоналізм, пов'язаний з католицизмом в єдину ідеологію тоталітарного імперіалізму, для чого підпорядковується все: суспільні, політичні, господарчі, культурні програми тощо». Пропонувалося навіть змінити назву Польської держави з «Речі Посполитої» на «Католицьку

¹⁹⁹ Dmowski R. Kościół, naród, państwo. *Litteratursallskaper Ligatur*. 2007. S. 19.

²⁰⁰ Cele rewolucji narodowo-radykalnej. S. I.: ONR, 1935. S. 1–16.

²⁰¹ Majchrowski J. Obóz Narodowo-Radykalny – okres działalności legalnej. *Dzieje Najnowsze*. 1976. R. VIII. Z. 3. S. 69–72.

²⁰² Dobrowolski R. Obóz Narodowo-Radykalny. Rozdział IV: Działalność Ruchu Narodowo Radykalnego. URL: http://web.archive.org/web/20050503185425/http://www.nop.org.pl/?artykul_id=99 (дата звернення: 20.11.2020); Meller A. W poszukiwaniu idealnego ustroju dla Wielkiej Polski. *Wątki monarchistyczne w myśli politycznej Obozu Narodowo-Radykalnego «ABC»*. Athenaeum. *Polskie Studia Politologiczne*. 2012. Nr. 33. S. 132–147.

²⁰³ Зелінський М. Польський національно-радикальний рух в 1920–1930 рр. *Вісник Дніпропетровського університету. Серія: Філософія. Соціологія. Політологія*. 2016. № 3. С. 17.

Державу Польського Народу». Передбачалося, що нова держава отримає єдину ідеологію (щось на зразок синтезу націоналізму і католицизму) на чолі з ієрархічно побудованою «монопартією» – Національно-радикальним табором. Ця партія, своєю чергою, мала формуватися винятково з етнічних поляків, вихованих у дусі польського націоналізму²⁰⁴. Розроблена Б. П'ясецьким політична концепція визнавала, що головною метою польського народу буде підтримка і розповсюдження ідей католицького націоналізму. Кінцева мета – побудова сильної католицької держави, яка візьме на себе роль твердині християнства і буде в стані протистояти матеріалістичним ідеям комунізму, нацизму та лібералізму, тобто ідеям, які відмовились від Бога²⁰⁵. Засадами внутрішньої політики католицької держави польського народу повинні були стати принципи християнського націоналізму і диктатура національних еліт. Заборонялися страйки та класова боротьба. Схвалювалася ідея вождизму й історичної місії Польщі у світі, а також політика антисемітизму²⁰⁶.

Так, незважаючи на свою відносно нечисленність, національно-радикальний табір відіграв певну роль у політичному житті країни – цей екстремістський рух брали до уваги і націонал-демократи, і лівацькі партії. Наприклад, ідею розбудови «католицької держави польської нації» сповідувала також Національна партія (Stronnictwo Narodowe), що з'явилася 1928 р. унаслідок переформатування Народно-національного союзу зі збереженням та радикалізацією його правих та націоналістичної програми. Її лідерами послідовно були Йоахім Бартошевич, Казімеж Ковальський, Тадеуш Белецький. З-поміж іншого, партія підтримувала ієрархічну організацію суспільства, трансформацію політичної системи, за якої підвищувалася роль національної еліти в державі, обмеження громадянських свобод та прав євреїв (включно з доступом до університетів). Інші національні меншини Польщі, зокрема українці, планувалося національно асимілювати. Втім, на початку 1930-х років у політичній силі визріли суперечки, головно між «старими» (Станіслав Стронський, Мар'ян Сейда та Роман Рибарський), які закликали зберегти парламентську систему з обмеженим обсягом демократії, і «молодим» (Тадеуш Белецький, Єнджей Гертих, Стефан Саха), яких підтримував Роман Дмовський. Останні висловлювали думки щодо ліберально-демократичної кризи та закликали поєднувати принципи католицизму й націоналізму, чим більше тяжіли до середовищ національно-радикального табору, із яким активно співпрацювали аж до Другої світової війни²⁰⁷.

Водночас поява цього табору продемонструвала, що у польській правіці з'явилася нова генерація лідерів (навіть якщо й одіозних), і хоч Р. Дмовський аж до часу своєї смерті 2 січня 1939 р. залишався навіть для молодих радикально налаштованих поляків символом «ендещі», його епоха вже минула. Саму ж Польщу, вже без Р. Дмовського і без Ю. Пілсудського, який помер ще 1935 р., попереду чекали непрості часи: Друга світова війна, а згодом – соціалістичне повстання.

Отже, у міжвоєнний період на перший план вийшла проблема ставлення до українців, білорусів та литовців, що опинилися у складі Польщі внаслідок чи то виконання повоевних мирних угод (після Першої світової війни), чи окупації/анексії земель (як-от Східної Галичини).

«Федералістична» концепція поплічників Ю. Пілсудського, зазнавши певного оновлення і модернізації, у 1920–1930-х роках стала відомою як доктрина «польського прометеїзму». Зовнішню політику Другої Речі Посполитої прометеїсти розглядали через призму майбутнього конфлікту цивілізованого Заходу, до якого вони зараховували, звичайно, й Польщу з комуністичною Росією. Результатом такого зіткнення, як передбачалося, мав стати розпад багатонаціональної більшовицької імперії. Водночас звільнені, але, на думку «пілсудчиків», політично і національно недостатньо зрілі народи колишнього СРСР потребували б допомоги у формуванні власної державності, і таку «цивілізаційну» місію після краху радянської імперії мала би взяти на себе Польща. Планувалося, що потенційні держави утворять єдину федерацію, провідні позиції у якій займатиме Друга Річ Посполита.

У реалізації «федералістичної» програми чільне місце відводилося українському питанню. Передбачалося, що внаслідок розпаду СРСР за допомогою Польщі постане самостійна Українська держава – Велика Україна, яка, з одного боку, не матиме жодних територіальних претензій щодо Західної України, а з іншого – укладе унію з Польщею та увійде до польської федерації. На думку прометеїстів, створення т. зв. Великої України у всьому відповідало би «польським державним інтересам як засіб зміцнення Польщі».

Однак програма прометеїстів мала і певні відмінності, порівняно з поглядами своїх попередників. Вони стосувалися переважно ролі Західної України у реалізації східної програми Ю. Пілсудського за нових історичних умов, із урахуванням набутого досвіду. Прометеїсти критикували Варшавський договір 1920 р. за ігнорування інтересів галицьких українців, що начебто призвело до провалу «київського походу» взагалі. На новому етапі, на думку «пілсудчиків», галицькі українці могли стати не лише каталізатором руху за утворення Великої України на руїнах більшовицької імперії, але й перетворилися би на авангард і потужну силу нового походу на Схід.

²⁰⁴ Śliwa M. Narodoworadykalny model państwa totalitarnego w Polsce. *Dzieje Najnowsze*. 1996. Nr. 1. S. 40.

²⁰⁵ Srokosz J. Model państwa totalnego w myśli Bolesława Piaseckiego. *Wrocławskie Studia Erasmiańskie = Studia Erasmiana Wratislaviensia, zeszytu Państwo – koncepcje i zadania*, Uniwersytet Wrocławski, 2008. S. 73–74. URL: <http://www.bibliotekacyfrowa.pl/dlibra/doccontent?id=24598> (дата звернення: 24.11.2020).

²⁰⁶ Waniek D. Ruch narodowy w Polsce wczoraj i dziś: ideologia, organizacja, praktyka działania. Warszawa: Dom Wydawniczy ELIPSA. 2014. S. 50–51.

²⁰⁷ Stronnictwo Narodowe. *Encyklopedia PWN*. URL: <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/:3980445> (дата звернення: 14.11.2020).

Після державного перевороту (травень 1926 р.), що його здійснив Ю. Пілсудський, політика уряду з національного питання була скоригована на користь лояльнішого ставлення до національних меншин Польщі. Зрештою, сама зміна влади і встановлення т. зв. режиму «санації» були значною мірою детерміновані невдачею в реалізації «ендецької» програми «національної асиміляції», активізацією національно-визвольної боротьби. Однак травневий переворот змодифікував практику внутрішньої політики в обмеженому розмірі і лише на декілька років, адже діяльність державної адміністрації на «східних кресах» від започаткування і аж до початку Другої світової війни 1939 р. залишалась близькою до програми «ендеції».

«Польща для поляків» – так можна коротко визначити національну політику табору «народової демократії», яка потрапила до офіційного дискурсу польської влади. Відомий «ендек», політик та публіцист С. Грабський писав, що «нині необхідною умовою утримання наявних кордонів є перетворення державної території Речі Посполитої в національну польську територію». Досягнути цієї мети планували методами економічної, політичної, ідеологічної і культурно-освітньої дискримінації та полонізації «національних меншин», що опинилися у складі Другої Речі Посполитої. Така риторика була характерною для всіх політсил «ендецького» напрямку, які існували поміж двома світовими війнами: Народно-національного союзу, Табору Великої Польщі, «Національно-радикального табору»), Національно-радикальних рухів («Фаланги» та «АВС»), Національної партії.

Розділ 3. Від ворожнечі до примирення: Друга світова війна і до розпаду Східного блоку

Упродовж вересня–жовтня 1939 р. унаслідок агресії проти Польщі (із 1 вересня гітлерівської Німеччини, а з 17 вересня – СРСР) Друга Річ Посполита майже перестала існувати. Однак її державні структури та військові формування продовжили працювати в екзилі. Спочатку вони перебували в Румунії, проте вже до кінця 1939 р. передислокувалися до Франції, де було сформовано польські центральні управлінські інститути в еміграції – президента, уряд, Національну раду, керівництво збройних сил. Базовою платформою діяльності створених інститутів була теза про ведення війни аж до повного звільнення Польщі та відновлення її територій у межах кордонів станом на 1 вересня 1939 р. – часу нацистської агресії проти Польської держави. Окрім цього, варто зазначити, що законодавчо польський уряд та його представництва діяли, ґрунтуючись на квітневій Конституції 1935 р.²⁰⁸

Урядову коаліцію склали політичні сили різного спрямування – від правих до лівих середовищ: Національна партія, Польська соціалістична партія, Народна партія і Партія праці. Урядові партії були переконані, що самоціллю Польщі під час війни була не лише перемога над Німеччиною, але й забезпечення себе міцною міжнародною підтримкою держав-противників Адольфа Гітлера, щоб завдяки їхній допомозі у центральноєвропейському регіоні створити потужний блок держав, очолюваний Польщею, який став би противагою і німецькій стороні, і СРСР (чи Росії загалом) та зміцнити саму Польщу завдяки «ліквідації» проблеми Східної Пруссії шляхом її приєднання до Польської держави²⁰⁹.

У цьому контексті Владислав Сікорський, який очолював еміграційний уряд Польщі, був переконаний у потребі забезпечення прав національних меншин, які би могли згодом скласти основу союзників Польщі²¹⁰. Однак станом на 1939–1940 рр. ні Велика Британія, ні Франція не були зацікавлені у реалізації такої ініціативи поляків, адже мали у планах залучити радянську сторону на свій бік у війні з Німеччиною²¹¹.

Так чи так, ще 28 листопада 1939 р. Комітет міністрів у справах краю (КМСК) затвердив «Інструкцію для мужів довір'я в українській справі», у якій припускали вірогідність і потребу діалогу поляків із українським національним рухом заради спільної боротьби проти німецьких та радянських окупантів. Для цього у КМСК навіть погоджувалися на утворення у найближчому майбутньому незалежної України, яка, однак, перебуватиме з Польщею у конфедерації на рівноправних засадах, а польська й українська меншини в обох державах взаємно матимуть всю повноту національних і культурних прав²¹². Свої наміри КМСК підтвердив 15 грудня 1939 р., ухваливши «Директиви», у яких передбачено можливість «спільного виступу з українцями» проти спільних противників і є натяки щодо ймовірності становлення самостійної Української держави, однак без зміни польських східних кордонів (Волинь та Галичина мали залишитися у складі Польщі)²¹³. Загалом, де-факто йшлося про спроби відродження ідеї «федераційного» устрою Центрально-Східної Європи, пропагованої серед прибічників Юзефа Пілсудського ще перед Другою світовою війною.

Продовжуючи цей вектор, у березні 1940 р. польський прем'єр в еміграції В. Сікорський у радіозверненні до українців закликав останніх забути про минулі протиріччя та об'єднати свої зусилля заради відновлення Польщі²¹⁴. Приблизно у цей же час експерт еміграційного уряду Ольгерд Гурка у примітці, призначеній міністру інформації та документації, наполягав на тезі, що Польщі у такій ситуації життєво необхідне як мінімум порозуміння, а як максимум – союз із українцями. Однак польський еміграційний уряд і далі наполягав на збереженні кордонів Польщі 1939 р., тобто «ризький кордон» 1921 р. на сході мав би залишатися у силі, що аж ніяк не сприяло порозумінню зі західними українцями, яким пропонували хіба що культурно-національну автономію у межах Польської держави.

²⁰⁸ Шишкін І. Післявоєнна Польща в польській політичній думці в роки Другої світової війни. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Історичні науки»*. 2016. Вип. 25. С. 243–249.

²⁰⁹ Wapiński R. *Historia polskiej myśli politycznej XIX i XX wieku*. Gdańsk: Wyd-wo ARCHE, 1997. S. 248.

²¹⁰ Bonusiak W. *Polska podczas II wojny światowej*. Rzeszów: Wyd-wo Wyższej Szkoły Pedagogicznej, 1999. S. 133–139.

²¹¹ Зашкільняк Л. Українська проблема в політиці польського еміграційного уряду і польського підпілля в 1939–1945 рр. *Україна–Польща: важкі питання*. Варшава, 1999. Т. 4. С. 125–127.

²¹² *Armia Krajowa w dokumentach 1939–1945*. Londyn, 1989. Т. 4: *Uzupełnienia / kom. red.: K. Iranek-Osmecki, T. Zawadzki-Zenczykowski*. S. 5.

²¹³ *Armia Krajowa w dokumentach 1939–1945*. Londyn, 1970. Т. 1: *Wrzesień 1939 – Czerwiec 1941 / red. T. Pełczyński*. S. 6.

²¹⁴ Partacz Cz. *Kwestia ukraińska w polityce polskiego rządu na uchodźstwie i jego ekspozytur w kraju (1939–1945)*. Koszalin: Wyd-wo uczelniane Politechniki Koszalińskiej, 2001. S. 33.

Тим часом окупація 1940 р. нацистами Франції призвела до переїзду польського уряду в Лондон. Цей етап супроводжувався взаємною недовірою польської та української сторін – із обох боків лунали звинувачення на адресу одна одної, закидання колабораціонізму з окупаційними властями. Упродовж другої половини 1940 р. періодично відбувалися польсько-українські контакти у Львові та Кракові, шоправда, оскільки лондонські урядові кола були недовірливі до них налаштовані, а без їхнього рішення, як їм здавалося на той момент, не могло бути вирішено «українське питання» у регіоні, то у практичній площині досягнути нічого не вдавалося²¹⁵.

Усвідомлюючи слабкість польського впливу на західноукраїнських теренах, уряд Польщі в екілі продовжував шукати шляхи порозуміння з українцями. Так, у директивах командувача Союзу збройної боротьби генерала Стефана Ровецького до польських «командувачів областей під радянською окупацією» (малися на увазі західноукраїнські землі) зазначалося: «Зважаючи на обмежені засоби польського елементу на ваших теренах (Галичина, Волинь, Полісся), належить про всякий випадок підготувати відповідне підґрунтя дружнього порозуміння з Українцями і Білорусами щодо спільного ворога, аби збільшити сили дій, котрі спираються на маси, проти Росії». Водночас у документі наголошувалося, що ці порозуміння у жодному разі не мають стосуватися справи майбутнього польсько-білорусько-українського співжиття після завершення світової війни²¹⁶.

Початок 22 червня 1941 р. та перебіг німецько-радянської війни змінили розклад сил на «міжнародній військовій шахівниці». Перехід Радянського Союзу до табору країн Антигітлерівської коаліції кардинально зміщував орієнтири та перспективи майбутнього устрою післявоєнної Європи. З іншого боку, безуспішні спроби українців створити незалежну державу у Львові наприкінці червня 1941 р. та свій представницький орган – Українську Національну Раду – в Києві восени того ж року засвідчили крах ілюзій щодо «проукраїнської політики» гітлерівців і потребу формування нової політичної лінії українського національно-визвольного руху в умовах, коли останній опинився «поміж двох вогнів» – Німеччиною та СРСР. Своєю чергою, польський уряд та створене ним підпілля в окупованій країні теж змушені були реагувати на тогочасні виклики. Відповідно, вже починаючи від серпня 1941 р. між представниками польського та українського підпілля розпочалися переговори, які, як виявилось згодом, затягнулися на декілька років, продовжуючись до середини 1944 р., так і не принісши конкретного результату. Основним «камнем спотикання» між сторонами стало питання належності земель на схід від Бугу та Сяну – українці вимагали визнати їх як частину майбутньої Української держави, а поляки навпаки відстоювали переконання, що це невід’ємна частина Польщі²¹⁷.

Утім, Союз збройної боротьби й надалі апелював до важливості добросусідських відносин поляків із українцями. У середині листопада 1941 р. командував цього союзу надіслав у Лондон детальний аналітичний звіт про стан польсько-українських відносин за період від вересня 1939 р. до листопада 1941 р. із приміткою «передбачення на майбутнє». Цікаво, що у документі, який узагальнював розвиток українсько-польських відносин напередодні і після початку війни, також констатувалося, що ставлення українського населення до поляків постійно погіршувалося, насамперед унаслідок «помилки нашої [польської – П. А.] політики щодо українців». Автор рапорту робив висновок, що у наступних спробах повернути поляками «Східну Малопольщу» (так означена в тексті документу Галичина) доведеться зіткнутися з «опором зміцнілої української стихії» за некорисних для Польщі обставин, а збройні дії з польського боку тут будуть сприйматися, як «агресивна війна», що тим більше не сприятиме реінтеграції згаданих теренів до повноєнної Польської держави. У результаті автор заклик лондонський уряд якомога швидше виробити політику щодо українців, залучити їх представників до урядових структур, щоб послабити взаємну неприязнь у двосторонніх міжнародних відносинах²¹⁸.

Рапорти, які надсилали лондонському уряду впродовж першої половини 1942 р., містили навіть пересторогу, породжену згуртуванням на західноукраїнських теренах українських визвольних сил, у яких дедалі більшого впливу набувала радикальна Організація українських націоналістів (бандерівська) (ОУН(б)). Так, у рапорті за лютий 1942 р. командувач Армії Крайової (АК) (саме з цього часу так називався вчорашній Союз збройної боротьби) генерал С. Ровецький повідомляв Лондон, що «українці посилено готуються до майбутнього збройного виступу, головно проти нас». У червні 1942 р. він висловлював занепокоєння ізольованням польського населення Галичини, Полісся і Волині, а у вересневому рапорті писав до В. Сікорського, що українці збираються зробити спробу створення своєї держави, яка включатиме Східну Малопольщу (Галичину), Волинь та Полісся, і в момент боротьби з німцями вони переважатимуть поляків. Тоді ж польське підпілля переконувало Лондон, що такого перебігу подій можна уникнути і замість ворожнечі варто співпрацювати з українцями у боротьбі проти Німеччини та СРСР, однак для цього потрібні термінові й ефективні рішення та інструкції польського еміграційного уряду²¹⁹.

²¹⁵ Зашкільняк Л. Українська проблема в політиці польського еміграційного уряду... С. 127–128.

²¹⁶ Armia Krajowa w dokumentach 1939–1945... Т. 1. С. 298.

²¹⁷ Киричук Ю. Спроби співробітництва польських та українських національно-патріотичних угруповань у 1939–1945 рр. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Історичні науки»*. Острого, 2003. Вип. 3. С. 223–229; Armia Krajowa w dokumentach 1939–1945. Londyn, 1973. Т. 2: Czerwiec 1941 – kwiecień 1943 / kom. red. T. Pełczyński et al. С. 137–145.

²¹⁸ Armia Krajowa w dokumentach... Т. 2. С. 137–142.

²¹⁹ Ibid. С. 194–196; 277–278; 330–331.

Однак уряд Польщі в ексилі щодо української справи далі зволював. Як видається, це пов'язано з тим, що хоч у польських владних колах в еміграції і знали про українські плани відродження самостійної України, все ж недооцінювали та, зрештою, легковажили («українським чинником», вважаючи його другорядним, порівняно з міжнародними проблемами, і почасті розробляли плани подальшого відновлення Польщі, ігноруючи наявність українського національно-визвольного руху.

Це також можна пояснити і тим, що до весни 1943 р. у Лондоні ще сподівалися, що вдасться за підтримки західних держав «виторгувати» у радянського очільника Йосипа Сталіна збереження західноукраїнських теренів у складі Польщі після закінчення війни. Лише розрив дипломатичних відносин СРСР із польським еміграційним урядом навесні 1943 р. і численні заяви радянського уряду про претензії на спадок окупації 1939–1941 рр. поклали край цим ілюзіям²²⁰.

Тим часом, на початку 1942 р., під час виступу прем'єра В. Сікорського з нагоди нового скликання Національної ради було означено загальну декларацію польського уряду щодо майбутнього політичного устрою Польської держави. Прем'єр наголосив, що Польща буде демократичною республікою, яка базуватиметься на засадах парламентаризму, а її керівництво обиратимуть загальним, рівним, безпосереднім і таємним голосуванням. У виступі йшлося також і про те, що польський народ відмовляється від будь-яких постулатів, які суперечать демократичним засадам, і відкидає будь-які форми диктатури. Тобто представники польських урядових кіл виголосили чітку позицію щодо майбутнього політичного устрою Польщі – це мала бути республіканська форма правління з широкою демократією та самоврядуванням²²¹.

Плани щодо майбутнього Польщі розробляли не лише урядові кола, а й політичні партії та рухи. Початок було покладено декларацією, прийнятою ще 1941 р. Польською соціалістичною партією «Вільність, Рівність, Незалежність» (ППС-ВРН) під назвою «Програма народної Польщі». Ця програма передбачала формування у Польщі республіканського демократичного ладу з широким самоврядуванням на місцях. Польща, згідно з документом, мала увійти до Союзу вільних європейських народів у Центрально-Східній Європі, де сприяла би його консолідації і спроможності протистояти різним внутрішнім і зовнішнім загрозам²²².

Представники однієї з найвпливовіших політичних сил – Національної партії – здійснювали активну пропагандистську діяльність, опублікували низку аналітичних опрацювань і різного змісту заяв, проте документу, який би мав ознаки офіційної програмової декларації, вироблено не було. Критикуючи традиційну парламентську форму правління і засуджуючи фашизм, комунізм та нацизм, Національна партія пропонувала власне бачення розвитку Польщі – це мала бути католицька держава польського народу, у якій винятково поляки мали б повні політичні права²²³.

У політичній програмі Робітничої партії, оприлюдненій 15 липня 1944 р., передбачалося суттєво посилити у повенній Польщі президентську владу; програма Селянської партії «Рох» від грудня 1943 р. наголошувала на необхідності ґрунтовної демократизації усього життя майбутньої Польщі, зокрема у справі національних меншин, хоча головним було відстоювання прав селянства як рушійної сили розвитку Польщі; зрештою «Проект ідеологічної декларації» від квітня 1943 р. Демократичної партії передбачав об'єднання держав Центральної Європи у федерацію – Союз вільних народів (на противагу «спокоєвічно воюючим німецькому та радянському імперіалізмам»), у якому провідну роль відіграватиме Польща²²⁴.

Однак, попри численні декларації як уряду, так і партій, до 1943 р. уряд В. Сікорського не зробив нічого, щоб залучити українців до співпраці. Лише 31 березня 1943 р. уряд у Лондоні після тривалих словесних баталій нарешті затвердив перший офіційний документ у справі польсько-українських відносин – «Тези в справі української політики». Він повторював засади польської політики щодо українців початку 1920-х років, обіцяючи їм рівноправність, територіальне самоврядування у складі Польщі та широку національно-культурну автономію. У документі містився також пункт про спільні дії проти радянських претензій на західноукраїнські землі і обіцянка включити українських представників до урядових структур²²⁵.

Хоча згадана програма вже не відповідала тодішнім геополітичним реаліям та розстановкам на фронті й у тилу окупованих територій, а отже, не могла бути реалізованою, вона гостро критикувалась із боку польського підпілля на західноукраїнських землях, чіле командування неухильно відстоювало позицію щодо меж Польщі зразка 1939 р. та відновлення України (якщо його взагалі вдасться досягнути) винятково на схід від р. Збруч, а самих українців сприймало як «зрадників» Польської Батьківщини, чіле, мовляв, покаяння та безапеляційне «навернення» на польські позиції могло би посприяти порозумінню між народами²²⁶.

²²⁰ Чайковський А. Радянсько-польські військово-політичні відносини напередодні та в умовах Другої світової війни. *Україна у світовій історії*. 2014. № 1. С. 194–214.

²²¹ Friszke A. O kształt niepodległej. Warszawa: Biblioteka «Wizji», 1989. S. 575.

²²² Przybysz K. *Wizje Polski: programy polityczne lat wojny i okupacji (1939–1944)*. Warszawa: Elipsa, 1992. S. 77–89.

²²³ Bonusiak W. *Polska podczas II wojny światowej*. Warszawa: Książka i Wiedza, 1993. S. 280.

²²⁴ Шишкін І. Післявоєнна Польща в польській політичній думці... С. 244–246; Bonusiak W. *Polska podczas II wojny światowej*... S. 282–286.

²²⁵ Friszke A. *Rząd na obczyźnie wobec państwa podziemnego w Kraju. Władze RP na obczyźnie podczas II wojny światowej: praca zbiorowa / red. Z. Błażyński*. Londyn, 1994. S. 587.

²²⁶ Partacz Cz. *Kwestia ukraińska w polityce polskiego rządu na uchodźstwie*... S. 35–36.

На початку літа в окупованій Варшаві у середовищі Делегатури уряду та АК з'явився ще один документ – «Справа польсько-українських переговорів». У ньому українську справу розглядали винятково в руслі збереження єдності Польщі в кордонах 1939 р. і забезпечення інтересів польського населення «східних кресів», а українцям відводили хіба що роль пасивного чинника, який ще мав спочатку отримати вибачення за «зраду» польських державних інтересів²²⁷.

Апофеозом такої риторики став документ Крайової політичної репрезентації від 30 липня 1943 р. – «Відозва до українського народу». У ній звинувачувався весь український народ у співпраці з нацистами і винищенні поляків, містилися погрози покарання та заклики «спокутувати свою вину», приєднавшись до союзу з поляками у боротьбі з нацистами. Також у відозві наголошувалось, що поляки «розуміють і цінують прагнення української нації до створення незалежної України», але заявляють, що ніколи не відмовляться від східних земель Речі Посполитої, «у які Польська Нація протягом століть зробила величезний цивілізаційний і господарський внесок»²²⁸.

Саме цей документ став добре відомим для широкого загалу українських громадськості та ще більше загострив ситуацію навколо міжетнічного конфлікту, тим паче на тлі обопільних трагічних подій 1942–1943 рр. на Волині. У відповідь провід ОУН(б) 22 грудня 1943 р. опублікував заяву, у якій відкинув викладені у відозві постулати як неприйнятну платформу політичного співробітництва, з огляду на «тенденційне і фальшиве представлення в ній фактів, що стосуються боротьби Українців за власну державу»²²⁹.

Загалом, як видається, подальша активізація українського підпілля на Волині, а пізніше в Галичині та Надсянні у 1943–1944 рр. почасти стала наслідком безуспішності діалогу обох сторін, зумовленої насамперед небажанням лідерів польського уряду і підпілля приймати український національно-визвольний рух як самостійний суб'єкт тогочасного політичного процесу та трактуванням останнього винятково як «заколоту неслухняних і невдячних громадян Польщі».

Загострення польсько-українських відносин на окупованих теренах збіглося з урядовою кризою польського лондонського табору, до якої призвели спочатку дії потужної опозиції В. Сікорському, а потім його трагічна смерть 4 липня 1943 р., а також розрив СРСР відносин із польським еміграційним урядом. Наступний польський уряд очолив «людовець» Станіслав Миколайчик. Наближення Червоної армії до кордонів Польщі поставило на порядок денний питання післявоєнної долі країни – не тільки її кордонів, а й устрою. Польські провідники усвідомлювали неможливість чинити успішний опір СРСР і сподівалися тільки на підтримку своїх союзників. Тобто поряд із «українським питанням» раптом постало «польське питання», а еміграційний політичний осередок Польщі одночасно перетворився зі суб'єкта міжнародних відносин на їхній об'єкт. Незважаючи на численні звернення і відозви польських еміграційних діячів другої половини 1943–1944 рр., апеляції до жертвості польського народу в роки війни, провідні гравці Великої Трійки вирішували міжнародні проблеми, виходячи з власних уявлень про післявоєнний порядок. До того ж, в очільника СРСР Й. Сталіна у рукаві були приховані серйозні козирі в польському питанні – маріонеткова Польська робітничка партія (ПРП), а пізніше – Крайова рада народова, які він використовував, щоб посилити радянський вплив, а згодом – безпосередньо інкорпорувати Польщу до своєї орбіти як майбутній соціалістичний блок. За таких обставин спроби С. Миколайчика завдяки певним поступкам відновити відносини з СРСР не досягнули жодних позитивних для Польщі результатів – еміграційний уряд Й. Сталіну просто не був потрібен. Зрештою, на Тегеранській конференції Великої Трійки (28 листопада – 1 грудня 1943 р.) справа східного кордону Польщі була вирішена на користь СРСР без участі і поляків, і українців²³⁰.

Намагання С. Миколайчика в останній момент рятувати ситуацію, погодившись зі східним кордоном Польщі за «лінією Керзона», неприйняли ні члени еміграційного уряду, ні польське підпілля. Делегатура і Крайова Рада Національної Єдності (КРНЄ) (створена у січні 1944 р.) на початку 1944 р. одностайно заперечили «лінію Керзона», наголосивши, що вони «не піддадуться і не зламаються». А 15 березня 1944 р. КРНЄ ухвалила і поширила документ «За що бореться польський народ», у якому заявила незмінну позицію щодо східного кордону Польщі від 1939 р. й пообіцяла провести демократичні реформи, що забезпечать рівноправне становище національних меншин у складі звільненої від окупантів Польщі²³¹. Такі позиції поділяли всі представники польського політикуму в еміграції і в окупованій країні.

Врешті-решт, характерним у цьому контексті є текст документа інспекції представником Міністерства внутрішніх справ (МВС) Тадеушем Хцюком польського підпілля у середині 1944 р. У рапорті

²²⁷ Partacz Cz. Kwestia ukraińska w polityce polskiego rządu na uchodźstwie... S. 41–43.

²²⁸ Torzecki R. Polacy i Ukraińcy. Sprawa ukraińska w czasie II wojny światowej na terenie II Rzeczypospolitej. Warszawa: Wyd-wo Naukowe, 1993. S. 219.

²²⁹ Drozd R. Stanowisko polskiego podziemia pralondyńskiego w kwestii ukraińskiej w latach 1939–1944. *Українсько-польські відносини в Галичині у ХХ ст.: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (Івано-Франківськ, 1–22 листопада 1996 р.)*. Івано-Франківськ, 1997. С. 272.

²³⁰ Детальніше див.: Павлів Ю. Політико-правові підстави до депортації українців з польсько-українсько-го прикордоння у 1944–1951 рр.: погляд історика. *Суспільно-історична та політико-правова оцінка тоталітарного виселення українців з етнічних земель Лемківщини, Надсяння, Холмищини, Підляшшя, Любачівщини, Західної Бойківщини у 1944–1951 рр.: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (Львів, 7 вересня 2018 р.)*. Львів: Левада, 2018. С. 210–220.

²³¹ *Wizje Polski. Programy polityczne lat wojny i okupacji 1939–1944 / oprac. K. Przybylsz*. Warszawa: Elipsa, 1992. S. 325.

міністру внутрішніх справ він писав, що «всупереч логіці, всупереч реальним фактам і проти цілого світу вони готові боротися за ці два міста [Львів і Вільно – П. А.] ... бо люди не вважають правильним і гідним життя в Польщі без Львова і Вільна». Далі він докладно охарактеризував ставлення представників головних політичних сил лондонського табору до українського питання, наголосивши, що всі вони «живуть минулим», замість того, щоб дивитись у майбутнє. Зокрема, за його спостереженнями, діячі Польської селянської партії («Стронніцтва Людового»), визнаючи потребу досягнення компромісу з українцями, вимагали розправитись із «українським бандитизмом» і захистити польське населення. Народоўці з Національної партії також вимагали покарання для українців за їхні начебто скоєні злочини і видворення їх усіх «за Збруч». Позиція представників ППС-ВРН була близькою до «людовоўців» і теж спрямована на порятунок польського елемента на «кресах». Підсумовуючи, інспектор констатував, що всі представники піділля в окупованих землях «не досеросли до своїх ролей»²³².

Зрештою, думки поляків, як і українців, за цих умов уже ніхто не потребував. Під час Ялтинської конференції 4–11 лютого 1945 р. лідери США Франклін Делано Рузвельт, Великої Британії Вінстон Черчилль та Йосип Сталін продовжили дискусію з «польського питання», започатковану в Тегерані, яка охоплювала проблему Польщі в широкому контексті перспектив утворення тимчасового уряду національної єдності, майбутнього ладу, переселення, територіальних змін. Природно, одним із головних питань цієї дискусії стало визначення майбутніх кордонів Польщі. Безумовно, для СРСР важливим було встановлення східного кордону Польщі. Позиція США і Великої Британії ґрунтувалася на тезі про передання Львова до рук Варшави, проте Й. Сталін рішуче не погодився з цим, покликаючись на запропоновану англійцями ще 1920 р. «лінію Керзона». Отже, сторони вирішили, що «східний кордон Польщі проходитьиме вздовж “лінії Керзона” із відхиленням від неї у деяких районах від п’яти до восьми кілометрів на користь Польщі»²³³.

Після завершення воєнних дій у Європі, 16 серпня 1945 р., було підписано Договір між СРСР та Польською Республікою про радянсько-польський державний кордон (набув чинності після обміну ратифікаційними грамотами 5 лютого 1946 р. у Варшаві), який юридично зафіксував перехід Західної України та Західної Білорусі від Польщі до СРСР. Лінія кордону пройшла на захід від «лінії Керзона», згідно з рішенням українсько-польської Люблінської угоди «Про евакуацію українського населення з території Польщі і польських громадян з території УРСР» (вересень 1944 р.), Ялтинської конференції (січень 1945 р.). Відтак до СРСР де-юре перейшла територія сучасних областей: Львівської, Івано-Франківської, Тернопільської, Волинської, Рівненської, а Польщі – українські етнічні території Лемківщини, Надсяння, Холмщини та Підляшся (з 1951 р. – ще й частина Західної Бойківщини)²³⁴. Упродовж 1944–1946 рр. та 1951 р. між цими теренами відбувся масштабний обмін населення шляхом масових депортацій.

Як компенсацію за втрачені «східні креси», за рішенням Потсдамської конференції (липень–серпень 1945 р.), до повоєнної Польщі приєднали східні території колишнього т. зв. «Третього рейху», розташовані на схід від лінії Одер–Нейсе: частину Західної Пруссії, частину Сілезії, Східну Померанію і Східний Бранденбург, Гданськ, а також округ Щецина на захід від річки, які стали «поверненими землями» («Ziemie Odzyskane») ²³⁵.

Отже, землі «західних кресів», як про це мріяв ще на початку ХХ ст. Роман Дмовський, таки опинились у складі Польщі, щоправда, ціною втрати земель на сході, на що свого часу не могли би погодитися ані ідеолог «ендеїї», ані Юзеф Пілсудський. «Велика Польща» зі східного спрямування після війни переорієнтувалася на західний напрямок, прагнучи його якнайшвидшої інтеграції до польського простору, щоправда, вже в умовах соціалістичної Польської Республіки (з 1952 р. – Народна Республіка Польща), а отже, з погляду «пролетарського інтернаціоналізму».

Проте система однопартійної диктатури із формальним фасадом демократичних інститутів та тривале перебування у фарватері кремлівської політики не змусили польське суспільство прийняти тоталітарний устрій. Ба більше, після 1945 р. польські інтелектуальні кола, які здебільшого перебували в еміграції, активно шукали вихід зі стану «обмеженого суверенітету», у якому опинилася Польща. Вони аналізували причини невдач польської державної політики у міжвоєнний період, дискутували навколо необхідності формування нової парадигми відносин Польщі з сусідніми державами, що мала б змінити існуючі досі польські геополітичні доктрини – інкорпораційну Р. Дмовського та федералістичну Ю. Пілсудського, що за своїм змістом заперечували право українців на власну державність. Саме тут, в емігрантському середовищі польської інтелігенції, визріла нова геополітична парадигма, якій судилося не лише сформулювати засади зовнішньої політики Польщі, але й змінити польське ставлення до сусідів, зокрема і незалежної Української держави.

Ключову роль у розробці парадигми відіграв редактор паризького часопису «Культура» польський публіцист і громадський діяч Єжи Гедройць, який розгорнув на сторінках часопису дискурс навколо складних проблем польсько-українських відносин. На сторінках часопису, особливо у перші роки після його появи, дискусії щодо України точилися в переважно навколо питання політичного

²³² Duraczyński E. Między Londynem i Warszawą: lipiec 1943 – lipiec 1944. Warszawa: PIW, 1986. S. 356–392.

²³³ Детальніше див.: Плохий С. Ялта. Ціна миру. Харків: КСД, 2019. 416 с.

²³⁴ Документ и материалы по истории советско-польских отношений. Москва: Наука, 1974. Т. 8. Январь 1944 г. – декабрь 1945 г. / отв. ред.: И. А. Хренов, В. Т. Ковальский. С. 541–542.

²³⁵ Strauchold G. Ziemie Zachodnie i Północne – odzyskanie, łup wojenny czy «podarunek» Stalina? URL: http://web.archive.org/web/20110815153640/http://mysl.pl/?m=11&art_id=32&more=more (дата звернення: 25.11.2020).

кордону, набутого внаслідок співіснування у межах однієї держави. Актуальним було питання присутності української/радянської адміністрації на таких етнічних територіях, як Буковина, Бессарабія, Крим, які опинилися у межах Української РСР. Поряд із такими дискусіями за виданням поступово закріпився статус платформи проукраїнських ініціатив, зокрема через сприяння у появі антології «Розстріляне відродження» літературознавця Юрія Лавриненка у 1959 р. Така суміш польсько-української взаємодії, а також той факт, що українці були найчисельнішим поневоленим народом²³⁶ у складі СРСР, лише поглиблювали інтерес польського суспільства до української тематики.

Що стосується самого Є. Гедройця, то, на його думку, співпраця з Україною була неможливою без «примирення» з українським народом. Публіцист переконував, що польське суспільство повинне змінити підхід до проблемних аспектів міжнаціональних відносин. Зокрема, розглядаючи дражливе у міжнаціональних відносинах «кресове питання», редактор «Культури» писав, що громадяни Литви, як і українці, не віддадуть за жодних умов Вільно та Львів полякам. Саме тому польському суспільству слід було визнати Львів українським, а Вільнюс – литовським²³⁷.

На тлі пошуку поляками союзників у протистоянні Кремлю Є. Гедройць запропонував концепцію «деколонізації свідомості», у якій обстоював ідею повної і остаточної відмови від традиційного польського колоніалізму щодо територій та населення Литви, Білорусі й України, а також від сприйняття етнічних територій українців, білорусів і литовців як місця польсько-російського суперництва²³⁸.

Один із найближчих соратників Є. Гедройця польський журналіст та публіцист Юліуш Мєрошевський (Juliusz Mieroszewski) у своїх політичних творах першої половини 1970-х років, зокрема есе «Російський “комплекс Польщі” і простір УЛБ»²³⁹ («Rosyjski “kompleks polski” i obszar ULB») та «Східна політика Польщі» («Polska Ostpolitik»), одним із перших використав термін «польська східна політика», яким надалі окреслювали зовнішньополітичну діяльність Польщі щодо територій по той бік східного кордону, де існувала царська Росія, а потім Радянський Союз. Критикуючи новітній польський імперіалізм, Ю. Мєрошевський звертав увагу на потребу Польщі у союзниках на Сході²⁴⁰. Він пропонував радикальне покращення відносин із народами на цих територіях, відмову від будь-яких спроб домінувати над ними та визнання їх союзниками²⁴¹.

Територію на околиці Речі Посполитої, що охоплювала землі України, Литви та Білорусі, т. зв. «Польські креси», Ю. Мєрошевський пропонував позначати терміном ULB (далі – УЛБ). За його словами, ця територія насправді визначала форму відносин між Росією та Польщею і була чимось більшим, ніж «яблуком розбрату», адже визначала форму польсько-російських стосунків, прирікаючи Польщу або на імперіалізм або на сателітність²⁴². Таке новаторство цілковито виправдовувало себе у випадку потенційної співпраці між польськими та українськими дисидентами, яка на той момент здавалася малоймовірною, з огляду на складні міжнаціональні відносини. За словами Ю. Мєрошевського, хороші відносини із потенційно сильною, територіально великою Україною могли стати «вагомим атрибутом безпеки в цій частині Європи в майбутньому»²⁴³.

У травні 1977 р. Є. Гедройць разом із Ю. Мєрошевським на сторінках «Культури» опублікували «Декларацію в українській справі» (відома також як «Доктрина Гедройця» або «Доктрина Гедройця–Мєрошевського») ²⁴⁴. Автори документа зазначали, що саме конфлікт поляків із українцями свого часу відкрив для російської експансії «шлях на Захід», що супроводжувалося створенням Радянського Союзу. Ставши останньою колоніальною імперією, на думку Є. Гедройця та Ю. Мєрошевського, СРСР мав зазнати краху, адже імперіалізм, незважаючи на обставини його існування, залишався шкідливим передусім для нації, яка була його носієм. У чинній імперській структурі СРСР автори «Доктрини» виділяли два ступені поневолення держав, що залежали від типу їхньої взаємодії з офіційною Москвою. Так звані «народні демократії» Центрально-Східної Європи у цій класифікації володіли статусом «обмеженого суверенітету», а республіки у складі СРСР його не мали. І якщо у першому випадку країни піддавалися радянзації, але не були русифікованими, то інші – окрім радянзації, дедалі більше русифікувалися²⁴⁵. У цій системі відносин

²³⁶ Генік М. Роль «Декларації в українській справі» 1977 року в досягненні польсько-українського примирення. *Україна–Польща: історична спадщина і суспільна свідомість*: зб. наук. праць. Львів, 2010–2011. Вип. 3–4. С. 212–221.

²³⁷ Простір свободи. Україна на шпальтах паризької «Культури» / упоряд. Б. Бердиховська. Київ: Критика, 2005. С. 26–27.

²³⁸ Chruszlińska I. Jerzy Giedroyc i sprawa ukraińska. *Gazeta Wyborcza*. 2004. 25 kwietnia.

²³⁹ Mieroszewski J. Rosyjski «kompleks polski» i obszar ULB. URL: <https://jozefdarski.pl/1021-rosyjski-kompleks-polski-i-obszar-ulg>

²⁴⁰ Mieroszewski J. Polska Ostpolitik. URL: <https://teologiapolityczna.pl/juliusz-mieroszewski-polska-ostpolitik>

²⁴¹ Pomianowski J. Na wschód od zachodu. Jak być z Rosją? Warszawa, 2004. S. 34.

²⁴² Mieroszewski J. Rosyjski «kompleks polski» i obszar ULB...

²⁴³ Kubik M. Śladami Juliusza Mieroszewskiego, czyli o paryskiej «Kulturze». Cz. 2. URL: <https://gazeta.us.edu.pl/node/192281>

²⁴⁴ Осадчук Б. Україна, Польща, світ: вибрані репортажі та статті / пер. з пол. В. Гриник-Скуратівська. Київ: Смолоскип, 2001. С. 141.

²⁴⁵ Генік М. Роль «Декларації в українській справі» 1977 року в досягненні польсько-українського примирення. *Україна–Польща: історична спадщина і суспільна свідомість*: зб. наук. праць. Львів, 2010–2011. Вип. 3–4. С. 212–221.

їхні долі були тісно пов'язані між собою, а тому не могло існувати вільних поляків, чехів та угорців без вільних українців, білорусів, литовців чи росіян. Стосовно останніх зазначалося і те, що вони мали позбутись своїх імперських амбіцій.

Розмірковуючи над майбутнім простору УЛБ, Є. Гедройць і Ю. Мєрошевський вказували на необхідність відмови від російсько-польського протистояння навколо спроб відновлення кордонів Першої Речі Посполитої та Російської імперії, адже лише «неімперіалістичні» Польща та Росія мали шанс на розвиток нормальних відносин²⁴⁶. Відхід від імперських претензій мав супроводжуватись визнанням права українців, а також литовців і білорусів на самовизначення, зокрема через створення незалежних держав у разі розпаду СРСР²⁴⁷. Зазначалося, що ці народи у XX ст. вже не можуть бути «пішаками» в історичній польсько-російській грі. За Ю. Мєрошевським, саме Польщі належала ключова роль у поширенні демократії на схід від її кордонів, а з народами на цих територіях мали бути укладені декларації про самовизначення²⁴⁸.

Існування трьох незалежних держав вздовж східного кордону мало важливий безпековий зміст, адже унеможливило перебування Польщі між наддержавами – Німеччиною та СРСР, як це було напередодні Другої світової війни²⁴⁹. Нові держави в регіоні УЛБ формували своєрідну «буферну зону», яка розмежовувала Польщу від Росії, зменшуючи небезпеку потенційної російської експансії на польські території²⁵⁰. В іншому випадку, як стверджував Ю. Мєрошевський, ці народи ризикували один за одним стати жертвами російської експансії, а сам регіон міг повторити долю Балкан²⁵¹. Натомість «хороша якість відносин із потенційно сильною, територіально великою Україною може стати вагомим атрибутом безпеки в цій частині Європи в майбутньому»²⁵².

Програма «Культури», припускаючи відмову від постулату повернення колишніх східних земель²⁵³, вступила у протиріччя з поглядами лондонської еміграції, що вимагала повернення до довоєнної дійсності, зокрема в існуванні східних кордонів. На думку Ю. Мєрошевського, переговори з представниками авторитарного режиму не зможуть повернути поляків до влади у власній країні, оскільки «наївно вірити, що імперська Росія погодиться на переговори, спрямовані на те, щоб позбавити Москву плодів і вигоди своєї імперіалістичної політики»²⁵⁴. Вже через десятиліття такий зміст «Доктрини» часто критикували окремі російські політики, які вбачали у ньому «русифобський» зміст. Як «доказ» вони наводили тезу про необхідність звільнення народів України, Литви та Білорусі з-під контролю СРСР, що, на думку росіян, автоматично означало не лише «співпрацю та дружбу» з українцями, литовцями і білорусами, але й «дружбу проти Росії»²⁵⁵. Показово, що праця Є. Гедройця та Ю. Мєрошевського сприяла зближенню українського та російського еміграційних середовищ, які у вересні 1979 р. підписали заяву про взаємне визнання права на державну незалежність обох народів, реальність загрози русифікації та проголошення потреби у суспільній, культурній і релігійній автономії національних меншин в Україні та Росії²⁵⁶.

Своєрідним продовженням запропонованої Ю. Мєрошевським концепції УЛБ стала праця польського публіциста, письменника і суспільного діяча Богдана Скарадзінського/Казімежа Подляського «Білоруси, литовці, українці – вороги чи брати?», яка була перекладена і українською мовою²⁵⁷. Заперечуючи твердження про відсутність у Польщі проблем співжиття народів, він наводив приклади присутності нацменшин у суспільно-політичному житті ПНР. Польський публіцист наголошував, що поляки нічого не знали про своїх східних сусідів, а тому це була лише «вершина айсберга». Автор висловлював переконання, що у майбутньому настане час «нормального» сусідства Польщі з Україною, Білоруссю та Литвою, і головною у цьому стане відсутність міжнаціональних конфліктів у разі появи нових держав²⁵⁸.

Заснована дисидентами на помірковано-націоналістичних засадах 1979 р. Конфедерація незалежної Польщі (Konfederacja Polski Niepodległej) (далі – КНП) протиставляла східноєвропейський

²⁴⁶ Охріменко О. С. Історичні погляди Єжи Гедройця. URL: <http://www.enpuir.npu.edu.ua/bitstream/123456789/11520/1/Okhrimenko.pdf>.5

²⁴⁷ Mieroszewski J. Rosylski «kompleks polski» i obszar ULB...

²⁴⁸ Ibid.

²⁴⁹ Гедройць Є. Автобіографія у чотири руки. Київ: Дух і літера, 2015. С. 38.

²⁵⁰ Waingertner P. Jerzego Giedroycia idea ULB – geneza, założenia, próby realizacji. Zarys problematyki. *Studia z Historii Społeczno-Gospodarczej XIX i XX wieku* / red. J. Kita. Warszawa, 2015. S. 143–159.

²⁵¹ Сенич М. Проблема української незалежності в політичній думці Єжи Гедройця. *Науковий і культурно-просвітний красномовний часопис «Галичина»*. 2010. Ч. 17. С. 333–343.

²⁵² Kubik M. Śladami Juliusza Mieroszewskiego, czyli o paryskiej «Kulturze»...

²⁵³ Ibid.

²⁵⁴ Mieroszewski J. Materiały do refleksji i zadumy (wybór)... S. 19.

²⁵⁵ Миллер А. Тема Центральной Европы: история, современные дискурсы и место в них России. *Новое литературное обозрение*. 2001. № 6. URL: <https://magazines.gorky.media/nlo/2001/6/tema-centralnojevropejstoriya-sovremennye-diskursy-i-mesto-v-nih-rossii.html>

²⁵⁶ Генік М. Роль «Декларації в українській справі» 1977 року... С. 212–221.

²⁵⁷ Сенич М. Погляди Єжи Гедройця на польсько-українське примирення. *Проблеми слов'янознавства*. 2010. С. 236–242.

²⁵⁸ Генік М. «... Nasi wrogowie czy bracia?». Польсько-українське примирення в політичній думці Богдана Скарадзінського / Казімежа Подляського. *Вісник Прикарпатського університету. Історія*. 2012. Вип. 21. С. 106–112.

регіон як Заходу, так і Сходу, передусім Росії²⁵⁹, а польсько-українські відносини визначала не інакше, як «стратегічні». У травні 1980 р. КНП у своїй резолюції виступила за створення незалежної України, яка б охоплювала всі землі, заселені українцями²⁶⁰. У середовищі КНП із ініціативи її очільника, антикомуніста Лешика Мочульського, було продовжено ідею т. зв. «Міжмор'я». Її головний зміст полягав у необхідності інтеграції країн Східної Європи, власне «Міжмор'я» – регіону між Балтикою, Адріатикою та Чорним морем, для збереження власної самостійності та самобутності. Саме у площині «Міжмор'я» пропонувалося вирішувати проблеми міждержавних кордонів через створення федерації з держав регіону. Це знижувало статус кордонів від міждержавних до адміністративних і лібералізувало норми їх перетину. Взаємоповага до прав обох націй, як українців у Польщі, так і поляків в Україні, мала стати основою майбутньої польсько-української співпраці в умовах демократичного існування обох держав²⁶¹.

Таким чином, питання відносин із українським населенням на окупованих теренах Другої Речі Посполитої було предметом уваги з боку польського еміграційного уряду в часі Другої світової війни. Різноголосся щодо імовірного порозуміння з українцями нерідко призводило до гострих дискусій серед представників польського політикуму та підпілля. Недооцінка поляками «українського чинника» у спільній боротьбі проти німецьких та радянських окупантів призводила до взаємних звинувачень та навіть локальних збройних конфліктів, що мали місце у 1942–1943 рр. на Волині. Українців звинувачували у співпраці з нацистами і винищенні поляків, а також наголошували на неможливості відмови від східних земель Речі Посполитої, т. зв. «східних кресів», задля задоволення українських державотворчих устремлінь. Попри численні польські декларації українців так і не було залучено до співпраці, а перспективи відносин із ними розглядалися виключно в рамках надання широкій національно-культурній автономії у складі Польщі. Перетворення Польщі по завершенню Другої світової війни фактично у об'єкт міжнародних відносин спонукало емігрантське середовище польської інтелігенції до пошуку нової геополітичної парадигми, якій судилося змінити польську візію на прагнення українців до існування власної держави. Безумовна першість у налагодженні українсько-польського діалогу у повосенний час належала паризькому журналу «Культура». Завдяки зусиллям головного редактора щомісячника Єжи Гедройця було закладено основи майбутнього порозуміння обох народів. Разом із Юліушем Мерошевським він обстоював необхідність «примирення» з українським народом, зокрема шляхом перегляду існуючого польського підходу щодо «кресового питання» задля пошуку союзників на Сході. Постала у полеміці термінологія «польської східної політики» стосувалася зовнішньополітичної діяльності Польщі щодо територій по той бік східного кордону, де існувала царська Росія, а потім Радянський Союз. Окресливши землі України, Литви та Білорусі як простір УЛБ, польські інтелектуали переконували у необхідності відмови від новітнього польського імперіалізму та формування трьох незалежних держав вздовж східного кордону, що мало важливий безпековий зміст: нові держави в регіоні УЛБ формували своєрідну «буферну зону», яка зменшувала небезпеку потенційної російської експансії на польські території. Справу «Культури» продовжили демократичні угруповання в Польщі у 1980-х рр., які пропонували вирішувати проблеми міждержавних кордонів через створення федерації з держав регіону, у площині т. зв. ідеї «Міжмор'я» – регіону між Балтикою, Адріатикою та Чорним морем, для збереження власної самостійності та самобутності. Діяльність профспілки «Солідарність» та інших дисидентських об'єднань у Польщі продемонстрували готовність польського суспільства до діалогу у питаннях відносин із українцями. Крім того, саме в цьому середовищі зв'язкам із Україною надавали стратегічного значення у протистоянні передусім радянській Росії.

²⁵⁹ Рябчук М. «...Можуть бути вирішальним». Українсько-польські відносини: нові реалії, нові перспективи. *Політика і час*. 1993. № 8. С. 29.

²⁶⁰ Rezolucja o prawie Ukrainy do niepodległego bytu. Jelenia Góra, 15 maja 1980 roku. URL: https://www.earchiwumkpn.pl/dokumenty_kpn/rezolucja_o_prawie_ukrainy_do_niepodleglego_bytu_1980.pdf

²⁶¹ Генік М. Польсько-українське примирення в політичній думці Лешка Мочульського. *Вісник Прикарпатського університету. Історія*. 2009. Вип. 16. С. 95.

Розділ 4. Україна – Польща: від недовіри до «асиметричного партнерства»

Суспільно-політична криза у Польщі на початку 1980-х років спричинила світоглядну дезорієнтацію польського населення, що стало поштовхом до виступів проти існуючої системи. Як зауважили львівські дослідники Леонід Зашкільняк та Микола Крикун, цей час був позначений змінами у свідомості поляків²⁶². Запровадження генералом Войцехом Ярузельським воєнного стану у грудні 1981 р. започаткувало період диктатури та репресій і наочно показало, що демократичні зміни в одній окремо взятій країні соціалістичного табору неможливі. У таких умовах питання геополітики та пошуку зовнішніх союзників для польських опозиціонерів вийшли на перше місце, спонукаючи їх на концептуальному рівні переглянути своє бачення відносин із іншими державами, передусім із Радянським Союзом. Ключову роль у цьому процесі відіграла спілка «Солідарність», завдяки якій значна кількість людей отримали досвід незалежної політичної активності, а зовнішньополітичний дискурс у Польщі укладався у позбавлену ворожості культурно-історичну складову, співзвучну з висловленою Міхалом Кундерою у «Трагедії Центральної Європи» тезою про «повернення до Великої Європи».

Члени «Солідарності» обговорювали необхідність формування коаліції із країн та народів, що були поневолені радянським режимом так само, як і Польща²⁶³. Вказуючи на потребу об'єднання зусиль усіх народів ЦСЄ задля визволення від тоталітарного радянського впливу, польські опозиціонери були переконані у наявності у своїх східних сусідів самоусвідомлення щодо місця на політичній мапі світу. Тому українців, як і литовців та білорусів, розглядали у ролі потенційних союзників і партнерів²⁶⁴.

Знаковим стало підписання у 1987 р. у Парижі діячами опозиції Єжи Таргальським і членом Світового конгресу вільних українців Володимиром Малиновичем декларації про непорушність існуючого польсько-українського кордону²⁶⁵. Через накладення принципів прометеїзму на геополітичну дійсність було сформоване т. зв. нове мислення зовнішньої політики Польської держави. Поляки не висували територіальних вимог до своїх сусідів і заохочували їх відокремитися від СРСР²⁶⁶.

Трансформація соціалістичної Польщі у Третю Річ Посполиту відбувалася в умовах демократичних змін, спричинених перемогою «Солідарності» на червневих виборах у 1989 р. Вона ж стала початком змін у поведінці Польщі на зовнішньополітичній арені. У рамках діяльності першого некоммуністичного уряду Томаша Мазовецького польські політики почали дедалі впевненіше говорити про потребу у встановленні рівноправних відносин із СРСР, які б ґрунтувалися на взаємній повазі до суверенітету один одного та неутручанні у внутрішні справи²⁶⁷. Однак боязнь радянської інтервенції спонукала польську владу не поспішати рвати зв'язки з СРСР, враховуючи різницю територіальних, демографічних та військових потенціалів. Польська дипломатія обережно говорила про розгортання демократичних процесів у країнах ЦСЄ та події за східним кордоном, зокрема в Україні²⁶⁸. Водночас, як зазначав польський вчений Піотр Куспис, відносини з Радянським Союзом для Польщі у 1990 р. усе ще були визначальними²⁶⁹. У той же момент, під час виступу на 44-й сесії Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй (ООН) 25 вересня 1989 р. голова МЗС Польщі Кшиштоф Скубішевський заявив про прозахідну орієнтацію польської зовнішньої політики. Врешті у лютому 1990 р. на державному рівні було оголошено про польське «повернення до Європи»²⁷⁰.

Тим часом перспектива появи незалежної України поглиблювала відцентрові тенденції у СРСР, формувала не тільки політичний, але передусім масштабний територіальний буфер від Росії. Цей чинник робив український напрям зовнішньої політики Польщі пріоритетним²⁷¹. Окрім того, саме Україна мала усі шанси стати основою «поясу дружніх держав», ідея якого фактично виходила

²⁶² Зашкільняк Л. О., Крикун М. Г. Історія Польщі... С. 653.

²⁶³ Strilchuk L., Dobrzanskiy O. Poland's foreign Policy concepts traditions and innovations regarding Ukraine (the XXth – the beginning of the XXIst century). *Східноєвропейський історичний вісник* / гол. ред. В. Льницький. Дрогобич: Видавничий дім «Гельветика», 2021. Вип. 18. С. 219–228.

²⁶⁴ Морфеуш Л. Поляки и восточный вопрос. *Niepodległość*. 1983. № 18–20.

²⁶⁵ Геник М. Польсько-українське примирення в політичній думці Лешка Мочульського... С. 95.

²⁶⁶ Sikorski R. Mujaheddin Memories. *National Review*. 2004. August 23.

²⁶⁷ Expose Sejmowe Premiera PRL Tadeusza Mazowieckiego (fragmenty dotyczące pomocy zagranicznej i stosunków międzynarodowych), (12 września 1989 r., Warszawa). *Zbiór Dokumentów*. 1990. № 3. S. 25–26.

²⁶⁸ Стрільчук Л. Україна в польській східній політиці 1989–1999 рр. *III Міжнародний науковий конгрес українських істориків «Українська історична наука на шляху творчого поступу» (Луцьк, 17–19 травня 2006 р.)*: доповіді та повідомлення: у 3 т. Луцьк: РВВ «Вежа», 2008. Т. 3. С. 515–519.

²⁶⁹ Kuspys P. Współczesne stosunki polsko-ukraińskie 1991–2008. *Polityka. Gospodarka. Wojsko. Sektor pozarządowy*. Kraków, 2009. S. 86.

²⁷⁰ Стоєцький С. В. Україна в зовнішній політиці Республіки Польща: євроатлантичний та європейський інтеграційний виміри. (Історико-політологічне дослідження). Київ, 2009. С. 48–49.

²⁷¹ Draus J. Polish-Ukrainian relations after independence. *New Ukraine. A Journal of History and Politics*. 2011. No. 10. P. 52–72.

з концепції УЛБ. Їй же належала ключова роль у відновленні геополітичного домінування Польщі у ЦСЄ. Налагодження регіонального співробітництва, на думку прихильників такого підходу, було необхідним етапом для подальшого, більш органічного входження Польщі до західноєвропейських структур²⁷². Водночас критики такого підходу вказували на військову та економічну слабкість потенційних «союзників». Вони сумнівались у доцільності підтримки незалежності вищезгаданих народів, оскільки у новому геополітичному статусі ці народи, зокрема українці, могли ініціювати висунення територіальних претензій до Польщі.

Обраний президентом Польщі у грудні 1990 р. лідер «Солідарності» Лех Валенса досить обережно говорив про східний напрям зовнішньої політики. Він підтримував реалізацію «горбачовської» концепції будівництва держави «на нових принципах»²⁷³, фактично демонструючи не тільки відсутність опору політиці Михайла Горбачова, але й послідовність курсу генерала Войцеха Ярузельського. Водночас сприйняття Росії як потенційної загрози для державного існування дедалі чіткіше простежувалося у програмних виступах прем'єр-міністра Томаша Мазовецького і міністра іноземних справ Криштофа Скубішевського²⁷⁴. Поза тим, польсько-українське співробітництво було серед чотирьох основних напрямків реалізації зовнішньої політики К. Скубішевського. Спростовуючи звинувачення у тому, що закордонна політика посткомуністичної Польщі займається лише руйнуванням усього, що залишилося від колишньої системи міжнародних відносин, він вказував, що його метою було «не розвалити усе, а зробити нову концепцію закордонної політики – політики, яка б віддзеркалювала набуту Польщею незалежність»²⁷⁵.

Польські дипломати намагалися зміцнювати свою присутність і в інших столицях радянських республік, зокрема в Україні, Литві та Білорусі²⁷⁶. Тому на межі 1980–1990-х рр. існувала криха рівноваги між чинниками, які, з одного боку, сприяли зміцненню українсько-польських відносин, а з іншого – були неабиякою перешкодою для діалогу між Києвом і Варшавою. Така стратегія отримала назву політики «двох доріг»²⁷⁷. Суть цієї політики полягала у збереженні дещо трансформованих відносин із СРСР за одночасного встановлення та поглиблення контактів із радянськими республіками. На практиці це означало готовність визнати право республік на самовизначення та сприяти їм, однак лише так, щоб не спричиняти незадоволення радянського керівництва. Остаточне прийняття такого підходу визначило новий курс польської східної політики, зокрема і на українському напрямку на декілька наступних років²⁷⁸.

Проголошення Верховною Радою УРСР 16 липня 1990 р. Декларації про державний суверенітет України отримало схвальні відгуки серед польських політичних діячів. В Ухвалі від 28 липня 1990 р. польський Сейм привітав появу цієї декларації і зазначив, що вона є черговим свідченням прагнення українців до незалежності. У зазначеній ухвалі кілька висловлювали бажання співіснувати з українцями як рівними та близькими²⁷⁹. Невдовзі Коляк відвідав голову польського МЗС Кшиштофа Скубішевський, який разом із українським колегою Анатолієм Зленком підписав Декларацію про основні принципи та напрямки розвитку українсько-польських відносин²⁸⁰. У документі, який більше нагадував міждержавний договір, аніж декларацію, йшлося про утвердження добросусідських відносин, що відповідають національним інтересам суверенних держав²⁸¹. Ключовим у ньому стало закріплення взаємної відмови від територіальних претензій. Обидві країни визнали непорушним українсько-польський кордон, встановлений договорами між СРСР і Польщею Республікою від 16 серпня 1945 р. і від 15 лютого 1951 р., назвавши його важливим елементом спокою та стабільності для всієї Європи²⁸².

Сейм Польщі привітав Акт проголошення незалежності України від 24 серпня 1991 р., хоч під час «путчу» у Москві 19–21 серпня 1991 р. польська влада та й сам президент Л. Валенса поводитися вкрай обережно, уникаючи якихось гострих заяв. Така нерішучість провокувала концептуальну слабкість польської східної політики. Однак в ухваленому 31 серпня 1991 р. документі Сейму

²⁷² Милякова Л. Внешнеполитические концепции польской оппозиции 1980–1989 гг. *Международный исторический журнал*. 2000. № 7. С. 13–21.

²⁷³ Kaminski A., Kozakiewicz J. Polish-Ukrainian Relations 1992–1996. Report. Warszawa: Center for International Relations at the Institute of Public Affairs, 1997. P. 22.

²⁷⁴ Sejmowe expose ministra spraw zagranicznych RP Krzysztofa Skubiszewskiego. Warszawa, 26 kwietnia 1990 r. URL: <http://www.zbiordokumentow.pl/1990/2/2.html>

²⁷⁵ Fedorowicz K. Ukraina w polskiej polityce wschodniej... S. 26–27.

²⁷⁶ Мулько О. Інституційне забезпечення євроінтеграційної системи Республіки Польща. URL: <http://ukrpolgerm.com/document/info/6/2>

²⁷⁷ Marzęda K. Pozycja geopolityczna Polski po 1989 roku. *Polityka wschodnia Polski. Uwarunkowania. Koncepcje. Realizacja* / red.: A. Gil, T. Kapuśniak. Lublin, 2009. S. 59.

²⁷⁸ Skubiszewski K. Polityka zagraniczna i odzyskanie niepodległości. Przemówienia, oświadczenia, wywiady 1989–1993. Warszawa, 1997. S. 271.

²⁷⁹ Monitor Polski. 1990. Nr 30. Poz. 234.

²⁸⁰ Декларація про принципи та основні напрямки розвитку українсько-польських відносин. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/616_176/conv

²⁸¹ Декларація про принципи та основні напрями розвитку українсько-польських відносин. *Зібрання чинних міжнародних договорів України*. 1990. № 1. С. 105.

²⁸² Декларація про принципи та основні напрямки розвитку українсько-польських відносин...

йшлося, що «Польща, яка свободу і незалежність власної держави ставить понад усе, повністю розуміє і усвідомлює значення історичного рішення українського парламенту»²⁸³.

Після проведення всеукраїнського референдуму, вже 2 грудня 1991 р. Польща першою серед держав світового співтовариства визнала незалежність України. Попередні рішення польського Сейму і Сенату кінця серпня 1991 р., які привітали Акт про незалежність України²⁸⁴, були затверджені на державному рівні. У заяві Ради міністрів Польщі йшлося про таке: «Зважаючи на добрий стан та інтенсивність польсько-українських відносин, а також, беручи до уваги результати референдуму від 1 грудня цього року щодо незалежності України, уряд Речі Посполитої визнає Україну суверенною державою та вирішує налагодити з нею дипломатичні відносини»²⁸⁵. У незалежній Україні Польща вбачала «партнера для близьких і усесторонніх добросусідських відносин»²⁸⁶, а її уряд був переконаний, що «здобуття Україною незалежності матиме позитивний вплив на поглиблення співпраці наших держав для добра обох народів, їх сусідів та всієї Європи»²⁸⁷. Попри те, що 5 грудня президент Польщі Л. Валенса в інтерв'ю газеті «Москва Останкіно» підтримав концепцію побудови нової радянської держави, розроблену М. Горбачовим, що викликало обурення в Україні,²⁸⁸ у спеціальній Ухвалі Сейму від 6 грудня 1991 р. було висловлене сподівання, що «повага до права поляків, що живуть в Україні та українців у Польщі, культивувати і розвивати свою національну ідентичність буде містком між обома народами»²⁸⁹. У ній також зазначалося, що всеукраїнський референдум 1 грудня 1991 р. відкрив нову епоху в історії польсько-українських відносин, які «будуть ґрунтуватися на засадах приязної співпраці»²⁹⁰. Зрештою, на основі раніше підписаного Комюніке щодо встановлення офіційних дипломатичних відносин між державами²⁹¹, 1 лютого 1992 р. відбулося урочисте відкриття польського посольства в Україні²⁹².

Процес дипломатичного визнання та встановлення відносин із Українською РСР, а потім і незалежною Україною був тісно переплетеним із становленням зовнішньої політики Польщі із визначальним європейським креном. Зокрема, налагодження добрих відносин за межами східних кордонів було основною політикою Польщі 90-х років ХХ ст. Офіційна Варшава намагалася дотримуватися ідеї С. Гедройця та паризької «Культури»²⁹³. Ще одним чинником, який здійснював опосередкований вплив на формування настанов зовнішньої політики Польщі у східному напрямку, була Католицька церква, яка посідала сильні позиції у суспільно-політичному житті і значною мірою формувала світогляд суспільства, розуміння ним стратегічних цілей держави²⁹⁴. Виходець із Польщі папа Іван Павло II у 1991 р., говорячи про Білорусь, Україну та Литву, зазначив, що ці території протягом століть були не предметом польської колонізації, а територією спільної держави, загальної Речі Посполитої, Польщі, Литви та Русі²⁹⁵.

Тим часом під час першого офіційного візиту президента України до Польщі, що відбувся 18 травня 1992 р., Леонід Кравчук разом із своїм польським колегою президентом Лехом Валенсою підписали фундаментальний Договір між Україною і Республікою Польщею про добросусідство, дружні відносини та співробітництво²⁹⁶. У документі було окреслено мету і засади формування взаємовідносин у царині політичній, господарській, військовій, екологічній, культурній, науковій, гуманістичній співпраці, захисту національних меншин, які ґрунтуються на взаємній безпеці²⁹⁷. Його підписанням сторони закріпили зобов'язання розвивати двосторонні відносини на основі міжнародного права, визнали непорушними існуючі і позначені на місцевості кордони між ними і підтвердили відсутність взаємних територіальних претензій²⁹⁸.

У новій зовнішньополітичній доктрині Польщі незалежність пострадянських держав розцінювалась як один із чинників незалежності та безпеки Польщі²⁹⁹. Однак, з огляду на складність

²⁸³ Uchwała Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 31 sierpnia 1991 r. w sprawie niepodległości Ukrainy. URL: <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WMP19910290205>

²⁸⁴ Uchwaia Sejmu RP z 31 VIII 1991 r. w sprawie niepodległej Ukrainy. *Monitor Polski*. 1991. Nr 29. С. 205.

²⁸⁵ Polska uznała niepodległą Ukrainę. *Gazeta Wyborcza*. 1991. 2 grudnia.

²⁸⁶ Ibid.

²⁸⁷ Ibid.

²⁸⁸ Kamiński A. Kozakiewicz J. Stosunki polsko-ukraińskie: raport. Warszawa, 1997. S. 22.

²⁸⁹ *Monitor Polski*. 1991. Nr 45. Poz. 316.

²⁹⁰ Ibid.

²⁹¹ Nowakowski J. Polska polityka wschodnia w 1991 roku. *Rocznik Polskiej Polityki Zagranicznej*. 1991. S. 86.

²⁹² Спільне Комюніке про встановлення ближчим часом дипломатичних відносин. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/616_003/conv

²⁹³ Ibid.

²⁹⁴ На шляху до свободи. *Zbruc*. 2019. 2 січня. URL: https://zbruc.eu/node/85848?fbclid=IwAR2PhvJch-DY8LdfElcZ_UnR9Fxb0-6fTNCJVOgiO42LWxibMPagcJBMqc0

²⁹⁵ Чушак Х. Немає вільної Польщі без вільної України: Україна та українці у політичній думці польської опозиції (1976–1989): монографія. Львів: ПАІС, 2011. С. 190.

²⁹⁶ Договір між Україною і Республікою Польщею про добросусідство, дружні відносини і співробітництво. (18 травня 1992 р., Варшава). *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/616_172/conv

²⁹⁷ Uchwaia Sejmu RP z 31 VIII 1991 r. w sprawie niepodległej Ukrainy. *Monitor Polski*. 1993. Nr 126.

²⁹⁸ Договір між Україною і Республікою Польщею про добросусідство, дружні відносини...

²⁹⁹ Ibid.

геополітичних процесів у той час, український вектор, якщо і залишався на порядку денному, то не був ключовим для польської дипломатії. Польський політолог Пшемислав Журавські вель Граєвський щодо цього зазначав, що взаємні відносини на політичному рівні були поправними, ввічливими, добросусідськими, дуже добрими, однак вони відзначалися відсутністю конкретного змісту³⁰⁰. Попри відмову офіційної Варшави від будь-яких територіальних претензій до України, низка польських організацій відкрито висловлювали бажання повернути Польщі території, втрачені після Другої світової війни. Зокрема, Польський репатріаційний комітет і Союз поляків Поділля на початку 1992 р. вимагали від уряду вийти з переговорного процесу щодо підписання трактату з Україною. Свої вимоги вони обґрунтовували тим, що такий документ не враховував гарантій для поляків в Україні, які б передбачали право на автономію у регіонах із більшістю польського населення, «що мешкає там вже століттями»³⁰¹. Роблячи наголос на необґрунтованому володінні Україною східними теренами Польщі, вони вимагали надання польській національній меншині «хоча б половини тих прав, які мають українці в Польщі»³⁰². Польська преса критичніше оцінювала, ніж на офіційному рівні, питання українсько-польського зближення, а самі польські журналісти не завжди у позитивних тонах висвітлювали українських представників³⁰³.

Тим часом у листопаді 1992 р. Л. Валенса затвердив «Принципи польської безпекової політики», згідно з якими вступ до НАТО (Організація Північноатлантичного договору) оголошувався стратегічною метою Третьої Речі Посполитої. Примітно, що ще за рік до цього Польща заявляла, що не має наміру входити до західного військового альянсу. У грудні 1991 р. прем'єр-міністр та колишній дисидент-правозахисник Ян Ольшевський стверджував, що у Польщі розглядають Альянс як наріжний камінь у системі європейської безпеки, а присутність американських військ у Європі – як стабілізуючий чинник³⁰⁴. Однак відкладення на невизначений період членства Польщі в НАТО створило «вакуум безпеки» у регіоні, а сама країна опинилася перед ризиком бути втягнутою у конфліктогенний пострадянський простір³⁰⁵. З огляду на сприятливу конфігурацію політичних сил у країнах посткомуністичної ЦСЄ, польські політики та науковці заговорили про створення у регіоні простору стабільності та безпеки, який охопив би всі країни Балто-Чорноморської зони і мав стати складовою європейської системи безпеки. У 1992 р. президент Л. Валенса висунув ідею створення групи, яка б об'єднала держави, що раніше належали до Ради економічної взаємодопомоги (РЕВ) та Організації Варшавського договору (ОВД) на перехідний період. Запропоноване утворення фактично повторювало концепцію «Міжмор'я», що охоплювала держави Чорноморсько-Балтійської осі. Створення т. зв. «НАТО-біс», стало б органом регіональної безпеки в Центрально-Східній Європі, що тісно б співпрацювала з НАТО.

Свою програму східної політики запропонувала КНП. Намагаючись реалізувати пропозиції концепції «Міжмор'я», її автори пропонували утворити об'єднання незалежних держав, яких поєднували спільний ринок, спільна оборонна політика, прозорість внутрішніх кордонів, а також спільна рада й парламент. У рамках «Міжмор'я» передбачалися 2 регіональних блоки: північний (на північ від Карпат) і дунайсько-балканський. Близький до КНП Тадеуш Шпанський пропонував Львів як місце перебування парламенту³⁰⁶. Один із діячів КНП Томаш Ольшевський стверджував, що таке регіональне об'єднання гарантуватиме незалежність його суб'єктів із обов'язковим збереженням національної самобутності його членів. Учасники об'єднання мали відмовитись від ідеї ревізії кордонів, а також ставитись із цілковитою повагою як до прав національних меншин, так і до їхніх національних традицій. У своїй праці «Міжмор'я» у 1993 р. Т. Шпанський дав геополітичну характеристику регіону, розглянув різні варіанти формування Балто-Чорноморського союзу і прогнозував його можливі відносини з Росією, Західною Європою і Скандинавією³⁰⁷.

Спробу розвинути ідею позаблоковості зробила і Україна, яка запропонувала свій «третій шлях» забезпечення безпеки. Концепція передбачала взаємні консультації та створення антикризових штабів за участю Білорусі, Болгарії, Естонії, Латвії, Литви, Молдови, Польщі, Румунії, Чехословаччини, Угорщини й України. Головною метою комітету було створення регіональної системи безпеки в Центральній та Східній Європі, яка б базувалася на військовому союзі України та Польщі. Офіційний Київ намагався представити свій проєкт створення простору стабільності й безпеки в ЦСЄ, акцентуючи на його близькості з проєктами Л. Валенса. З ініціативою створення у регіоні простору політичної стабільності і безпеки на рівні представницького міжнародного форуму у 1993 р. виступив президент України Л. Кравчук. Фактично йшлося про створення альтернативного до Співдружності Незалежних Держав (СНД) проєкту у формі Балто-Чорноморської

³⁰⁰ Zurawski vel Grajewski P. Polish-Ukrainian Relations 1991–2002. Fundacja im. Stefana Batorego. URL: http://www.batory.org.pl/ftp/program/forum/eu_ukraine/polish_ukrainian_relations.pdf

³⁰¹ Polacy z Podola: nie podpisywać traktatu. *Rzeczpospolita*. 1992. 25 marca.

³⁰² Ibid.

³⁰³ Bzeziński Z. Sympatia dla niezawisłej Ukrainy. *Rzeczpospolita*. 1993. 25 marca.

³⁰⁴ Zięba R. Implikacje stosunków polsko-amerykańskich dla polityki zagranicznej Polski. *Przegląd Politologiczny*. 2015. S. 24.

³⁰⁵ Шкляр В. Міжмор'я: безпека і співпраця без комплексу меншовартості. *Молодь України*. 1994. 4 серпня.

³⁰⁶ Генік М. Польсько-українське примирення в політичній думці Лешка Мочульського... С. 208.

³⁰⁷ Волович О. Балто-Чорноморський Союз: перспективи реалізації (частина 1). *Незалежний аналітичний центр геополітичних досліджень «Борисфен Інтел»*. URL: https://bintel.org.ua/nash_archiv/archiv-regioni/archiv-yevrota/archiv-insha-yevrota/volodich-balto/

федерації. І взагалі, утворення окремої регіональної структури за участю країн «сірої зони» підтримали і західні політичні кола, адже можливий союз України, Литви та Білорусі формував своєрідний «пояс», реанімуючи концепцію «санітарного кордону» з Росією, що була схвалена ще рішеннями Паризької мирної конференції 1919 р., (т. зв. Балто-Понтійська доктрина). У Києві навіть був підготовлений проєкт створення Центрально-Східноєвропейського простору стабільності і безпеки. Згідно з українською ініціативою, до зони стабільності і безпеки у регіоні ЦЄС мали б увійти держави Балтії, Україна, Білорусь, Польща, Чехія, Словаччина, Угорщина, Австрія, а також Болгарія і Румунія. Значно пізніше, у 1994 р., у Києві була створена Ліга партій країн «Міжмор'я», яка повинна була генерувати ідею Балто-Чорноморського альянсу як зони стабільності і безпеки. Однак тут далися взначи особливості перебігу внутрішньополітичного життя у самій Польщі.

Президент Польщі відхилив пропозицію брати участь у реалізації т. зв. «Плану Кравчука» щодо «зони безпеки та стабільності» в Центральній та Східній Європі, побоюючись, що це може мати негативні наслідки для інтеграції Польщі до західних інституцій. За його словами, доцільніше використовувати існуючі структури та системи колективної безпеки, а не створювати нові. Пізніше К. Скубішевський характеризував український проєкт як «недопрацьований, антиросійський проєкт», який зіграв би на руку «тим політикам, які хотіли наш регіон залишити наодинці з собою». У цій напруженій ситуації прагнення Польщі вступити до НАТО стало новим викликом у відносинах між Україною та Польщею. Київ побоювався, що з розширенням НАТО на схід Україна стане буферною країною між державами-членами Альянсу та підписантами Ташкентського договору. У перспективі це загрожувало Україні посиленням тиску з боку Російської Федерації. Не отримали підтримки з боку польської влади й наміри України розвивати співпрацю у рамках Вишеградської групи. Угорщина та Чехословаччина також не вітали розширення Вишеградської групи³⁰⁸, оскільки вона була створена насамперед для координації кроків держав-членів у процесі європейської інтеграції³⁰⁹. Поза тим співробітництво протягом 1992 р. та першої половини 1993 р. було одним із найпродуктивніших періодів українсько-польських відносин. Протягом короткого періоду було здійснено низку офіційних візитів до країн-партнерів, які заклали основу інституційної та правової основи українсько-польських відносин³¹⁰.

На парламентських виборах у Польщі у вересні 1993 р. перемогли ліві політичні сили: представники Демократичного лівого альянсу та Польської народної партії. Їх прихід ознаменував початок перманентної кризи у східній політиці Польщі. Популярну у той час концепцію обмеженої польської дипломатії на Сході, з подальшим визнанням усіх територій на схід від р. Буг сферою впливу Росії³¹¹, обстоювали у той час ті польські політики, які не вірили у перспективу розвитку відносин із Україною. Вони критикували попередників за «нехтування контактами з Росією» та виступали за зміцнення зв'язків між Варшавою та Москвою. Можна чітко спостерігати проросійське ставлення деяких «лівих» лідерів, зокрема пропозиції одного з лідерів Демократичного лівого альянсу та маршалка Сейму Юзефа Олекси щодо співпраці Держдуми РФ із депутатами парламенту т. зв. «Веймарського трикутника» – Німеччини, Франції та Польщі. Нову державну політику країни у східному напрямку підтримували далеко не всі. Коментуючи охолодження польсько-українських відносин і відмову Польщі від реалізації проєктів «Міжмор'я» та регіональної економічної й політичної співпраці, Б. Скарадзінський стверджував, що політична катастрофа України вказуватиме на історичну поразку не тільки України, але й Польщі³¹².

Тим часом посилення тиску з боку Кремля, розгляд Заходом Східної Європи через призму інтересів Російської Федерації та відсутність навіть мінімальних гарантій викликали своєрідну оборонну реакцію з боку керівництва Української держави. З другої половини 1992 р. відбулася позитивна зміна у свідомості української політичної еліти щодо нових тенденцій і методів забезпечення безпеки – ініціатива щодо призупинення процесу ядерного роззброєння. У липні 1993 р. Верховна Рада України не ратифікувала раніше підписаний Лісабонський договір, а вже у жовтні прийняла оборонну доктрину, в якій Україна позиціонувалася як ядерна держава. Це призвело до посилення тиску на неї з боку країн Заходу. Хоча у Польщі і вважали, що у становленні української державності власна армія «у радянській формі» та грошова одиниця (купони) були великим плюсом³¹³, однак разом із ядерним статусом України вони були предметами політичних маніпуляцій³¹⁴. Тому польська влада говорила про готовність співпраці з Україною, однак лише як із суб'єктом міжнародного права, що не володіє ядерною зброєю³¹⁵. Відтак зволікання української влади у справі денуклеаризації, відповідно, зумовило стримане ставлення щодо українських

³⁰⁸ Kamiński A., Kozakiewicz J. Stosunki polsko-ukraińskie: raport. Warszawa, 1997. S. 25, 29.

³⁰⁹ Jędraszczyk K. Strategiczne partnerstwo ukraińsko-polskie. Polska w polityce nie-podległej Ukrainy. Poznań, 2010. S. 124.

³¹⁰ Гурак І. Початки формування інституційно-правових засад українсько-польського міждержавного діалогу. *Історико-політичні проблеми сучасного світу*: зб. наук. статей. Чернівці, 2015. С. 234.

³¹¹ Caika M. Polska polityka wschodnia w 1994 r. *Rocznik Polityki Zagranicznej*. 1995. Warszawa, 1995. S. 49–54.

³¹² Skaradziński B. Przegrujemy razem z Ukraińcami, czy każdy sobie? *Warszawskie. Zeszyty Ukrainoznawcze*. 1994. Nr. 2. S. 128–131; Skaradziński B. Przegrujemy razem z Ukraińcami, czy każdy sobie? *Kultura*. 1994. Nr. 7–8. S. 64–69.

³¹³ Kościński P. Ukraina: Pół roku niepodległości. *Rzeczpospolita*. 1992. 8 maja.

³¹⁴ Calka M. J. Stosunki z Ukrainą. *Rocznik Polskiej Polityki Zagranicznej*. 1995. S. 122.

³¹⁵ Oświadczenie Rady Ministrów RP dotyczące uznania przez Polskę niepodległej Ukrainy (Warszawa, 2 grudnia 1991 r.). *Zbiór Dokumentów*. 1992. Nr 1. S. 13–14.

регіональних ініціатив з боку Польщі³¹⁶. І хоч упродовж 1993 р. Україна та Польща закріпили ключові моменти співпраці колишніх СРСР та ПНР в угодах та національному законодавстві³¹⁷ та узгодили завершення підготовки документів із питань міжрегіонального співробітництва у сферах правової допомоги, господарювання, охорони місць пам'яті, охорони здоров'я, поштового, електричного зв'язку³¹⁸, лише із підписанням у січні 1994 р. угоди щодо ліквідації ядерної зброї на території України було створено передумови для формування «якісно нової української політики»³¹⁹.

Труднощі в польсько-українських відносинах у першій половині 1990-х років вплинули і на «різночитання» формули «стратегічне партнерство», якою влада України пропонувала визначати рівень міждержавних відносин. Одну з перших спроб замінити означення двосторонніх відносин із уже традиційних «партнерство» та «пріоритетність» на «стратегічне партнерство» було зроблено наприкінці 1992 р. під час візиту в Україну К. Скубішевського. Дещо пізніше з відповідною пропозицією до Л. Валенсі звернувся президент Л. Кравчук, який наголосив, що Україна розглядає Польщу як стратегічного партнера³²⁰. Попри відсутність чітких коментарів стосовно типу взаємовідносин між державами, президент України вказував, що визначення відносин між країнами як «стратегічного партнерства»³²¹ стало головним політичним підсумком візиту очільника Польщі наприкінці травня 1993 р. «Стратегічним партнерством» вважалася основа «у визначенні шляхів та підходів до субрегіонального, регіонального та глобального співробітництва»³²². Змістовне наповнення терміна передбачало також координацію державами певних зовнішньополітичних кроків (наприклад, в ООН чи інших міжнародних організаціях)³²³. Втім, у самій Польщі так не вважали.

Реакція Варшави на «стратегічне партнерство» із Києвом була неоднозначною. Вочевидь тут зіграло негативну роль притаманне українській зовнішній політиці у першій половині 1990-х років геополітичне лаврування. Під дефініцію «стратегічного партнерства» потрапляли відносини України з низкою держав, інтереси яких, м'яко кажучи, не співпадали. Зокрема, 20 березня 1993 р. міністр закордонних справ України А. Зленко заявив, що поряд із Польщею стратегічний партнер України – Росія³²⁴. Така узагальненість спонукала польський політикум уникати використання поняття «стратегічне партнерство» в окресленні відносин із Україною³²⁵. Тому не дивно, що польську політику щодо України стали супроводжувати непослідовність та брак довготривалої співпраці³²⁶, а сама вона перетворилася на «пасивно нейтральну».

Тим не менше, на середину 1990-х років проукраїнська риторика польської влади практично не змінилася. Посол до Сейму Броніслав Геремек писав: «Польща потребує незалежної України принаймні з двох причин. По-перше, повага Росії до української незалежності – політично і психологічно надзвичайно важке завдання – є свого роду тестом російських намірів і перевіркою російських неоімперських тенденцій. По-друге, існування незалежної української держави, приязно та мирно налаштованої і до Польщі, і до Росії, належить до польських інтересів»³²⁷. Схожої думки дотримувався і міністр закордонних справ Польщі А. Олеховський, який наполягав на необхідності наповнення матеріальним змістом формули «тісного» партнерства з Україною³²⁸.

Загалом, настрої тодішнього польського політикуму охарактеризував голова комісії з міжнародних справ Б. Геремек під час свого перебування у Києві у лютому 1994 р.: «Наш інтерес полягає у посиленні незалежності України і Білорусі, інакше Польща стане останньою фортецею, “полем битви” між Сходом та Заходом, що було б для нас невігдно»³²⁹. За активного польського сприяння на міжнародній арені Україна стала членом багатьох міжнародних організацій: у 1994 р. була прийнята до Ради Північноатлантичної співпраці, Міжнародного валютного фонду і Світового банку, у лютому 1994 р. приєдналася до програми НАТО «Партнерство заради миру», у червні 1994 р. підписала Угоду про партнерство і співпрацю з ЄС, у 1995 р. стала членом Ради Європи³³⁰. Зміщення акцентів у польській

³¹⁶ Ткаченко І. В., Калінічева Г. І., Макасов Г. А. Стратегіями взаємин України з країнами Вишеградської групи. *Україна в Європі: контекст міжнародних відносин* / за ред. А. І. Кудряченка. Київ: Фенікс, 2011. С. 384.

³¹⁷ Salka M. J. Stosunki z Ukrainą... S. 120.

³¹⁸ Спільне коміюне про встановлення дипломатичних відносин. База даних. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/616_190/conv

³¹⁹ Гевко В. 20 років українсько-польських відносин: випробування часом і спільна перспектива на майбутнє. *Україна – Європа – Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини*. 2011. Вип. 6–7. С. 129.

³²⁰ Петрів Т. Україна розглядає Польщу як стратегічного партнера. *Голос України*. 1993. 26 травня. С. 2.

³²¹ Стратегічне партнерство. *Урядовий кур'єр*. 1993. 27 травня. С. 2.

³²² Там само.

³²³ Cieślík M. Stosunki polsko-ukraińskie. *Rocznik Polskiej Polityki Zagranicznej*. 1992. S. 141.

³²⁴ Prusinowski A. Partnerzy, nie sojusznicy. (Lech Walesa na Ukrainie). *Polityka*. 1993. 5 czerwca. S. 10.

³²⁵ Kozakiewicz J. Geopolityka Europy Środkowo-Wschodniej po rozpadzie ZSRR. *Stosunki Polsko-Ukraińskie*. Praca zbiorowa / pod red. J. Kozakiewicza. Kraków: Fundacja «Miedzynarodowe Centrum Rozwoju Demokracji», 1998. S. 43.

³²⁶ Salka M. J. Stosunki z Ukrainą... S. 119.

³²⁷ Geremek B. Polska i świat – koniec tysiąclecia. *Gazeta Wyborcza*. 1994. 7–8 maja.

³²⁸ Olechowski A. Polska między siąsiadami. *Gazeta Wyborcza*. 1994. 13 maja.

³²⁹ *Polityka wschodnia Polski*. Warszawa, 1995. S. 15.

³³⁰ Fedorowicz K. Ukraina w polskiej polityce wschodniej... С. 111.

східній політиці та корекція позиції щодо України відбулися під час другого уряду польського прем'єра Вальдемара Павляка³³¹, починаючи з 1994 р. А уже у 1995 р. А. Олеховський висловив припущення про можливість участі у майбутньому України (а також Білорусі) в європейській інтеграції³³².

У лютому 1994 р. польська делегация на чолі із заступником Комісії закордонних справ сейму й головою Політичного комітету КНП Кишиштофом Крулем відвідала Київ, де мала зустрічі з представниками Верховної Ради, МЗС і політичних партій. Українська сторона зацікавилася ідеєю інституціоналізації центральноєвропейської співпраці у рамках «Міжмор'я», убачаючи спільні риси з планом Л. Кравчука, навіть було вжито формулювання «план Кравчука–Мочульського». 12 березня 1994 р. було підписано договір між КНП, Українською республіканською партією та Партією зелених України. Він передбачав проведення регулярних міжпартійних консультацій щодо найважливіших питань у двосторонніх і багатосторонніх міждержавних відносинах, створення постійного представницького консультативного органу з представників політичних партій «Міжмор'я» та сприяння інтеграції країн регіону до Європейського економічного співтовариства (ЕС).

У липні 1994 р. у Києві пройшла багатостороння нарада політичних партій «Міжмор'я», у якій узяли участь Томаш Щепанський (КНП), Михайло Горинь (Українська республіканська партія (УРП)) і Віталій Кононов (Партія зелених України (ПЗУ)). Через декілька днів у Києві було оголошено про створення Ліги політичних партій країн Міжмор'я (ЛППКМ), основою якої стали цілі, проголошені в Декларації намірів політичних партій України й Польщі від 12 березня 1994 р. До ЛППКМ увійшли політичні партії Білорусі (Народний фронт Білорусі та Партія зелених), Естонії (Партія «Pro Raigia»), Литви (Консервативна партія Литви, Литовський національний союз), Латвії (Національно-консервативна партія, Партія «За Вітчизну і Свободу»), Польщі (КНП, Республіканська партія, Рух Третьої Речі Посполитої) та України (Демократична партія України, Конгрес українських націоналістів (КУН), ПЗУ, Соціал-демократична партія України та УРП)³³³.

Заходи Варшави відображені також у рамковій концепції східної політики Польщі – Партнерство для трансформації³³⁴, розробленій у 1994 р. експертами МЗС. Поступово ідея взаємних привілеїв увійшла у політичний дискурс обох країн. Основні ввіщнення обговорюваного альянсу можна знайти у згаданій вище Декларації 1994 р.³³⁵ Глави дипломатії Польщі та України також заявили, що метою їхніх країн є поглиблення як двостороннього, так і багатостороннього економічного, регіонального та транскордонного співробітництва, а також культивування цінностей демократії і поваги до громадянських прав, зокрема права національних меншин³³⁶.

Однак в умовах економічної кризи, політичних перипетій першої половини 1990-х років авторитет та популярність «винахідника агресивного президентства»³³⁷ Л. Валенси на тлі корупційних скандалів, а також його авторитарної манери спілкування з підлеглими демонстрували падіння, а польська соціологія вказувала на ріст розчарування діяльністю «антикомуністичної коаліції» у суспільстві. Вочевидь це і стало однією із причин перемоги на виборах у листопаді 1995 р. 41-річного представника Демократичного лівого альянсу (Sojusz Lewicy Demokratycznej (SLD)) Александра Квасневського. Співпрацюючи з К. Скубішевським у рамках Комісії закордонних справ та Конституційної комісії Народних Зборів³³⁸, він зумів застосувати підхід очільника польського МЗС до створення зовнішньополітичної платформи своєї виборчої кампанії. Відтак, формально продовживши уже окреслений євроатлантичний курс, А. Квасневський назвав його головним стратегічним пріоритетом країни на найближче десятиріччя, яке політичні оглядачі пізніше назвали «Епохою Квасневського». Даючи оцінку зовнішній політиці держави, він зазначив: «Польща – європейська країна і з новою епохою ми маємо достатньо сил для проведення необхідних змін. Нашим завданням стало повернення історичного місця Польщі серед країн Західної Європи, не забуваючи при цьому і своїх сусідів, і те, що добрі відносини з ними визначають наш добробут»³³⁹. Сам політик уже після виборів неодноразово публічно заявляв, що саме «Культура» сформувала його «лівий світогляд»³⁴⁰.

³³¹ Wystąpienie Ministra Spraw Zagranicznych Rzeczypospolitej Polskiej Andrzeja Olechowskiego na posiedzeniu Komisji Spraw Zagranicznych Senatu Rzeczypospolitej Polskiej na temat głównych elementów Polskiej Polityki Wschodniej (Warszawa, 17 lutego 1994 r.). *Zbiór Dokumentów*. 1994. Nr 1. S. 46. Wystąpienie Ministra Spraw Zagranicznych Rzeczypospolitej Polskiej Andrzeja Olechowskiego w Sejmie (Warszawa, 12 maja 1994 r.). *Zbiór Dokumentów*. 1994. Nr 2. S. 45.

³³² Olechowski A. Europejska opcja Polskiej Polityki Zagranicznej. *Rocznik Polskiej Polityki Zagranicznej*. 1995. S. 28.

³³³ Генік М. Польсько-українське примирення в політичній думці Лешка Мочульського... С. 208.

³³⁴ Zob.: Całka M. J. Polska polityka wschodnia w 1994 r... S. 50–52.

³³⁵ Deklaracja Ministrów Spraw Zagranicznych Rzeczypospolitej Polskiej i Ukrainy o zasadach kształtowania polsko-ukraińskiego partnerstwa, sporządzona w Warszawie 21 marca 1994 roku... S. 1.

³³⁶ Ibid.

³³⁷ Зеленько Г. «Навздогінна модернізація»: досвід Польщі та України. Київ: Критика, 2003. С. 54–55.

³³⁸ Aleksander Kwaśniewski. *President.pl*. 1996. URL: <http://www.president.pl/en/president/polish-presidents/aleksander-kwasniewski/>

³³⁹ Kwaśniewski A. Pójdziemy Dalej? *Biuro Aleksandra Kwaśniewskiego. Prezydenta RP 1995–2005*. 1996. URL: <http://kwasniewskialeksander.pl/english/speeches>

³⁴⁰ Rozmowa z Aleksandrem Kwaśniewskim, 1998 / rozmawiają: A. Michnik, A. Kublik i P. Stasiński. *Gazeta Wyborcza*. 1998. 3 stycznia. URL: <http://wyborcza.pl/1,100556,138599.html>

Тим не менше, у контексті зміни влади 1995 р. східний вектор зовнішньої політики зазнав певних змін у руслі співробітництва офіційної Варшави з НАТО, ЄС та провідними західними державами. З огляду на загрозу буферизації міжнародної правосуб'єктності відносин із Україною, польські політики вважали, що уникнути цього можна було шляхом інтеграції східної сусідки у Європейське Співтовариство. Тому у межах ініційованого А. Квасневським «прагматичного» підходу у зовнішній політиці³⁴¹ відносини з Україною отримали ще й євроатлантичне спрямування. Зовнішня політика Польщі в українському напрямку вже впродовж першого року президентства А. Квасневського засвідчила готовність офіційної Варшави всіляко допомагати Києву у його євроінтеграції, що було практично застосовано у дипломатичній підтримці українських регіональних ініціатив та намірів³⁴².

Так, оцінюючи українсько-польські відносини, глава МЗС Даріуш Росаті (очолив відомство на початку 1996 р.) зазначав, що незалежність демократичної України і її успішний економічний розвиток Польща оцінює як одну з важливих гарантій своєї безпеки та стабільності у Європі³⁴³. Вказуючи на те, що НАТО слугувало надійним та ефективним оборонним союзом у новій системі європейської безпеки, він відзначав, що Польща має шанс стати одним із ключових учасників цього процесу, чим неодмінно слід було скористатися шляхом ініціювання реального партнерства Альянсу з Росією та Україною, з подальшою підтримкою прагнення сусідів Польщі³⁴⁴.

Однак прагматизм польської зовнішньої політики наштовхнувся на не менш прагматичну «багатовекторну» політику України. Геополітичне лавірування між Росією та Європою давало змогу Києву отримувати чималі політичні дивіденди, а у разі критики – виправдовуватись наявністю «національних інтересів»³⁴⁵. Для прикладу, коли йшлося про нову безпекову карту Європи, де членами НАТО ставали низка держав колишнього соціалістичного табору, влада України підсилювала позицію Росії, заявляючи про неприпустимість такого кроку. Відсутність однозначної позиції у ставленні до розширення НАТО на Схід дратувала польських колег. Однак, починаючи з червня 1996 р., риторика української влади у цьому напрямку змінилася, а президент України Леонід Кучма заявив, що розширення НАТО на схід не загрожує безпеці України. Під час візиту до Варшави на початку літа 1996 р. президент України надав формальну «згоду» на інтеграцію Польщі до складу НАТО. У виступі перед польським Сеймом президент України вказував, що така інтеграція мала б бути еволюційною та не ставити під питання безпеку сусідніх держав³⁴⁶.

Спільна декларація президентів Польщі і України, підписана А. Квасневським та Л. Кучмою 25 червня 1996 р., засвідчила прагнення сторін до «продовження постійного, інтенсивного політичного діалогу»³⁴⁷. Саме ця декларація стала легітимною підставою для переходу міждержавних відносин на рівень стратегічного партнерства³⁴⁸.

Надалі польська політика щодо України виражалася у лобіюванні її інтересів на рівні ЄС та НАТО. Зацікавлена у створенні та розбудові нової системи колективної безпеки в Центрально-Східній Європі Варшава сприяла формуванню на Заході позитивного іміджу України³⁴⁹, а тому усіляко підтримувала кроки України на шляху зміцнення її зв'язків із державами регіону³⁵⁰. У межах поглиблення взаємодії Польщі з НАТО офіційна Варшава намагалася залучити Україну до ініціатив, що були пов'язані здебільшого з Центральноєвропейським регіоном. Тут йшлося про долучення України до проєктів у рамках ЦЄІ³⁵¹, можливу перспективу членства в Центрально-Європейській угоді про вільну торгівлю (ЦЕФТА)³⁵². У травні 1997 р. Україну запросили взяти участь у нараді очільників Польщі, Литви, Латвії та Естонії, де розглядали питання забезпечення миру і стабільності у регіоні ЦЄС та поєднання зусиль для розбудови взаємин із НАТО³⁵³. У липні цього ж року президент України Л. Кучма взяв участь в урочистостях із нагоди тисячоліття з часу смерті

³⁴¹ Українсько-польські відносини: потреба перезавантаження чи продовження? URL: <http://www.radiosvoboda.org/content/article/2169860.html>

³⁴² Стрільчук Л. В. Україна–Польща: від добросусідських відносин до стратегічного партнерства... С. 191.

³⁴³ Kuźniar R. Droga do wolności. Polityka zagraniczna III Rzeczypospolitej. Warszawa, 2008. С. 162.

³⁴⁴ Чорна Н. Польсько-українські відносини в контексті інтеграції Польщі до НАТО та ЄС...

³⁴⁵ Chojnowski A., Bruski J. Ukraina. Warszawa, 2006. С. 248.

³⁴⁶ Виступ Президента України Л. Кучми у Сеймі Республіки Польща (26 червня 1996 р., Варшава). *Політика і час*. 1996. № 7. С. 83.

³⁴⁷ Спільна декларація Президента України та Президента Республіки Польща (за результатами переговорів у Варшаві під час офіційного візиту Президента України до Республіки Польща 25–26 червня 1996 року). *Політика і час*. 1996. № 7. С. 79–81.

³⁴⁸ Спільна заява Президента України і Президента Республіки Польща «Про примирення в 60-ту річницю трагічних подій на Волині». *Урядовий кур'єр*. 2003. 15 липня. С. 3.

³⁴⁹ Кучинська М. Новая парадигма польской восточной политики. *Pro et Contra*. 1998. Т. 3. № 2. С. 29–30.

³⁵⁰ Sejmowe Expose Ministra Dariusza Rosatego z 9.05.1996 r. *Przegląd Rządowy*. 1996. Nr 7. S. 91; Przemowienie Ministra Spraw Zagranicznych Dariusza Rosatego, wygłoszone w Sejmie 8.05.1997 r. *Przegląd Rządowy*. 1997. Nr 5. S. 86–87.

³⁵¹ Wystąpienie Ministra Spraw Zagranicznych Rzeczypospolitej Polskiej Andrzeja Olechowskiego na posiedzeniu Komisji Spraw Zagranicznych... S. 46.

³⁵² Przemowienie Ministra Spraw Zagranicznych Dariusza Rosatego, wygłoszone w Sejmie 8.05.1997 r. S. 87.

³⁵³ Буглай Н. Президентські вибори 2000 року в Польщі та вступ країни до Європейського Союзу. *Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського. Історичні науки*. 2013. Вип. 3.35. С. 202–206.

покровителя Європи св. Войцеха, які відбувалися у Гнезно за участі голів держав Польщі, Чехії, Словаччини, Угорщини, Литви, Австрії, Німеччини³⁵⁴. Поза сумнівом, що саме завдяки польським дипломатам 29 травня 1997 р. було парафоровано, а вже на липневому саміті Альянсу в Мадриді підписано Хартію про особливе партнерство між Україною та НАТО³⁵⁵. Офіційна Варшава по суті намагалася реалізувати ідею геостратега З. Бжезінського щодо необхідності укладення особливої угоди про співпрацю між Україною та НАТО, яка мала б бути підготована паралельно й одночасно з Хартією про партнерство між Росією та Альянсом³⁵⁶.

Знаковою для польсько-українських взаємин стала спільна заява «До порозуміння та єднання», схвалена очільниками держав 21 травня 1997 р. під час візиту президента Польщі А. Квасневського до Києва. Наголошуючи на стратегічному спрямуванні співпраці Польщі й України та негативному впливі на її розвиток складної історичної спадщини, насамперед антипольських акцій Української повстанської армії (УПА) на Волині у 1942–1943 рр. та операції «Вісла», заради спільної вигоди і майбутнього в об'єднаній Європі, підписанти заявили про започаткування особистого патронування ідеї порозуміння та єднання³⁵⁷. Фактично вперше у новітній історії міждержавних відносин на державному рівні було зроблено спробу врегулювання головних суперечностей спільної історії за формулою «вибачасмо та просимо вибачення»³⁵⁸.

Восени 1997 р. до влади у Польщі повернулись правоцентристи Акції виборчої «Солідарність» та Унії свободи. Клоціційний уряд Єжи Бузека продемонстрував, що польські праві розглядають Україну як стратегічного партнера й готові надалі будувати взаємовигідні відносини. Важливу роль у розбудові відносин із Україною відіграв керівник польського МЗС Б. Геремек. У виступі у Сеймі 5 березня 1998 р. він зазначив: «Прагнемо створити якнайкращий клімат у польсько-українських стосунках, подолавши болісну спадщину минулого»³⁵⁹. З цією метою польська сторона оголосила про намір послідовно прагнути до впорядкування питань, пов'язаних із охороною та відзначенням місць пам'яті жертв війни і репресій. Таких дій поляки очікували також і з боку української влади. У щорічному зведенні про основи зовнішньої політики, починаючи з 1998 р., польсько-українські відносини стали визначатися не інакше, як «стратегічне партнерство» із наголошенням на їх привілейованості³⁶⁰.

Однак після того, як 26 лютого 1999 р. А. Квасневський ратифікував польське членство в НАТО, деякі українські експерти не без підстав висловлювали занепокоєння, що зовнішній курс прихильного ставлення до України зміниться³⁶¹. Втім ключовою ознакою нового етапу у взаєминах Польщі й України, що, за словами аналітиків, набуло визначення «пріоритетного стратегічного партнерства», таки стало остаточне закріплення ролі Польщі як одного з найважливіших партнерів України на міжнародній арені у реалізації європейського вибору³⁶². Негласним чинником, про який час від часу згадували окремі політичні сили в Польщі, був чинник потенційної російської загрози. Саме тому не без участі польської сторони на зламі 2000-х років³⁶³ новим чинником стабільності загальноєвропейської безпеки у XXI ст. у Балто-Чорноморському регіоні ставало співробітництво у трикутнику «Київ – Вільнюс – Варшава». Ініціативу вітали в Україні: як стверджував президент України Л. Кучма, це співробітництво перетворювалося на важливий елемент геополітичної та гео економічної карти континенту³⁶⁴ і давало змогу активізувати багатостороннє співробітництво на території між двома морями³⁶⁵. Щоправда формалізації та інституалізації Балто-Чорноморського співробітництва не відбулося³⁶⁶.

Якщо зовнішню політику Польщі 1990-х років можна охарактеризувати як «втечу» зі Сходу на Захід, то, починаючи від 2000-х років, із вступом в НАТО та ЄС пріоритети зовнішньої політики Польщі змінилися. Броніслав Коморовський зазначав: «Членство в НАТО та ЄС дозволяє нам почуватися безпечно. Це дає також змогу визначення абсолютно нової та позбавленої старих комплексів і стереотипів “російської політики” Варшави»³⁶⁷. Схвалена 4 січня 2000 р., нова

³⁵⁴ Зайончковский В. Восточная Европа в польской дипломатии. С. 39–52.

³⁵⁵ Wystąpienie Ministra Spraw Zagranicznych Rzeczypospolitej Polskiej Andrzeja Olechowskiego na posiedzeniu Komisji Spraw Zagranicznych... S. 44, 46.

³⁵⁶ Васильев Д., Чекаленко Л. Українсько-польські відносини наприкінці ХХ ст... С. 13.

³⁵⁷ Спільна заява Президентів України і Республіки Польща «До порозуміння і єднання». *Урядовий кур'єр*. 1997. 24 травня.

³⁵⁸ Там само.

³⁵⁹ Kuźniar R. Droga do wolności. S. 163.

³⁶⁰ Геремек Б. Основні напрямки зовнішньої політики Польщі. *Політична думка*. 1998. № 1. С. 73–74.

³⁶¹ Кучер В. Використання досвіду Польщі в процесі інтеграції України в Європейський Союз. *Дух і Літера: польська студія* (спец. вип.). 2008. № 20. С. 194–228.

³⁶² Турчин Я. «М'яка сила» України в Польщі: особливості та механізми реалізації / *Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку*: зб. наук. праць. Львів, 2012. Вип. 24. С. 120.

³⁶³ Рассоха Л. Активізація ролі України у розвитку Спільноти Демократичного Вибору: історико-політичний аспект. *Стратегічні пріоритети*. 2008. № 1. С. 168–176.

³⁶⁴ Дружній обмін думками. *Урядовий кур'єр*. 1999. 17 квітня. С. 1–2.

³⁶⁵ Рассоха Л. Балто-чорноморське партнерство: перспективи є. *Україна і світ сьогодні*. 2006. № 9. С. 5.

³⁶⁶ Надтока О. Балто-Чорноморський союз: історична ретроспектива і політична перспектива. *Наукові записки НАУКМА. Серія: Гуманітарні науки*. Київ: Вид-во «КМ академія», 2003. Т. 22. Ч. 1. С. 150.

³⁶⁷ Акулов-Муратов В., Будько О. Польща до і після Смоленська: Quo vadis? *Зовнішні справи*. 2010. № 2. С. 19.

Стратегія безпеки Польщі³⁶⁸ замінила чинні від 1992 р. Основи польської політики безпеки й оборонну політику та стала своєрідним орієнтиром із розбудови військово-політичного і безпекового партнерства з союзниками.

У вирі реалізації своїх безпекових пріоритетів Польща намагалася переконати керівництво ЄС у необхідності будувати особливі взаємини з Україною та розглядати її окремо від Росії³⁶⁹. Завдяки активній підтримці Польщі у березні 2001 р. Європейський Парламент ухвалив резолюцію щодо Спільної Стратегії ЄС до України, де чітко зазначено ключову роль України у збереженні миру, стабільності та процвітання у Європі у період після «холодної війни»³⁷⁰. Водночас президент Польщі А. Квасневський критикував партнерів у НАТО та ЄС через те, що вони не бачили усього потенціалу та проблем, які існували на Сході, у той час як поляки (зокрема і до України) були у змозі «провадити на пострадянських землях політику демократії та гідності через призму НАТО та ЄС»³⁷¹. З огляду на те, що у 2002 р. Київ обрав курс на інтеграцію до Альянсу, Варшава продовжувала підтримку співробітництва і зближення України з НАТО. З 1 вересня 2000 р. Польща перебрала роль координатора дій НАТО в Україні³⁷². Станом на червень 2000 р. між Україною та Польщею було підписано 95 двосторонніх документів, що регламентують співпрацю у політичній, економічній, науково-технічній, військовій та гуманітарній сферах³⁷³. Підтвердженням активної співпраці обох держав є факт, що тільки впродовж 1999–2000 рр. президенти України та Польщі зустрічалися у різних форматах понад 10 разів³⁷⁴.

Однак попри активну участь польських дипломатів у численних ініціативах, Польщі довелося не раз констатувати брак значних успіхів у реалізації політичних та економічних реформ в Україні, брак підстав для оптимізму в оцінках³⁷⁵. Зокрема, значного удару по двосторонніх відносинах завдала політична криза в Україні, спричинена «справою Гонгадзе» та оприлюдненням «плівок майора Мельниченка», які нібито вказували на причетність вищого політичного керівництва України до розправи над опозиційним журналістом. Гучний політичний скандал не лише дестабілізував ситуацію всередині України, але й значно погіршив міжнародний авторитет України, знівельовавши попередні напрацювання. В урядовій програмі зовнішньої політики, яку було презентовано головою МЗС Польщі В. Бартошевським у червні 2001 р., Україна була вилучена зі списку партнерів Польщі. Усупереч цьому А. Квасневський не відмовився від контактів із українським колегою, ставши єдиним західним політиком, який в умовах політичної ізоляції України публічно зустрічався з Л. Кучмою. Намагаючись врегулювати ситуацію у березні 2001 р., він організував у Казімежі Дольному 2 зустрічі – з президентом Л. Кучмою та з представниками української опозиції³⁷⁶. У червні 2001 р. вони зустрілися знову, а темою переговорів, окрім продовження попередньої розпачатої, був політичний курс України, якому А. Квасневський засвідчив свою підтримку³⁷⁷. Певну моральну підтримку польської стратегії знову надав папа Іван Павло II, який у ході візиту в Україну в 2001 р. відзначив, звертаючись до всіх українців «від Донецька до Львова», особливу роль їхньої країни – як «кордон між Сходом і Заходом ... привілейованим перехрестям різних культур, точкою зустрічі культурних скарбів Сходу та Заходу»³⁷⁸.

Повернувшись до влади восени 2001 р., польські ліві утворили коаліцію, основною зовнішньополітичною метою якої було вказано набуття до 2004 р. повноправного членства у ЄС. За словами тодішнього прем'єр-міністра Польщі Лешека Міллера, це було «патріотичним завданням», оскільки визначало «цивілізаційне майбутнє»³⁷⁹. При цьому, незважаючи на присутність у польському політикумі консенсусу щодо України, після парламентських виборів питання українсько-польських

³⁶⁸ Strategia Bezpieczeństwa Rzeczypospolitej Polskiej (4 stycznia 2000 r., Warszawa). URL: <http://www.zbiordokumentow.pl/2000,nr.1/>

³⁶⁹ Яніна О. Російський чинник в українсько-польських відносинах у контексті нестационарної системи міжнародних відносин. *Вісник Одеського національного університету. Серія: Соціологія і політичні науки*. 2009. Т. 14. Вип. 13. С. 685.

³⁷⁰ Ковальова О. О. Стратегія євроінтеграції: як реалізувати європейський вибір України: монографія. Київ, 2003. 340 с.

³⁷¹ Квасневський О. Героями другого етапу трансформації будуть інтелектуали, а не риночники. *День*. 2001. № 97. URL: <http://www.day.kiev.ua/62802/>

³⁷² Кучер В. Використання досвіду Польщі в процесі інтеграції України в Європейський Союз... С. 208.

³⁷³ Зовнішня політика України в умовах глобалізації. Анотована історична хроніка міжнародних відносин (1991–2003) / відп. ред. С. В. Віднянський. Київ: Генеза, 2004. С. 274.

³⁷⁴ Антонюк С., Антонюк О. Стратегічне партнерство України і Польщі: сучасний стан, пріоритети розвитку і перспективи. *Університет*. 2006. № 1. С. 12.

³⁷⁵ Exposé Pana Ministra Bronisława Geremka, wygłoszone w Sejmie w dniu 8 kwietnia 1999 r. ...

³⁷⁶ Kania K. Pomost w drodze do Europy. Rola Polski w polityce zagranicznej Ukrainy. *Zeszyty naukowe. Polska polityka zagraniczna*. Katowice, 2012. S. 15–46. URL: <http://q7nmiggao5e8.az.pl/rodm/doc/RODM-publikacja.pdf>

³⁷⁷ Драус Я. Дослідження польсько-українських стосунків у 1991–2008 роках: нарис проблематики. *Чорноморський літопис*: наук. журн. 2010. Вип. 1. С. 36.

³⁷⁸ Jan Paweł II Chrystus drogą, prawdą i życiem. Pielgrzymka Ojca Świętego na Ukrainę 23–27 czerwca 2001. Kraków, 2001. S. 85.

³⁷⁹ Exposé premiera Leszka Millera – fragment dotyczący polityki zagranicznej – 25 października 2001 r. URL: <http://stosunkimiedzynarodowe.pl/teksty-zrodlowe/przemowienia/1108-expos-ministraspraw-zagranicznych-wladzimirza-cimoszewicza-w-sejmie-23-stycznia-2003-r>

відносин відійшло дещо на задній план. Натомість у зовнішньополітичній стратегії країни польська влада знову почала особливо виділяти ключові вектори: західний і східний. Щодо останнього прем'єр-міністр Польщі Л. Міллер заявляв, що «місія уряду полягає в тому, щоб Польща грала активну участь у Центральній та Східній Європі»³⁸⁰. Схожість візій уряду та президента на український вектор зовнішньої політики суттєво спростила його реалізацію. І хоча у лютому 2002 р. Л. Міллер відвідав Київ, де засвідчив свою підтримку Україні та готовність лобювати інтереси України на рівні провідних інститутів Заходу³⁸¹, геополітичну вагу України для зовнішньої політики Польщі зменшував фінансово-привабливіший чинник Росії. Визнання російською владою історичного вибору Польщі, її західної орієнтації та членства в НАТО створювали нові реалії для побудови польсько-російських відносин, а тому країна могла б скоригувати свої східноєвропейські пріоритети від «політично проукраїнських» в бік «економічно проросійських»³⁸².

Несприятливою була ситуація і в самій Україні. Ще не забулися скандали навколо «справи Гонгадзе», як у ЗМІ була оприлюднена інформація про начебто продаж Україною всупереч забороні ООН антиракетних оборонних установок «Кольчуга» іракській армії. Міжнародний резонанс спричинив цілковиту міжнародну ізоляцію президента Л. Кучми. США відмовили Україні у наданні фінансової допомоги, а також ініціювали бойкот українського президента у вигляді ненадання запрошення Л. Кучмі до участі у Празькому саміті країн НАТО. Такі кроки з боку США не підтримували у Польщі. Роблячи спробу хоча б мінімально реабілітувати Україну на міжнародній арені, президент А. Квасневський у жовтні 2002 р. організував у Варшаві міжнародну конференцію, до участі у якій запросив провідних європейських політиків із ЄС та НАТО³⁸³. Зусилля польського президента дали змогу деякого порозуміння на лінії Україна – Європа. Сам же А. Квасневський продовжував наголошувати на важливості розвитку співпраці НАТО з Україною³⁸⁴.

Попри те, що, починаючи з 2003 р., дедалі чіткіше почала проявлятися «історична тяглість» українсько-польських контраверсій, які, як зауважив український історик Юрій Шаповал, то заго-струвалися, то вщухали, але сам «фермент» протистояння ніколи не зникав³⁸⁵, міністр закордонних справ Польщі Влодзімеж Цімошевич відкрито заявляв, що після розширення Євросоюзу Польща сприятиме поглибленню зв'язків Союзу з країнами-сусідами на Сході³⁸⁶. У грудні 2002 р. зовнішньополітичне відомство країни деталізувало польський підхід щодо східної політики ЄС у вигляді неофіційного документа з польськими пропозиціями щодо майбутніх взаємин розширеного ЄС із його новими східними сусідами.³⁸⁷ Голова МЗС Польщі В. Цімошевич представив на Копенгагенському саміті ЄС політику «східного виміру», яка мала стати головним інструментом Брюсселя щодо України та Молдови і, можливо, Білорусі, а також заохотити процес модернізації у цих державах.

У січні 2003 р. програму презентували на засіданні VI Постійної польсько-української конференції з європейської інтеграції у Києві. «Східний вимір» з-поміж іншого мав містити стратегію особливих взаємин із Україною³⁸⁸. Документ, який отримав назву «Східна політика Євросоюзу: напередодні його розширення – польська думка», відображав польську позицію щодо майбутнього розвитку східної політики ЄС. Суть польської пропозиції полягала у необхідності визначення перспектив України щодо членства в ЄС, а також наданні їй статусу країни з ринковою економікою. Також польська сторона пропонувала створити у рамках Європейського Союзу Європейський фонд демократії для надання підтримки Україні³⁸⁹. Зокрема у польському документі особливу увагу приділено значимості України для Європи як вагомого чинника для збереження стабільності і безпеки у східній частині континенту³⁹⁰.

Зрештою, ця дискусія завершилася оформленням концепції Європейської політики сусідства, яка реалізується від травня 2004 р. Окрім того, Польща запропонувала створити в рамках ЄС Європейський фонд демократії для підтримки неурядових організацій в Україні та Європейську програму стажувань для підтримки обміну випускниками закладів вищої освіти та молодими

³⁸⁰ Exposé premiera Leszka Millera – fragment dotyczący polityki zagranicznej – 25 października 2001 r. ...

³⁸¹ Зовнішня політика України в умовах глобалізації. Анотована історична хроніка міжнародних відносин (1991–2003) / відп. ред. С. В. Віднянський. Київ: Генеза, 2004. С. 275.

³⁸² Парламентські вибори в Польщі. Інформаційно-аналітичний огляд. 2001. № 9. С. 50.

³⁸³ Meszka A. Stosunki polsko-ukraińskie w latach 1989–2004. URL: <http://stosunki-miedzynarodowe.pl/polityka-zagraniczna/931-stosunki-polsko-ukraińskie-w-latach-1989-2004>

³⁸⁴ Зарубінський О., Чорний В. Перспективи Балто-Чорноморського співробітництва. URL: <http://www.dt.ua/2000/2675/49403/>

³⁸⁵ Шаповал Ю. Сімдесят і десять. Волинь 1943. Сімдесята річниця злочину. Київ, 2013. С. 30.

³⁸⁶ Exposé ministra spraw zagranicznych Włodzimierza Cimoszewicza w Sejmie – 14 marca 2002 r. URL: <http://stosunki-miedzynarodowe.pl/teksty-zrodlowe/przemowienia/1111-expos-ministra-spraw-zagranicznych-wlodzimierzacimoszewicza-w-sejmie-14-marca-2002-r>

³⁸⁷ Non-paper z polskimi propozycjami w sprawie przyszłego kształtu polityki rozszerzonej UE wobec nowych wschodnich sąsiadów. *Polityka rozszerzonej Unii Europejskiej wobec nowych sąsiadów*. Warszawa: Fundacja im. Stefana Batorego, 2003. S. 93–107.

³⁸⁸ Машкевич М. Східна польська політика у XX – на початку XXI ст.: концепції та інтерпретації / пер. з пол. Київ: Ніка-Центр, 2015. С. 35.

³⁸⁹ Зюлковскі М. Польсько-українські взаємини як складова архітектури сучасної Європи. *Віче*. 2003. № 6. С. 73.

³⁹⁰ Non-paper z polskimi propozycjami w sprawie przyszłego kształtu polityki rozszerzonej EU... S. 93–107.

фахівцями, підтримувати програми і кафедри європейської інтеграції в університетах України й створити Європейський інвестиційний фонд для Східної Європи з метою підтримки малого та середнього бізнесу³⁹¹. Але справжня активізація польської «східної політики» у дусі ідей Є. Гедройця відбулася лише з 2003–2004 рр., коли Польща утвердилася у ролі повноправного члена ЄС та зарекомендувала себе послідовним атлантистом у ході дипломатичного протистояння, що виникло між більшістю країн «старої Європи» та США з питання вторгнення до Іраку. Польща не відмовилася від своїх планів щодо України і з власної ініціативи перетворилася у своєрідного «провідника» українських інтересів на рівні союзних інститутів та держав-членів ЄС. Представляючи у Сеймі основні напрямки закордонної політики Республіки Польща на 2004 р., польський голова МЗС В. Цімошевич відзначив, що Варшава була й залишатиметься речником інтеграції України в рамках НАТО і Євросоюзу, а також працюватиме для якнайшвидшого представлення Україні чіткої європейської перспективи, зокрема членства в ЄС³⁹². Як показав час, польські пропозиції щодо здійснення політики сусідства стали основою Європейської політики сусідства, яка була розроблена у 2004 р., а її просування забезпечило офіційну Варшаву цінним досвідом, що незабаром їй став у нагоді.

Вступ Польщі до Європейського Союзу у травні 2004 р. завершив тривалий процес «повернення до Європи», який в умовах розпаду «соціалістичного блоку» був визначений одним із стратегічних завдань польського державного будівництва.

На тлі дискусій у польському політикумі щодо перспектив майбутньої зовнішньої політики як Польщі загалом, так і ЄС зокрема, за східним кордоном, в Україні розгорталися події Помаранчевої революції, що стала важливою складовою тривалого і масштабного процесу українського державотворення, який, за визначенням знаного українського журналіста Сергія Грабовського, можна назвати «новітньою українською революцією»³⁹³. Спроба українського президента Леоніда Кучми за допомогою адмінресурсу передати владу проросійському політику Віктору Януковичу спонукала українців вийти на вулиці для захисту демократичних цінностей. Для західних держав, які заледве навчилися відрізняти українців від росіян, масові протести в Україні стали несподіванкою, до якої ставилися з пересторогою.

Революційні події в Україні мали колосальний вплив на подальший розвиток східної політики Польщі. У стінах польського парламенту розгорнулися широкі дебати навколо подій у сусідній державі, що вилилися в ухвалення Сеймом упродовж 23 листопада аж 3 ухвал, у яких засуджувалися вчинені фальсифікації та зловживання під час проведення другого туру виборів президента України. Окрім того, польські парламентарі висловлювали свою підтримку демократичним силам в Україні у їх прагненні увійти до складу європейських та атлантичних структур³⁹⁴. Намагаючись уникнути звинувачень у втручанні в внутрішні справи суверенної держави, а також у певних політичних симпатіях, офіційна Варшава демонструвала зацікавленість винятково у дотриманні демократичних прав та свобод українців. Вказуючи на процес виборів президента, як на іспит для української демократії, президент Польщі Александр Квасневський констатував, що перебіг і результати виборів не можна визнати задовільними. На його думку, ключовим був не лише вибір конкретного кандидата, а й дотримання міжнародних стандартів виборів³⁹⁵.

Події в Україні привернули до себе увагу польського суспільства. Українську тематику висвітлювали на перших шпальтах преси, широко обговорювали на радіо та телебаченні. Особливо популярними мотивами для підтримки пересічними поляками учасників протестів було проведення паралелей між подіями 2004 р. в Україні та подіями в Польщі у 1989 р. Тисячі польських громадян провели акції солідарності під стінами українського посольства у Варшаві, а також у низці інших міст Польщі. Чимало людей із Польщі були присутні на мітингах в Україні. Польський журналіст Марцін Войцеховський щодо цього зазначав: «події в Україні заповнили багатьох поляків, які пережили їх як повторення пориву “Солідарності”»³⁹⁶. Телевізійні передачі, трансляції подій, газетні репортажі та статті розширювали знання поляків про Україну та посилювали до неї інтерес. І не лише поляків, але й громадян інших європейських держав, які ледь не вперше у своєму житті дізналися багато інформації про Україну, а що головне – відразу в позитивному контексті³⁹⁷.

Виступи польських політичних діячів на центральній площі України продемонстрували особливе місце українського питання у польській зовнішній політиці. Участь у подіях в Україні

³⁹¹ Киридон А. Україна – Республіка Польща: етапи, реалії та перспективи відносин. URL: <http://uaforeignaffairs.com/ua/ekspertna-dumka/view/article/ukrajina-respublikapolshcha-etapi-realiji-ta-perspekt/>

³⁹² Чернова А. В. «Польський фактор» в формуванні і продвиженні політики ЕС в отношении Украины в 1991–2011 годах. *Вестник МГИМО-Университета*. 2012. № 2. С. 33.

³⁹³ Грабовський С. Так, революція. *Українська правда*. URL: <https://www.pravda.com.ua/rus/articles/2005/01/24/4385030/>

³⁹⁴ W sprawie zapewnienia praw obywatelskich i wolnego charakteru wyborów na Ukrainie. URL: [http://orka.sejm.gov.pl/Druki4ka.nsf/wgdruku/3475/\\$file/3475.pdf](http://orka.sejm.gov.pl/Druki4ka.nsf/wgdruku/3475/$file/3475.pdf); Apel do Rady Najwyższej Ukrainy. URL: [http://orka.sejm.gov.pl/Druki4ka.nsf/wgdruku/3476/\\$file/3476.pdf](http://orka.sejm.gov.pl/Druki4ka.nsf/wgdruku/3476/$file/3476.pdf)

³⁹⁵ Польща як стратегічний партнер України. *Політичний менеджмент*. 2006. № 6. С. 154–156.

³⁹⁶ Wojciechowski M. Pomarańczowy Majdan. Warszawa: Wydawnictwo W.A.B., 2006. С. 325.

³⁹⁷ Ibid.

Александра Квасневського та його багаторічного політичного суперника Леха Валенси свідчила про наявність консенсусу серед політичної еліти Польщі³⁹⁸.

Задля мирного врегулювання революційних подій в Україні президент Польщі А. Квасневський погодився стати посередником між обома сторонами конфлікту. Важливий внесок польського президента пізніше відзначав президент України Віктор Ющенко, який стверджував, що саме «голос та далеке зоріє» польського лідера спричинилися до того, що гостра політична криза в Україні завершилась перемогою української демократії³⁹⁹. І справді, очевидно, що саме під натиском президента Польщі Європейський Союз був вимушений відмовитися від мовчазного споглядання, якого Брюссель дотримувався від початку 2004 р. Європейській парламентарі 13 січня 2005 р. ухвалили безпрецедентну резолюцію, у якій зобов'язалися підтримати і допомогти Україні провести трансформації, що були покликані забезпечити їй повноправне членство у Європейському Співтоваристві⁴⁰⁰. Активну участь у її підготовці взяли польські євродепутати, а також сам Александр Квасневський. Про зацікавленість поляків у співпраці свідчив, зокрема, і факт присутності понад 3 000 спостерігачів із Польщі у повторно організованому другому турі виборів президента України 26 грудня 2004 р. Упродовж року президент А. Квасневський 7 разів зустрічався з В. Ющенком, який все ж став президентом України. До речі, сам В. Ющенко, за версією тижневика «Wprost», був названий людиною року⁴⁰¹.

Водночас активна участь Польщі у подіях Помаранчевої революції в Україні зумовила погіршення взаємин не лише з Кремлем, але й напруженість у відносинах із західними партнерами, які прямо вказували, що Польща «втручається у справи України». Не допомагали навіть запевнення президента А. Квасневського у тому, що він та польський політикум цілком альтруїстично намагалися допомогти українському народу відстояти свої демократичні права і свободи. Французька газета «Ле Фігаро» взагалі порівняла Польщу з Росією, вказуючи на пристрасть, із якою та здійснює політику в українському напрямку⁴⁰². Поза сумнівом, знову ж таки давалося взнаки сприйняття України як частини Росії, яка тимчасово вийшла з її складу, але у майбутньому вони обов'язково об'єднаються⁴⁰³.

Восени 2005 р. у Польщі відбулися парламентські та президентські вибори, які закінчилися повною перемогою двох опозиційних партій: правої, націонал-консервативної «Право і Справедливість» (ПіС) і правоцентристської, ліберально-консервативної «Громадянська платформа». Чинний лівоцентристський уряд Альянсу демократичних лівих (SLD) зазнав серйозної поразки. Переможці парламентської гонки, хоч і не ставили під сумнів доцільність членства Польщі у ЄС, однак мали суттєві розбіжності у реалізації зовнішньої політики та ставленні до основних держав-членів Європейського Союзу. У своїй зовнішньополітичній програмі «Право і справедливість» виступала за більш «жорстку» зовнішню політику щодо ЄС та Німеччини. Критикивкою попередників за «брак наполегливості», діючи політичної сили вказували, що «Польщі довелося стояти на колінах». «Громадянська платформа», яка була більш ліберально-налаштована та поміркована у зовнішньополітичній програмі, належала до євроентузістів. Її позицію можна проілюструвати словами тодішнього депутата від політичної сили Броніслава Коморовського про те, що «чим глибше ми зануримося в євроінтеграцію, тим безпечніше буде».

Посівши найвищі державні посади брати-близнюки Ярослав Качинський та його брат Лех продовжили курс на віддалення пострадянських країн від Росії та спробували поєднати доктрину Єжи Гедройця та геополітичну концепцію американського геостратега Збігнева Бжезінського, згідно з якою позбавлена України Росія є «простою державою», а Росія з Україною автоматично стає «євразійською імперією»⁴⁰⁴. Зважаючи на стратегічність геополітичного зміцнення осі Варшава – Київ, президент Польщі Л. Качинський наполягав на необхідності продовження польської підтримки України, практики регіонального співробітництва двох держав та представлення українських інтересів у ЄС⁴⁰⁵. Він на практиці намагався застосувати призабутий девіз Є. Гедройця: «чим більше друзів ми матимемо на Сході, тим сильнішою буде наша позиція на Заході». А тому одним із найголовніших пріоритетів політик вважав створення коаліції східноєвропейських і південнокавказьких держав на основі спільних енергетичних проєктів, які б зменшили залежність від Росії. На думку польського президента, у цьому йому мали допомогти політичні еліти Центральної та Східної Європи, яких він мав намір «прив'язати» до Польщі. Цікаво, що поряд із перемогою правих партій у риторичі представників консервативного табору і, відповідно, у публічному дискурсі, дедалі частіше порушувалися питання геополітичного розташування Польщі «між Німеччиною та Росією». Як відомо, це питання було безпосередньо пов'язане зі східною політикою Польщі, зокрема і щодо України.

³⁹⁸ Корэйба Я. Концептуальные основы внешней политики Польши в отношении европейских стран постсоветского пространства. *Вестник МГИМО-Университета*. 2011. № 6(21). С. 234.

³⁹⁹ Wygraliśmy przyszość: 10 lat prezydentury Aleksandra Kwaśniewskiego. Przemówienia, wywiady, dokumenty (wybór) / wybór i oprac., red. M. Jaśkiewicz. Warszawa, 2008. С. 24–25.

⁴⁰⁰ Резолюція Європейського Парламенту щодо України. 13 січня 2005 р. URL: http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/printable_article?art_id=224180636

⁴⁰¹ Tupalski T. A. Stosunki polsko-ukraińskie w latach 2004–2010... S. 141.

⁴⁰² Szansa na przełom. URL: http://www.rzeczpospolita.pl/gazeta/wydanie_041202/swiat/swiat_a_1.html

⁴⁰³ Вінницька А. Ніхто такого не сподівався... *Наше слово*. 2005. 1 січня.

⁴⁰⁴ Бжезінський З. Великая шахматная доска. Москва, 1999. С. 62.

⁴⁰⁵ Борковський А. Лех Другий. *Україна молода*. 2005. 23 грудня. С. 5.

Президент Польщі Л. Качинський підійшов до побудови відносин із Україною максимально налаштованим на розвиток повноцінного стратегічного партнерства. Як і його попередник, на найвищій державній посаді Л. Качинський проявив зацікавленість у зближенні України та головних інститутів Заходу й одночасному збільшенні дистанції у відносинах із Росією. Відтак поглиблення співпраці з Україною відбувалося ціною погіршення польсько-російських взаємин. Як виявилось, курс на дистанціювання від Кремля мав суттєвий запит у суспільстві, адже подальше фактичне замороження контактів із Росією лише зміцнило позицію ПiС та її лiдерiв у суспiльствi. Показовим стало накладення у листопаді 2006 р., напередодні відкриття Гельсінського саміту Росія – ЄС, польського вето на початок переговорів за новою, розширеною угодою між ЄС та Росією. Причиною стала вимога Варшави скасувати російську заборону на імпорту польської сільськогосподарської продукції⁴⁰⁶. ПiС демонструвала відверто антиросійську налаштованість, чим суттєво вирізнялася від своїх попередників та конкурентів.

Попри палку прихильність президента Леха Качинського до ідей маршала Юзефа Пілсудського, очільник Польщі демонстрував неймовірно динамічність та послідовність у розвитку міждержавних контактів із українською владою. З огляду на те, що співпраця між Польщею та Україною є ключовою умовою зміцнення їхньої незалежності та посилення позицій на міжнародній арені, а також є запорукою недопущення укріплення у регіоні Росії упродовж чотирьох наступних років, Л. Качинський 6 разів із візитами приїжджав до України. Польський президент констатував готовність його країни сприяти Україні у її європейській інтеграції, а також висловлював готовність ділитися досвідом Польщі у реалізації реформ та адаптації до союзних стандартів⁴⁰⁷. За будь-якої слушної нагоди Л. Качинський наголошував на зацікавленості Польщі у відкритості «дверей в Європу» для України та подальшому розширенні європейських кордонів. Прімітно, що він гостро критикував європейську спільноту за інертність щодо поглиблення співпраці з Україною.

Важливим пунктом політики Л. Качинського було сприяння у розбудові контактів України з НАТО. Із приходом до влади опозиції пріоритетний курс України на інтеграцію у ЄС та НАТО став справжнім шоком для частини українського політикуму, який у своїй більшості перебував на проросійських позиціях. Польський сценарій залучення України до західних структур почав реалізовуватися уже в 2005 р., коли новому українському уряду було зроблено пропозицію розпочати «інтенсивний діалог з приводу перспектив членства» України у НАТО. Конкретних успіхів вдалося досягти у питаннях утилізації розміщеного на території України ракетного палива, а також у започаткуванні литовсько-польсько-українського батальйону.

Всупереч очікуванням український президент В. Ющенко не зміг зруйнувати зовнішньополітичну «багатовекторність» України, що була сформована його попередником Л. Кучмою. Йому також не вдалося скерувати державу у русло проведення швидких реформ та інтеграції у бік Європи⁴⁰⁸. Все більш очевидно ставала неспроможність української влади втілити в життя задекларовані реформи та досягти успіхів на шляху євроатлантичної інтеграції⁴⁰⁹. Кульмінацією невиправданих надій та ілюзій з боку українського суспільства та міжнародного співтовариства став розпуск уряду Юлії Тимошенко у вересні 2005 р. та остаточний розпад «помаранчевої команди». Польські політики висловлювали своє нерозуміння причин такого стану справ. Попри ускладнення у відносинах між Варшавою і Києвом, які були спровоковані політичними баталіями в Україні, Польща не бажала втрачати наявні здобутки міждержавного співробітництва. І надалі константно зовнішньої політики Польщі була підтримка євроінтеграційних устремлень українців. Водночас польські публіцисти визнавали, що, незважаючи на те, що намагання «втягнути» Україну до західного світу і належить до державних інтересів Польщі, полякам не слід очікувати, що «Київ буде нам вдячний навiки за підтримку і скористається з усіх наших добрих порад»⁴¹⁰.

Тим часом спричинені політичною кризою дострокові парламентські вибори у Польщі у жовтні 2007 р. дали змогу «Громадянській платформі» отримати 209 із 460 місць у Сеймі та сформувати новий уряд країни. Зміна пропрезидентського уряду опозиційним коаліційним урядом на чолі з лідером «Громадянської платформи» Дональдом Туском ознаменувала новий етап у реалізації зовнішньої політики Польщі на східному напрямку. Попри заклики Л. Качинського до європейської спільноти спілкуватися з Москвою жорсткіше та рішучіше, проросійські симпатії нового прем'єр-міністра внесли «потепління» у відносинах Польщі та Росії. Офіційна Варшава взагалі виступила з ініціативою початку перемовин щодо розробки якісно нової Угоди про партнерство та співробітництво між Росією та ЄС. Звісно, що це не могло не позначитися на польсько-українських відносинах, які поступово втрачали позитивну динаміку свого розвитку. І Варшава, і Київ відверто визнавали наявність у політичній грі між ними своєрідного «третього гравця» – Росії,

⁴⁰⁶ Польша и Россия вступили в «ледяной период». URL: <https://www.unian.net/world/42747-polsha-i-rossiya-vstupili-v-ledyanoy-period.html>

⁴⁰⁷ Климець Н. Співпраця України та Польщі: два роки після розширення ЄС. URL: <http://eu.prostir.ua/library/1274.html>

⁴⁰⁸ Київ – Варшава: «ліві двері справа». URL: <http://obozrevatel.com/publication/kiiv-varshava-livi-dveri-cprava.htm>

⁴⁰⁹ Czornik K. Miejsce Ukrainy w polskiej polityce zagranicznej po «pomarańczowej rewolucji». Próba bilansu. *Stosunki Polski z sąsiedzi w pierwszej dekadzie XXI wieku* / red. M. Stolarczyk. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2011. S. 127.

⁴¹⁰ Świeboda P. Ukraina zasg zmęczyła. *Gazeta Wyborcza*. 2009. 27 stycznia. S. 19.

який за будь-яких обставин та гіпотетичних шляхів розвитку залишатиметься важливим фактором польсько-українських відносин⁴¹¹.

Партія Д. Туска не була настільки сповнена почуттям особливої місії щодо України, як «Право і Справедливість». Перебуваючи в опозиції, вони намагалися перетворити українське питання на один із аргументів у внутрішньополітичній дискусії, який свідчив про неефективність політики ПiС на українському напрямі⁴¹². Концептуальний виклад нової політики Польщі стосовно держав у східному напрямку, зокрема і України, був зроблений міністром закордонних справ в уряді Дональда Туска Радославом Сікорським. Польського міністра заведено вважати прихильником т. зв. П'ястівської концепції зовнішньої політики Польщі, яка передбачала прагматичну «вестернізацію», що означала проведення реформ у державі через тісну інтеграцію з державами Західної Європи, передусім Німеччиною. Ця політика є противагою Ягеллонської концепції, спрямованої на тіснішу інтеграцію Польщі з країнами на Сході – Україною, Білоруссю та Литвою. Однак, слід зазначити, що Р. Сікорський не ставив під сумнів положення «Доктрини Є. Гедройця – Ю. Мерошевського», на якій базується східна політика Польщі та яка доводить, наскільки важливою є національна ідентичність східних сусідів Польщі для забезпечення її власної незалежності. Вибір зовнішньополітичної «концепції» для роботи на українському напрямі багато в чому був обумовлений настроями, що існували серед польського політичного істеблішменту після президентства Польщі в ЄС⁴¹³.

Так, голова МЗС Польщі Р. Сікорський переконував, що його країна не відмовилася від намірів надалі працювати над східним вектором європейської політики. Разом з цим, уряд Д. Туска дедалі частіше почав зважати на те, що правлячі еліти в Україні не борються з корупцією та іншими патологіями, характерними для посткомуністичних країн, а тому питання співпраці з Україною було частіше частинною політичних дебатів. Різка зміна політичної риторики у відношенні до України викликала обережну критику з боку української влади⁴¹⁴. Вочевидь винятково через тиск у середині Польщі очільник польського уряду трохи більше, ніж за місяць після візиту до Росії у січні 2008 р. відвідав Київ у березні 2008 р. І хоча відносини з Україною були оголошені одним із п'яти пріоритетів зовнішньої політики Польщі, а сам Д. Туск заявляв про готовність сприяти розбудові стратегічного партнерства між обома державами, на практиці контакти між урядами, а вслід за ними й парламентами обидвох країн значно сповільнилися, а міждержавні відносини ставали дедалі більше прагматичними. Втім розриву взаєминах Польщі з Україною не відбулося. Натомість фактично офіційна Варшава продовжувала виконувати роль лобіста євроінтеграційних прагнень України⁴¹⁵.

Найважливішим проектом у східній політиці Польщі у другій половині 2000-х років залишалася діяльність у рамках ініційованої польськими та шведськими урядами політики «Східного партнерства» ЄС. Ця політика стосувалася співпраці ЄС з Україною, Грузією, Азербайджаном, Вірменією, Молдовою та, певною мірою, з Білоруссю. Ідея проекту була представлена у Брюсселі міністром закордонних справ Польщі Радославом Сікорським і головою МЗС Швеції Карлом Більдтом. Всередині Польщі ініціативу підтримували як націонал-консерватори, які були при владі, так і ліберали з «Громадянської платформи», що вкотре демонструвало консенсус еліт Трьох Річ Посполитої щодо реалізації «Доктрини Є. Гедройця». Центральне місце у політиці «Східного партнерства», судячи зі змісту, було відведене Україні⁴¹⁶.

Програму було започатковано під час Празького саміту у травні 2009 р. У спільній декларації учасників саміту йшлося про те, що «основною метою „Східного партнерства“ є створення умов, які б прискорили політичну асоціацію та економічну інтеграцію між Європейським Союзом та державами-партнерами». В ЄС заявили, що «прагнуть підтримувати політичні та соціально-економічні реформи країн-партнерів». У декларації перелічені такі рівні співпраці між ЄС та країнами програми: створення зони вільної торгівлі та лібералізація візового руху в довгостроковій перспективі; розвиток адміністративних інститутів країн-партнерів ЄС; підвищення енергетичної безпеки; створення тісніших зв'язків між самими країнами-партнерами. Таким чином, ця політика мала додати «економічний, соціальний та регіональний імпульс розвитку країн-партнерів», сприяти активізації співпраці між країнами-сусідами ЄС, охопленими програмою «Східного партнерства»⁴¹⁷. Варто зазначити, що в Києві до проекту «Східного партнерства» спочатку поставилися дещо відсторонено, навіть із небажанням. Вважалося, що разом із Європейською політикою сусідства, проект може стати альтернативою повноправному членству в ЄС. Однак отримавши детальні відповіді на свої сумніви, президент В. Ющенко позитивно оцінив цей проект⁴¹⁸.

⁴¹¹ Україна – Польща: відносини після виборів у Польщі. URL: <http://www.pauci.org/ua/news-593>

⁴¹² Последний бастион Украины в ЕС. URL: https://ukrtdprom.ua/digest/Posledniy_bastion_Ukraini_v_ES.html

⁴¹³ Там же.

⁴¹⁴ Rzeczpospolita. 2008. 25 lutego. С. 14.

⁴¹⁵ Бухарин Н., Фурман Е., Вологов С., Фейт Н. Восточная политика новых членов ЕС. *Аналитические записки*. URL: <http://analiticsmz.ru/&p=577>

⁴¹⁶ Підсумки програми Східного партнерства. URL: <http://www.thenews.pl/1/133/Artykul/82592>

⁴¹⁷ Implementation of the Eastern Partnership: Report to the meeting of Foreign Affairs Ministers. 2010. 13 December. P. 16. URL: http://www.europarl.europa.eu/meetdocs/2009_2014/documents/nest/dv/nest_20110503_14/nest_20110503_14en.pdf

⁴¹⁸ Szeptycki A. *Polityka Polski wobec Ukrainy. Rocznik Polskiej Polityki Zagranicznej*. Warszawa, 2009. S. 163–164.

Прикметно, що у відповідь на докори російського президента Дмитра Медведєва про те, що «Східне партнерство» перетворилося на партнерство проти Росії»⁴¹⁹, польська влада, намагаючись дещо «згладити гострі кути», ініціювала створення групи друзів «Східного партнерства», куди було запрошено і Москву⁴²⁰.

Дебати про сучасну східну політику Польщі викликали статті відомого польського експерта з пострадянської проблематики (що свого часу був членом Програмної ради правлячої «Громадянської платформи») Б. Сенкевича та міністра закордонних справ Польщі Р. Сікорського, опубліковані, відповідно, тижневиком «2» та «Gazeta Wyborcza». Із коментарями виступили, зокрема, позаштатний радник тодішнього президента Леха Качинського Марек Ціхоцькі та депутат Європейського парламенту від партії «Право і справедливість» Павел Коваль. Учасники дискусії розділилися на «європеїстів» (яких закликали до посилення європейського вектора у зовнішній політиці Польщі загалом та «європеїзації» її східної політики) та «традиціоналістів». На думку перших, які підтримали Б. Сенкевича та Р. Сікорського, вага Польщі на міжнародній арені не залежить від типу відносин між Варшавою та Києвом, Тбілісі та Мінськом. Навпаки, умовою зміцнення позицій країни є входження у тісне коло європейських держав і нормалізація відносин із Росією. За цього будь-яка консолідована та компромісна політика Євросоюзу сильніша за найамбітнішу національну політику. Як вважали «європеїсти», протягування розширення НАТО та ЄС без урахування внутрішньої ситуації у країнах-претендентах негативно впливало на готовність, зокрема, української влади проводити непопулярні реформи. Окрім того, на їхню думку, беззастережне сприяння Польщі євроатлантичної інтеграції України супроводжувалося зростанням українського шовінізму, до того ж із антипольським відтінком. Нарешті, за твердженням «європеїстів», Росію слід було розглядати як учасника європейського інтеграційного процесу (зокрема з інституційного точки боку), не виключаючи інтеграції у сфері безпеки⁴²¹. На думку «традиціоналістів», заморожування східної політики Польщі призвело до втрати суб'єктності країни на міжнародній арені, у контексті чого їй не слід було обмежуватися роллю виконавця «франко-німецького проекту Європи». Натомість програма «Східне партнерство» слід було розглядати лише як «прелюдію» до повної геополітичної перебудови простору за межами східного кордону ЄС. Можливе ж членство Росії в НАТО та ЄС, на їхню думку, призвело б в обидвох організаціях до повного паралічу⁴²².

Врешті Польща вирішила замість дуже віддаленого і невизначеного можливого приєднання України до ЄС зосередитися на конкретних питаннях, таких як: підтримка України у переговорному процесі щодо підписання Угоди про асоціацію з ЄС, а також створення зони вільної торгівлі України з ЄС. Представляючи цілі політики Польщі в Європейському Союзі на 2009 р., Р. Сікорський наголошував, що Польща є патроном і промоутером східної політики ЄС. Він зазначив, що для Польщі важливо реалізувати «Східне партнерство», а також підтримати Україну в інтеграції з ЄС. Примітно, що у цьому політична візія президента та уряду співпали⁴²³. Крім того, Варшава демонструвала неабияку активність у лобюванні процесу зближення Києва з НАТО⁴²⁴.

Значної шкоди польсько-українським відносинам завдало надання у січні 2010 р. президентом України Віктором Ющенком звання Герой України Степану Бандері⁴²⁵. З огляду на досить негативне ставлення до постаті лідера Організації українських націоналістів (ОУН) у Польщі, такий крок української влади викликав негативний резонанс у польському суспільстві та нівелював і так скромний арсенал засобів, які використовував президент Польщі Л. Качинський на противагу прагматичній політиці уряду Д. Туска. Екс-прем'єр-міністр Польщі Лешек Міллер навіть висловив переконання, що такий крок Віктора Ющенка ознаменував «похорон східної політики Качинського»⁴²⁶. Слід віддати належне Л. Качинському, який, будучи досвідченим політиком, не пішов на згортання співпраці з Україною та намагався нівелювати той «удар», що був завданий українськими партнерами. Щоправда, як згадував близький соратник Л. Качинського П. Коваль, польський президент дуже гостро сприйняв новину про указ В. Ющенка, а в польському політикумі здійнялася буря критики через підтримку «українських націоналістів»⁴²⁷. Відтоді і до Смоленської катастрофи у дружніх відносинах Л. Качинського та В. Ющенка спостерігалася своєрідна дистанція.

⁴¹⁹ Пресс-конференция по итогам саммита Россия – Евросоюз. URL: http://archive.kremlin.ru/appears/2009/05/22/0937_type63380_216699.shtml

⁴²⁰ Польща зовєт Росію дружити с Восточным партнерством. URL: http://www.bbc.co.uk/russian/international/2010/05/100525_poland_friends_partnership.shtml

⁴²¹ Чихоцькі Б. Поменяється ли парадигма восточной политики Польши? Ост-политик: диалектика национальной травмы. АПН. 2010. 2 августа. URL: <http://www.apn.ru/publications/article22370.htm>

⁴²² Там же.

⁴²³ Сндрашик К. Від стратегічного партнерства до прагматизму: польсько-українські стосунки в 2005–2017 рр. URL: <https://repozytorium.amu.edu.pl/server/api/core/bitstreams/adaa06c4-ac4f-4c44-b846-f68ce61899dc/content>

⁴²⁴ Klich B. NATO: A view from Central Europe. *Politique étrangère*. 2009. Nr. 4. P. 83–85.

⁴²⁵ Указ президента України «Про присвоєння С. Бандері звання Герой України» від 20 січня 2010 р. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/46/2010>

⁴²⁶ Екс-прем'єр Польши осудил присвоение Бандере звания героя. *Korrespondent*. 2010. 24 января. URL: <http://korrespondent.net/ukraine/politics/1039287-eks-premer-polshi-osudil-prisvoeniebandere-zvaniyageroia>

⁴²⁷ Аудит зовнішньої політики: Україна – Польща. URL: <http://glavcom.ua/publications/audit-zovnishnoji-politiki-ukrajina-polshcha-382219.html>

Колосального удару по зовнішньополітичному виміру польсько-українських відносин завдала трагічна загибель Л. Качинського в авіакатастрофі під Смоленськом 10 квітня 2010 р. Смерть польського президента стала справжнім шоком для польської нації, а також населення демократичних держав, які симпатизували цій країні. Конституційні обов'язки президента Польщі перейняв маршалок Сейму, віце-голова «Громадянської платформи» Б. Коморовський. Згодом він же переміг у другому турі дострокових президентських виборів. Опубліковані у польській пресі статті авторства президента Б. Коморовського дають підстави вважати, що він був прихильником традиційного підходу до політики на східному напрямку з апелюванням до традицій «Доктрини Є. Гедройця – Ю. Мерошевського». Польський глава держави також опирався на ідеалізацію історії II Речі Посполитої, міфологізацію польсько-українських відносин та постулювання месіанської ролі Польщі на Сході⁴²⁸.

У листопаді 2010 р. на сторінках газети «Rzeczpospolita» Б. Коморовський виступив за переосмислення політичної спадщини Є. Гедройця. Вказуючи на співпрацю країн пострадянського простору з Польщею та ЄС, польський президент аргументовано доводив, що вона не ставила їх перед вибором «Росія – ЄС», а саме гіпотетичне протиставлення Росії та Євросоюзу не відповідало б польським інтересам⁴²⁹. Натомість пропонувалося впровадити більш гнучку та менш конфліктну щодо Москви її редакцію: «Наша вічна проблема полягає в тому, що стосовно Росії ми відчуємо свою цивілізаційну та культурну перевагу і водночас відсутність сили»⁴³⁰. Що стосується України, то в контексті перегляду зовнішньої політики Польщі на східному напрямку Б. Коморовський неодноразово підтверджував її незмінність щодо Києва. Зокрема, у жовтні 2010 р. він наголошував, що: «...ми послідовно підтримуємо розвиток українсько-польських відносин, а також євроінтеграційні устремління України, пов'язані зі вступом у ЄС»⁴³¹. На практиці нова розстановка стратегічних пріоритетів польської зовнішньої політики вилілась у зменшенні активності польської влади у розвитку східного вектора зовнішньої політики. Натомість пріоритетним стало формування нових відносин не зі східними, а із західними сусідами, зокрема з Німеччиною.

З приходом до влади в Україні В. Януковича у політичній співпраці Києва та Варшави розпочався новий етап. Відверто проросійський вектор зовнішньої політики України, який реалізовував уряд Миколи Азарова, демонстрував послаблення інтересу України до ініційованого Польщею «Східного партнерства». Окрім того, встановлення у 2010 р. позаблокового статусу через прийняття Закону України «Про основи зовнішньої політики і пріоритети національних інтересів» певною мірою засвідчувало, що польська політика щодо східних сусідів зазнала фіаско. Це також демонструвало недоцільність подальшого сприяння з боку Польщі у розбудові відносин України з НАТО. І хоча несприйняття новою українською владою т. зв. «культу С. Бандери» і дозволило зняти з порядку денного українсько-польських відносин суперечки навколо історичного минулого, пов'язані з діяльністю ОУН і Української повстанської армії (УПА), однак складалося враження, що можливою причиною дистанціювання Києва і Варшави було активне посередництво Польщі у врегулюванні української політичної кризи у 2004 р., що у підсумку призвело до поразки В. Януковича на повторних виборах президента України у 2005 р.⁴³². Однак польська влада намагалася надати усю необхідну допомогу Україні у питаннях її інтеграції до Європейського Союзу. Як переконував Надзвичайний і Повноважний Посол Республіки Польща в Україні Генрик Літвін, більшість поляків вважали, що Європа має об'єднатися у Європейському Союзі, а Україна є беззаперечною, очевидною часткою Європи. На цьому і наголошувала демократична влада Польщі, вказуючи на необхідності окреслення для України чіткої європейської перспективи. Дипломат заявляв: «... тут підтримка була й буде, бо це один з найважливіших елементів політичної думки зараз у Польщі»⁴³³.

У березні 2011 р. МЗС Польщі підготувало першу в історії держави зовнішньополітичну доктрину. Пріоритети зовнішньої політики Польщі на 2012–2016 рр. визначали Німеччину як найважливішого партнера Польщі в Європі. Натомість Україну було названо «найважливішим неатлантичним стратегічним партнером». Розвиток відносин із східним сусідом у візії авторів документа мав особливе значення для Польщі та був пріоритетом її зовнішньої політики. Як підтвердження цього, згадувалася багаторічна та послідовна підтримка євроінтеграційних прагнень народу України та поглиблення відносин між НАТО й Україною⁴³⁴.

На тлі ухвалення доктрини польський прем'єр Д. Туск неодноразово заявляв про необхідність продовження діалогу з Росією, оскільки це, за його словами, могло принести користь Варшаві

⁴²⁸ Komorowski B. Pamiętamy o Ukrainie i Białorusi, razem tworzyliśmy II Rzeczpospolitą. *Gazeta Wyborcza*. 2009. 22 września. URL: <http://russ.ru/Mirovaya-povestka/Opasnoe-primirenie>

⁴²⁹ Komorowski B. O wizji Jerzego Giedroja. *Rzeczpospolita*. 2010. 9 listopada.

⁴³⁰ Komorowski B. Prawa strona. *Zycie, polityka, anekdota*. Warszawa, 2005.

⁴³¹ Польща готова консультувати Україну щодо безвізового режиму в ЄС. URL: <http://www.zaxid.net/newsua/2010/10/11/>

⁴³² Гурак І. Республіка Польща у зовнішній політиці України в XXI столітті. *Відносини Польщі з Литвою, Білоруссю та Україною 450 років після Люблінської унії* / за ред. Т. Стемневського, Б. Сурмач; пер. з пол. О. Семенюк. Київ: Ніка-Центр, 2020. С. 148.

⁴³³ Snihyr O. Yevropejska polityka bezpeky ta oborony: strategichni aspekty spivpracy Ukrajinyy z EU – vyznachennya napryamiv ta formatu (European Security and Defence Policy: strategic aspects of cooperation between Ukraine and the EU – determination of areas and format). URL: www.old.niss.gov.ua/Monitor/November/2.htm

⁴³⁴ Priorytety polskiej polityki zagranicznej 2012–2016. URL: <https://www.bbn.gov.pl/download/1/9620/prpol.pdf>

та Москві. У цьому аспекті політик також згадував про Україну, яка, на його думку, залишалася ключовим елементом східного виміру для Польщі та політики сусідства з ЄС⁴³⁵.

У ході парламентських виборів 9 жовтня 2011 р. правляча «Громадянська платформа» зберегла свої позиції, тому для кабінету на чолі з Д. Туском була характерна наступність курсу головних зовнішньополітичних питань. За таких обставин втілення у життя «Доктрини Є. Гедройця» у трактуванні братів Качинських і навіть у їх видозміненій формі, яку пропонувала «Громадянська платформа», вказувало на продовження традицій «прометеїзму» Другої Речі Посполитої, адаптованих під політичні реалії XXI ст.

Так, під час польського головування 29–30 вересня 2011 р. у Варшаві відбувся саміт «Східного партнерства», де було ухвалено Спільну декларацію саміту «Східного партнерства», яка передбачала реалізацію трьох цілей: продовження або ініціювання переговорів щодо укладення угод про асоціацію з країнами Партнерства разом із положеннями про створення зон вільної торгівлі; співфінансування участі країн-бенефіціарів Партнерства в установах і програмах ЄС; посилення співпраці у галузі енергетики. Під час головування Польщі також передбачалося завершення переговорів щодо укладення Угоди про асоціацію між ЄС та Україною. Фактично ця угода була узгоджена, але вона не була парафрована. Натомість паралельно режим В. Януковича розгорнув у державі повномасштабне переслідування опозиційних діячів. Такі антидемократичні дії влади, які супроводжувались цілковитою відсутністю успіхів у реалізації реформ (як економічних так і політичних), зрештою стали причиною відмови союзного керівництва від поглиблення співпраці з Україною. Заснований на сприянні реалізації європейського вибору головний посыл польської політики щодо України у таких умовах вичерпав себе. Однак це не означало, що дистанція по лінії Варшава – Київ свідчитиме про повне згортання контактів між двома державами. Як не дивно, двосторонні зустрічі відчутно почастишали. У контексті зміцнення приязних відносин на простому побутовому рівні міждержавне співробітництво розгорнулося у межах проведення чемпіонату з футболу «Євро-2012». Упродовж 2012 р. президенти й прем'єри обох держав зустрічалися понад 20 разів, постійними були телефонні розмови, обмін листами. Взаємні очікування значного поживлення туристичного руху відносили проблемні питання між державами на задній план. Українські ЗМІ майже в унісон заявляли, що Польща є не лише адвокатом України в Європі, але й рівноправним партнером⁴³⁶.

Із наростанням т. зв. «втоми від України» польським політикам стало все важче боротися за інтереси України⁴³⁷. У 2012–2013 рр. під час переговорів про майбутнє цієї держави у рамках реалізації програми «Східне партнерство» спостерігалось певне зростання напруженості навколо України. Вимоги, що були висунуті президенту України В. Януковичу з боку Європейського Співтовариства, стосувалися євроінтеграції України та імовірного підписання угоди про асоціацію з Європейським Союзом. Попри відвертий саботаж із боку тодішньої української влади і подальше переслідування політичних опонентів, польські представники всіма силами прагнули досягти прогресу в переговорах Києва та Брюсселя. Зокрема, Б. Коморовський перемогу пропрезидентської Партії регіонів на парламентських виборах 2012 р. в Україні вважав проявом європейського курсу українського суспільства, оскільки «усі, хто пройшов парламент до партії, крім комуністів проголошували своєю метою європейську інтеграцію»⁴³⁸. По-суті з польського боку відбувалося протиставлення політики «Східного партнерства» запропонованому російським президентом Володимиром Путіним інтеграційному проєкту Євразійського союзу.

Тим часом, попри здебільшого декларативний зміст оголошених реформ та переслідування опозиційних діячів, під впливом зовнішньополітичної ситуації у 2013 р. Україна вперше за роки незалежності отримала цілком реальну перспективу підписання Угоди про асоціацію з ЄС. Однак знову ж таки на заваді стала позиція української влади. Попри зусилля польської дипломатії, у листопаді 2013 р. на Вільнюському саміті «Східного партнерства» делегація на чолі з президентом В. Януковичем урочисто відмовилася від підписання угоди⁴³⁹. У Польщі розцінили такий крок сусідки щонайменше як дипломатичний «ляпас», а досі прагматичний та виважений президент Б. Коморовський у внутрішньо польському політичному дискусії був звинувачений у «політичному романтизмі та ірраціоналізмі» стосовно України. Звісно, що дипломатична відповідь із боку польської сторони не змусила себе довго чекати: заплановане на 2 грудня 2013 р. відкриття нового пропускового пункту на міждержавному кордоні за декілька днів до цього було понижене з президентського рівня до рівня віце-прем'єрів, а згодом взагалі виявилось, що у ньому участь не братиме жоден урядовець. Відносини між двома державами, таким чином, опинилися у найгіршій за багато років фазі⁴⁴⁰.

⁴³⁵ Program działania Rady Ministrów z wnioskiem o udzielenie jej wotum zaufania. *Sprawozdanie stenograficzne z 2. posiedzenia Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej w dniu 23 listopada 2007 r.* Warszawa, 2007. S. 4–27.

⁴³⁶ Pogorzelski P. Barszcz ukraiński. Gliwice, 2014. S. 319.

⁴³⁷ Сьдращик К. Від стратегічного партнерства до прагматизму...

⁴³⁸ Komorowski: Wybory szansą dla Ukrainy. *Rzeczpospolita*. 2012. 31 października. URL: <http://www.rp.pl/artykul/947817.html>

⁴³⁹ Frenkel M. Polityka wschodnia ministra spraw zagranicznych Radosława Sikorskiego – kontynuacja czy odejście od koncepcji paryskiej «Kultury». *Polityka zagraniczna Polski. 25 lat doświadczeń* / red.: M. Pietrasiak, M. Stelmach, K. Żakowski. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, 2016. S. 107.

⁴⁴⁰ Киридон А., Троян С. Українсько-польський діалог в умовах Революції Гідності (2013–2014 рр.). *INTERMARUM: історія, політика, культура*. 2015. Вип. 2. С. 280.

Отож, пошук нових концепцій позиціонування повоєнної Польщі на міжнародній арені став одним із пріоритетних напрямків діяльності польських інтелектуалів другої половини ХХ ст. Учасники польського опозиційного руху в еміграції артикулювали нові принципи відносин із народами, що перебували за східним кордоном Польщі. Під впливом «Доктрини Гедройця–Мерошевського» у польській суспільній свідомості відбулось переформатування існуючого сприйняття України, який було відведено роль однієї з опор у протистоянні відновлення російського імперіалізму. Відмова Польщі від геополітичного ревізйонізму, ідей перегляду існуючих кордонів та потреба в ефективному реагуванні на безпекові виклики засвідчили радикальну зміну польсько-українських відносин. Не лише політична еліта, а й польське суспільство вбачали у демократичній Україні гарантію забезпечення національних інтересів Польщі, що полягали в зміцненні зв'язків із європейськими країнами та участі в системі європейської безпеки. Попри нерозбірливу «багатовекторність» зовнішньої політики політичного істеблішменту України та його ставлення до питань регіональної безпеки, які суперечили намірам Польщі, двом державам вдалось розширити міждержавну взаємодію у політичній, економічній та гуманітарній сферах. Закріплення за Польщею ролі провідника українських інтересів на рівні Європейсько-атлантичного співтовариства пов'язане з іменем президента А. Квасневського, який узявся сприяти активізації польської політики щодо України у рамках польської інтеграції до НАТО та ЄС. Польсько-українські взаємини на середину 90-х років ХХ ст. на піку зближення та гармонізації викристалізувалися у новий вимір, названий стратегічним партнерством, що стало для України шляхом на авансцену європейської та світової політики. Навіть в умовах міжнародної ізоляції України, спровокованої «касетним скандалом» та звинуваченнями у продажу «Кольчуг» Іраку, Польща демонструвала свою підтримку Україні, хоч і була змушена дещо дистанціюватись від неї через боязнь зашкодити власним стратегічним інтересам. На початку 2000-х років динаміка польсько-українських відносин загальмувалась через різні візії на подальші перспективи. Невдалі спроби Польщі спонукати українську владу до проведення реформ призвели до розчарувань у польському політикумі. Крім того, попри налагодження польсько-українських відносин наявність взаємних стереотипів та упереджень вносили корективи у зовнішню політику обох держав стосовно одна одної.

Вступ Польщі до ЄС у 2004 р. розпочав новий етап польсько-українських відносин. Офіційна Варшава сприяла рішучому зближенню України та ЄС і разом із Швецією виступила ініціаторкою проекту «Східне партнерство», що вплинуло на посилення польсько-українських економічних та соціальних відносин. Попри активну участь поляків у подіях Помаранчевої революції та підтримку обидвома суспільствами ідеї стратегічного партнерства, політичні еліти України не зуміли реалізувати нового внутрішньополітичного та зовнішньополітичного курсу. Поза тим, польська «східна політика» стала альтернативою та прямим викликом російським сценаріям реінтеграції пострадянського простору, а найважливішим інструментом, який забезпечує зміцнення польського впливу на Сході, стала програма «Східне партнерство». Через посередництво та сприяння Україні шляхом активізації «східної політики» ЄС польський політикум зміцнив власні політичні позиції та закріпив Польщу серед першого «ешелону» держав-членів Євросоюзу. Масові народні виступи в українських містах отримали широкий відгук і підтримку на різних рівнях польського суспільства: від звичайних громадян до колишнього та чинного президентів, парламенту, МЗС, політичних партій. На рівні провідних політиків та дипломатів, суспільства загалом Польща продемонструвала підтримку українському народу. Особливо помітною постаттю політичного середовища був екс-президент Польщі А. Квасневський, який виступив посередником-медиатором між владою та опозицією в Україні. Втім довга боротьба Польщі за відстоювання інтересів України в ЄС завершилась розумінням польськими політиками обмеженого інструментарію у межах організації для досягнення визначених цілей.

На відміну від президентських адміністрацій на чолі з Л. Валенсою/А. Квасневським/Л. Качинським та урядових кабінетів того періоду, що в реалізації зовнішньої політики активно послуговувалися парадигмою Є. Гедройця – Ю. Мерошевського, з приходом до влади у 2007 р. «Громадянської платформи», а пізніше, у 2010 р., президента Б. Коморовського, головними силами польської закордонної політики стали намагання примиритися з Росією. Варшава у той період знизила свої лобістські зусилля, спрямовані на підтримку якнайшвидшої євроатлантичної інтеграції країн пострадянського простору, що було схвально зустрінуте в Кремлі. У відносинах із Україною це призвело до повернення прагматичної політики, що формалізувала раніше заявлений рівень «стратегічного партнерства». Робота адміністрації Д. Туска – Б. Коморовського сприяла зовнішній прагматизації позиції Варшави, що створювало враження відходу польського політичного істеблішменту від теорії Є. Гедройця як глобальної стратегії Польщі на Сході.

Розділ 5. Україна – Польща в умовах російської агресії на Донбасі

Події Євромайдану та Революції Гідності внесли свої корективи у діалог між Києвом і Варшавою. Євроінтеграційні прагнення українців, які через призупинення владою процесу підписання Угоди про асоціацію між ЄС та Україною⁴⁴¹ влаштували масові протести, отримали позитивний відгук у польському суспільстві. А після жорстокого побиття учасників мирної демонстрації у Києві у ніч на 30 листопада 2013 р. до подій в Україні без перебільшення була прикута увага усієї Польщі. Польський політикум рішуче засудив застосування сили проти демонстрантів. Прем'єр-міністр Польщі Д. Туск навіть пригрозив українському президенту В. Януковичу «наслідками» через силовий розгін учасників протесту в Києві. За його словами, попри обіцянку не застосовувати силу проти демонстрантів, президент України не дотримав слова⁴⁴². Взаємини між державами опинилися у замороженому стані, а міждержавний діалог був зведений до мінімуму⁴⁴³.

Масштабні протести українців проти корумпованої свавільної влади отримали колосальну підтримку з боку польських громадян, які організували велелюдні акції солідарності у своїх містах. На тривалий час події в Україні стали провідною темою для висвітлення польських засобів масової інформації. Провідні ЗМІ описували Євромайдан як просвропейську та демократичну акцію, порівнювали події в Україні з подіями у Польщі у 1980-х роках та були пов'язані з боротьбою «Солідарності» проти комуністичної влади⁴⁴⁴. Щоправда, безпосередня участь польських політиків та дипломатів у подіях в Україні у 2013–2014 рр. була помітно меншою, ніж у 2004 р. За вирішення проблеми винятково мирним шляхом виступав президент Польщі Б. Коморовський⁴⁴⁵, а прем'єр-міністр Польщі Д. Туск закликав своїх європейських колег, з одного боку, мати терплячість до української влади, а з іншого – підтримати українців у їхньому бажанні європейської інтеграції. Лідер опозиційної ПiС Я. Качинський взагалі взяв участь у багатотисячному мітингу в Києві та виступив на Майдані Незалежності з промовою до українців, де підтримав їхні вимоги⁴⁴⁶.

Польський політикум болісно відреагував на ухвалення режимом В. Януковича «диктаторських законів» 16 січня 2014 р., а також на події силового розгону Майдану, що супроводжувалися збройними сутичками правоохоронців із учасниками маніфестацій та призвели до численних жертв і втечі президента В. Януковича з країни. Польські дипломати ініціювали вироблення спільної візії європейського співтовариства щодо ситуації в Україні. Без перебільшення можна стверджувати, що завдяки зусиллям прем'єр-міністра Д. Туска Європейському Союзу вдалося сформувати єдину позицію щодо України під час тих буремних подій. Це стало початком участі польської влади у посередницькій місії міністрів закордонних справ, куди увійшли також представники Німеччини та Франції.

Події «Кривавого водохреща», як пізніше назвали сутички між протестувальниками та правоохоронцями в Києві, що відбувалися 19–22 січня 2014 р., були лише початком цілого калейдоскопу подій в Україні та навколо неї. Справжнім шоком не лише для українського суспільства, але й для міжнародного співтовариства стали дії російських військових у Криму в лютому–березні 2014 р. Не зустрівши суттєвого опору з боку силових структур Автономної Республіки Крим, російські військові без розпізнавальних знаків в умовах політичної кризи в сусідній країні захопили владу на українському півострові.

На тлі російської агресії проти України польські ЗМІ рясніли цитатами екс-президента Л. Качинського, який неодноразово вказував на російську загрозу як для України, так і для світу. Даючи належну оцінку нахабному порушенню міжнародного права, прем'єр-міністр Д. Туск характеризував дії Росії як «виклик для всієї Європи». З ініціативи Варшави на рівні послів 2 березня 2014 р. відбулося засідання Північноатлантичної ради⁴⁴⁷. Зусиллями польської сторони події в Україні

⁴⁴¹ Питання укладання Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським Співтовариством з атомної енергії і їх державами – членами, з іншої сторони. *Верховна Рада України*. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/905-2013-%D1%80>

⁴⁴² Польський прем'єр пригрозив Януковичу наслідками за розгін Євромайдану. *ZN.ua*. URL: https://zn.ua/ukr/POLITICS/polskiy-prem-yer-prigroziv-yanukovichu-naslidkami-za-rozgin-yeuromaydanu-132941_.html

⁴⁴³ Киридон А., Троян С. Сучасний етап українсько-польських відносин: дискурс взаємодії (2013–2014 рр.). URL: <http://uaforeignaffairs.com/ua/ekspertnadumka/view/article/suchasnii-etap-ukrajinsko-polskikh-vidnosin-diskurs/>

⁴⁴⁴ Новікова К., Трибус В. Архітектори Міжмор'я. *Інформаційно-аналітичний журнал «Тиждень»*. URL: <https://tyzhden.ua/History/173436>

⁴⁴⁵ Tusk: UE musi mieć cierpliwość do ekipy w Kijowie, *«Interia. Fakty»*, 2 grudnia. URL: <https://fakty.interia.pl/raporty/raport-zamieszki-naukrainie/aktualnosci/news-tusk-ue-musi-miec-cierpliwosc-do-ekipyw-kijowie.nld,1067716>

⁴⁴⁶ Polski Senat zabrał głos ws. Ukrainy. Uprzedził premiera. *Wprost*, 1 grudnia. URL: <http://www.wprost.pl/ar/427541/Polski-Senat-zabrał-glosws-Ukrainy-Uprzedził-premiera/>

⁴⁴⁷ Bieńczyk-Missala, A. Polska polityka zagraniczna – z Unią Europejską na Majdan. *«Rocznik Strategiczny»*. 2014. T. 19. S. 291–306.

стали головною темою розмов на рівні провідних союзних інститутів держав-членів ЄС. Польські дипломати брали безпосередню участь в організації та проведенні переговорів своїх українських колег із представниками країн Вишеградської групи, Балтійськими країнами, Великою Британією, Німеччиною та США. Польща активно діяла у прийнятті загальноєвропейського рішення про ухвалення перших санкцій проти Росії через її агресію щодо України⁴⁴⁸. Окремі дослідники вважають, що введення перших санкцій проти РФ значною мірою було результатом зусиль Польщі⁴⁴⁹.

Російська анексія Криму у березні 2014 р., прихована участь російських спецслужб та військових у спробах захоплення будівель органів влади у низці областей України, початок Анти-терористичної операції (АТО) на Донбасі ніби підтверджували висновок авторів «Білої книги про національну безпеку Республіки Польща», які фактично за рік до цього, у травні 2013 р., висловили думку про те, що часи, коли можна було впевнено стверджувати про неможливість розгортання класичної звичайної війни у Європі, минули⁴⁵⁰. Вказуючи на те, що події в Україні засвідчують неекстремальний, гібридний тип сучасних загроз, президент Б. Коморовський у посланні до Національних зборів Польщі наголошував на важливості підвищення стратегічної стійкості Польщі до агресії та необхідності зміцнення її безпеки⁴⁵¹. Польський президент також акцентував на тому, що оскільки українсько-польські відносини перебувають у колі імперських інтересів російської влади, то полякам слід якомога активніше допомагати Україні у її протистоянні агресору⁴⁵².

У виступі перед депутатами Сейму у травні 2014 р. міністр закордонних справ Польщі Р. Сікорський засудив анексію Криму і вказав на порушення Росією правил мирного співіснування народів. На його думку, події в Україні розкрили недоліки політики ЄС і показали, що здатність європейського співтовариства реагувати на кризові ситуації, як і раніше, обмежена, а політика суверенізму – неослїдозна, оскільки держави-члени не відчувають загальної відповідальності за обидва її напрямки⁴⁵³. Обґрунтовуючи позицію польської влади, Р. Сікорський наголосив, що існування незалежних України, Білорусі та Балтійських країн, які живуть у згоді з Польщею, є основою польської східної політики.

Лінія підтримки України не змінилася після певних кадрових змін на польському владному Олімпі. Польський уряд 22 вересня 2014 р. очолила Єва Копач, яка замінила на цій посаді обраного президентом Європейської Ради Дональда Туска. Зауважимо, що сам Д. Туск першого ж дня перебування на посаді глави Європейської Ради на початку грудня 2014 р. окремо згадав події в Україні, говорячи про пріоритети діяльності Ради. Ініційований Броніславом Коморовським візит новообраного українського президента Петра Порошенка у червні 2014 р. засвідчив неабиякий інтерес Польщі до розвитку партнерства з Україною. Оптимізму в налагодженні нормального політичного життя в Україні додавали вибори до Верховної Ради України, за підсумками яких було сформовано президентську більшість, що назвала своїм пріоритетом європейську інтеграцію та остаточне дистанціювання від Росії. З огляду на підписання 21 березня 2014 р. політичної, а 27 червня 2014 р. економічної частин Угоди про асоціацію з ЄС і їхню синхронну ратифікацію 16 вересня 2014 р. Верховною Радою України та Європейським парламентом, уже 28 листопада 2014 р. польський Сейм ратифікував Угоду про асоціацію України з ЄС, а 4 грудня її ратифікував Сенат.

Поряд із реалізацією нової східної політики Польщі в умовах російської агресії проти України ключовим у зовнішній політиці країни залишалося питання національної безпеки. Сформовані за кілька років до цього постулати т. зв. «Доктрини Коморовського» у нових геополітичних реаліях потребували перегляду. Вони відображені у новій Стратегії національної безпеки Республіка Польща, яку було схвалено уже 5 листопада 2014 р., невдовзі після вересневого саміту НАТО. У документі було зафіксовано, що через кризу та конфлікт в Україні, включення Криму до складу Росії головною військовою загрозою для польської державності є Росія⁴⁵⁴. Примітно, що досі у жодному з польських офіційних документів Росію не згадували у статусі основної військової загрози.

Польська влада безпідставно вважала, що своєрідний «ключ» до підтримки України був у руках ЄС та США. Як стверджував президент Польщі Б. Коморовський, у ЄС та США мали усвідомлювати, що у разі реалізації Росією плану дестабілізації України та призупинення процесу модернізації, це становило б загрозу «всьому політичному порядку в Європі»⁴⁵⁵. Виступаючи 9 квіт-

⁴⁴⁸ Hurak I. *Relacje Polski i Ukrainy 2010–2015: ukraiński punkt widzenia. «Krakowskie Studia Międzynarodowe»*. 2016. Nr 2 (XIII). S. 181–201.

⁴⁴⁹ Ibid.

⁴⁵⁰ Biała Księga Bezpieczeństwa Narodowego RP 2013. URL: https://www.bialystok.ap.gov.pl/arch/teksty/biala_ksiega.pdf

⁴⁵¹ Кукуруз О. Інформаційна політика президентів Російської Федерації і Республіки Польща щодо України. *Studia Politologica Ucraino-Polona*. 2018. Вып. 8. С. 47.

⁴⁵² Там же.

⁴⁵³ Informacja Ministra Spraw Zagranicznych o zadaniach polskiej polityki zagranicznej w 2014 r. *Sprawozdanie stenograficzne z 67 posiedzenia Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej w dniu 8 maja 2014 r.* Warszawa, 2014. S. 180–189.

⁴⁵⁴ Strategia Bezpieczeństwa Narodowego Rzeczypospolitej Polskiej zatwierdzona przez prezydenta RP 5 listopada 2014 r. Warszawa: Biuro Bezpieczeństwa Narodowego, 2014.

⁴⁵⁵ Przemówienie prezydenta podczas 69 sesji Zgromadzenia Ogólnego ONZ. Oficjalna strona Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej. 25 wrzesień 2014. URL: <https://www.prezydent.pl/archiwumbroni-slawa-komorowskiego/aktualnosci/wypowiedzi-prezydenta-wystapienia/art,211-przemowienieprezydenta-podczas-69-sesji-zgromadzenia-ogolnego-onz.html>

ня 2015 р. у Верховній Раді України, Б. Коморовський заявив: «Західний світ мусить зрозуміти, що буде безпечний тоді, коли буде безпечною Україна»⁴⁵⁶. Натомість, чим прозахіднішою була зовнішньополітична орієнтація України, тим у більшій безпеці перебувала б Польща. Першочергова роль у цьому процесі належала партнерству Польщі з США у межах НАТО. Президентський міністр Польщі Яромір Соколовський у грудні 2014 р., приймаючи президента України П. Порошенка у Варшаві, висловив сподівання, щоб цей візит «був свідченням стратегічного партнерства, що об'єднує Польщу і Україну та польської готовності підтримувати прозахідний курс Києва»⁴⁵⁷.

Польсько-українські відносини дещо змінилися після обрання президентом кандидата від ПiС Анджея Дуди. Під час передвиборчої боротьби він виступав за надання усілякої підтримки українцям та різко засуджував російське вторгнення. Політик також категорично відкидав гіпотетичний варіант «замороження» конфлікту на Донбасі, оскільки вважав, що будь-який компроміс в умовах політичного та воєнного тиску є неприйнятним. Водночас соціологічні дані вказували, що пересічного польського виборця мало цікавили проблеми в Україні. Ці ж опитування громадської думки демонстрували здебільшого негативне ставлення польських громадян до ідеї надання військової допомоги Україні та участі польських військових інструкторів у навчанні українських військових. Імовірно, саме з огляду на електоральні вподобання, ставши головою держави, А. Дуда був змушений обережніше висловлюватися щодо необхідності надання військової підтримки Україні.

Водночас уже у серпні 2015 р. А. Дуда заявив про намір скорегувати зовнішньополітичний вектор розвитку країни⁴⁵⁸, спрямувавши усі зусилля на підвищення її ролі у складі ЄС та в НАТО. Це стало своєрідною реакцією на зміни у системі європейської безпеки, що були зумовлені російською агресією проти України. Анексія Криму ознаменувала кінець усталеною світовою спонукало світову спільноту по-новому глянути на ефективність функціонування системи міжнародного права⁴⁵⁹. Польський президент наполягав на тому, що Польща повинна стати регіональним лідером у Балто-Чорноморському регіоні, на просторі від Балтії до Адріатики, а також бути повноправним союзником НАТО з усіма фактичними, а не тільки юридичними гарантіями безпеки⁴⁶⁰. Короткими зовнішньої політики Польщі, зокрема формування гнучких союзів у Балто-Чорноморському регіоні, наближення інфраструктури НАТО у Балтії і ЦСЄ були дотичні до національних інтересів України. Окрім того, вони передбачали і видозміну самих польсько-українських відносин.

Перспективу створення у регіоні Балто-Чорноморського альянсу А. Дуда, за його ж словами, був готовий обговорити з політичними лідерами Польщі, України, Білорусі, Латвії, Литви, Естонії, Молдови, Угорщини, Румунії, Болгарії, Словаччини, Чехії та шести країн колишньої Югославії. Як вдало зауважив український дослідник Ігор Тодоров, оновлений проект був не одноразовою забаганкою нової польської влади для власного електорату, а радше життєвою необхідністю ЦСЄ «відвоювати своє місце під сонцем перед Західною у Євросоюзі та геополітиці загалом». Окрім того, концепт «Міжмор'я» враховував відсутність польсько-німецьких суперечностей, а також і той факт, що Балтійські країни та держави Центрально-Східної Європи уже належали до політичного об'єднання, куди входила і Польща – до Європейського Союзу. Однак закликом до створення нового міжнародного альянсу звучав в умовах, коли агресія ядерної держави та постійного члена Ради безпеки ООН проти сусідньої країни лише акцентувала на усій неспроможності системи європейської безпеки, попри існування авторитетних міжнародних інститутів⁴⁶¹.

Водночас, відмовившись від односторонньої політики, орієнтованої на Захід, адміністрація над Віслою почала реалізовувати політику інтеграції країн, що є членами ЄС і знаходяться між Адріатичним, Балтійським і Чорним морями. Міжвоєнний проект «Міжмор'я» в умовах нової європейської геополітичної конфігурації викристалізувався в «Ініціативу Трьох морів» – більш відому як концепцію «Тримор'я». За своїм змістом вона стала поверненням до ягеллонської ідеї, із урахуванням відсутності намірів створення центральноєвропейського об'єднання, незалежного від ЄС і НАТО. Інавгураційний саміт «Ініціативи Трьох морів» (Балтійського, Адріатичного, Чорного) відбувся у хорватському Дубровнику у серпні 2016 р. за участю 12 країн Центральної та Східної Європи (Австрія, Болгарія, Хорватія, Чехія, Естонія, Угорщина, Латвія, Литва, Польща, Румунія, Словаччина, Словенія). Як зазначалося в цілях «Ініціативи Трьох морів», її було розроблено, щоб доповнювати, а не конкурувати з Європейським Союзом. Це також було відображено у тісній участі

⁴⁵⁶ Історичний виступ президента Польщі Коморовського у Верховній Раді. URL: https://rkc.lviv.ua/news_view-Istorichnij_vstup_prezidenta_Polshhi_Komorovskogo_u_Verhovnij_Radi-ua

⁴⁵⁷ Візит Порошенка в Польщу, як доказ стратегічного партнерства Польщі й України. *Polskie Radio*. URL: <http://www.polradio.pl/5/38/Artykul/190339>.

⁴⁵⁸ Andrzej Duda dla PAP: nie jestem za rewolucją w polityce zagranicznej, ale będą korekty. URL: http://www.pap.pl/palio/html.run?_Instance=cms_www.pap.pl&_PageID=1&s=i

⁴⁵⁹ Зміни у зовнішній політиці Польщі: виклики і можливості для України. Аналітична записка. URL: https://niss.gov.ua/doslidzhennya/mizhnarodni-vidnosini/zmini-u-zovnishniiy-politici-polschi-vikliki-i-mozhливosti-dlya#_ftn2

⁴⁶⁰ Nato treats Poland like a buffer state, says new president (Henry Foy in Warsaw). URL: <http://www.ft.com/intl/cms/s/0/d6749156-410e-11e5-b98b-87c7270955cf.htm>

⁴⁶¹ Волович О. Балто-Чорноморський Союз: перспективи реалізації (частина 1). *Незалежний аналітичний центр геополітичних досліджень «Борисфен Інтел»*. URL: https://bintel.org.ua/nash_archiv/archiv-regioni/archiv-yevropa/archiv-insha-yevropa/volodich-balto/

Європейської Комісії в ініціативі та її участі в усіх самітах⁴⁶². Навіть скептичні до ПiС політичні групи визнавали значення «Міжмор'я» та необхідність співпраці країн Східної Європи у сфері захисту безпеки та власних інтересів.

З перемогою ПiС на чолі з Я. Качинським на парламентських виборах 2015 р. і закріпленням консерваторів при владі польська зовнішня політика у східному напрямку активізувалась. Будучи більше державоцентричною, ніж євроцентричною політичною силою, ПiС визнавала, що її цікавить ЄС як спільнота сильних держав-членів, а не інституцій, тобто на зміну концепту «європеїзації», як це було у попередні 25 років, ПiС обрала своїми опорами у політиці поняття «незалежність» та «суверенітет».

Попри готовність України налагоджувати двосторонній діалог навколо наявних проблемних сторінок історії, на що вказувало звернення політиків, церковних ієрархів та представників української інтелігенції до керівництва Польщі, духовних і культурних діячів та всього польського суспільства від 2 червня 2016 р., прохання про вибачення, мир та порозуміння⁴⁶³ були скептично сприйняті польською стороною. Вже 22 липня 2016 р. Сейм Польщі вслід за Сенатом проголосував за резолюцію «Про встановлення 11 липня Днем пам'яті поляків, жертв геноциду, вчиненого ОУН-УПА». На думку багатьох дослідників, така ухвала польського Сейму звела нанівець усі попередні досягнення українського і польського політиків у справі міжнаціонального примирення⁴⁶⁴. Липнева ухвала Сейму у 2016 р. негативно вплинула на усі наявні напрацювання науковців та політичних еліт двох країн за чверть століття⁴⁶⁵. Вона продемонструвала діаметрально протилежні, непримиренні підходи у формування політики пам'яті в Україні та Польщі⁴⁶⁶. Досі поодинокі акти вандалізму, що траплялися здебільшого в Україні, почастішали у Польщі. Події 2016 р. засвідчили про спроби маніпуляції історичною пам'яттю і суспільно-історичними стереотипами у політичних цілях.

Показовою для польсько-українських відносин цього часу стала зустріч А. Дуди з українським колегою П. Порошенком, що відбулася майже через пів року після інавгурації польського президента. Помітне зволікання в організації зустрічі з «стратегічним партнером» на східному кордоні вказувало на те, що Польща зробила ставку на власні сили, загальноєвропейські інституції та співпрацю у межах НАТО, а не на Україну. Давалися взнаки також намагання президента А. Дуди уникати «надмірної симпатії» до України, у якій його звинувачували журналісти та політичні опоненти. Поза тим польський президент був єдиним західним лідером, присутнім на святкуванні 25-ї річниці незалежності України. Його промова на нараді послів у Києві під час візиту у серпні 2016 р. стала безпрецедентною. Зрештою, прийнята з нагоди незалежності України спільна декларація президентів Польщі та України містила чітку формулу, яка визначала політику Польщі щодо України: «Польська сторона вважає, що незалежність України має принципове значення для безпеки і незалежності Польщі»⁴⁶⁷. Упродовж 2014–2017 рр. Польща посідала четверте місце за рівнем військової допомоги Україні після США, Канади та НАТО⁴⁶⁸. Зокрема, у грудні 2016 р. було підписано Генеральну угоду між Кабінетом Міністрів України та Урядом Польщі про співробітництво у царині оборони. На її основі було визначено 24 сфери співпраці в різних формах, а доданий до угоди протокол став основою для її додаткового розширення співпрацю у галузі озброєнь і військових технологій, а також надання військово-технічних послуг і промислової співпраці у галузі ракетних технологій, враховуючи ті, які використовуються у системах виведення на орбіту, та інших технологій для сухопутних військ.

Паралельно із розгортанням діяльності щодо створення альтернативної до ЄС та НАТО військово-політичної структури А. Дуда виступив із ініціативою розширення Нормандського формату, створеного для врегулювання конфлікту на Сході України. До уже існуючого формату (Німеччина, Франція, Україна, Росія) польський президент пропонував долучити представників із Польщі та, можливо, інших держав⁴⁶⁹. На його думку, таке розширення потенційно могло б посилити сторону переговорів, що протистоїть Росії. А уже традиційне польське посередництво у низці складних для України ситуацій дозволяло віддати Польщі роль своєрідного медіатора. Однак спроби польських політиків показати себе на зовнішньополітичній арені зіткнулися з «грою» справжніх «важкоговіків» міжнародних відносин – Німеччини та Франції. Не останню роль в ігноруванні пропозицій Польщі відіграв президент П. Порошенко, який не бачив необхідності залучення президента А. Дуди до посередництва. Зрештою це стало однією з причин стагнації у двосторонніх відносинах.

⁴⁶² Міжмор'я в українському та польському зовнішньополітичному дискурсі. URL: https://www.researchgate.net/publication/355399965_The_Intermarium_in_Ukrainian_and_Polish_Foreign_Policy_Discourse

⁴⁶³ Leszczyński Adam. Wołyń: Rzeź czy ludobójstwo? URL: <http://wyborcza.pl/1,75398,20434599,wolyn-rzez-czy-ludobojstwo.html?disableRedirects=true#ixzz4Pj2ypliz>

⁴⁶⁴ Нінічук А. В. Концепт історичної пам'яті як чинник ускладнення українсько-польських взаємин. *VI Всеукраїнські політологічні читання імені професора Богдана Яроша*: зб. наук. праць / за заг. ред. В. І. Борнікова, Я. Б. Яроша. Луцьк: Вежа-Друк, 2017. С. 77–79.

⁴⁶⁵ Стрільчук Л. Історична пам'ять українців та поляків... С. 179.

⁴⁶⁶ Нінічук А. В. Концепт історичної пам'яті як чинник ускладнення українсько-польських взаємин... С. 78.

⁴⁶⁷ Президенти України і Польщі підписали спільну декларацію (текст). *LB.ua*. URL: https://lb.ua/news/2016/08/24/343505_prezidenti_ukraini_polshi.html

⁴⁶⁸ Konofczuk W. The Paradoxes of Polish-Ukrainian Relations, Wilson Center, 23 maja. URL: <https://www.wilsoncenter.org/blog-post/the-paradoxes-polish-ukrainian-relations>.

⁴⁶⁹ Prezydent Andrzej Duda rozmawiał z prezydentem Petro Poroszenko. URL: <http://niezalezna.pl/69947-prezydent-andrzej-duda-rozmawial-z-prezydent...>

І справді, на тлі поглиблення міждержавної співпраці в польсько-українських відносинах дедалі частіше виникали протиріччя. Під ударом перебувала уся попередня польська політика щодо України, яка базувалася на твердженні про важливість української незалежності від Росії для національної безпеки Польщі. Міністр закордонних справ Польщі Вітольд Вашиковський неодноразово заявляв, що стабільна та демократична Україна є важливим елементом європейської безпеки⁴⁷⁰. З огляду на складну безпекову ситуацію, він вказував на необхідність виконання Мінських домовленостей як умови вирішення конфлікту на Сході України. Важливо, що обов'язковим елементом виступів, які стосувалися України, були згадки про складні сторінки історії, а самі країни, за визначенням В. Вашиковського, були «заручником минувшини»⁴⁷¹. Лідер правлячої партії Я. Качинський в одному зі своїх інтерв'ю у січні 2017 р. констатував: «польсько-українські відносини сьогодні перебувають під величезним знаком питання»⁴⁷². Із поверненням до влади ПiС історична тема стала основою державної політики, а тактикою політичної сили стало не замовчування історичних розбіжностей заради добросусідських відносин, а навпаки – наголошення на них.

Поряд із політичними, дедалі частіше поставали економічні, історичні та ідеологічні розбіжності. Зокрема, проурядові медіа називали українців одними з «винуватців» протестів у країні, які начебто відбирали робочі місця у поляків. Існували побоювання, що, коли економічна ситуація в Україні не покращиться, Польща матиме проблему з ще більшою хвилею еміграції. Відвертою брехнею польського уряду були заяви про надання притулку сотням тисяч біженців із України. Насправді статус біженців упродовж 2016–2017 рр. отримали лише 88 українців, а ще 239 громадян України отримали статус особи, яка потребує додаткового захисту⁴⁷³. Польський експерт Адам Бальцер однією з причин погіршення двосторонніх відносин вважав недостатній рівень знань у Польщі щодо подій в Україні. Він наголошував, що українофобію роздмухують в інтернеті, а що особливо тривожно – найбільше їй піддається польська молодь⁴⁷⁴.

Прем'єр-міністр Польщі від грудня 2017 р. Матеуш Моравецький поєднав у своїй риторичі радикальний консерватизм із проєвропейською орієнтацією. Зазначаючи у своїх виступах, що Польща є частиною Європейського Союзу, він не приховував, що його мрією є «наново християнізувати» Європу⁴⁷⁵. Говорячи про пріоритет уряду щодо економічного перетворення Польщі у «світовий суб'єкт, а не периферійну зону»⁴⁷⁶, політик у виступі перед Сеймом 12 грудня 2017 р. лише одного разу згадав Україну, доволі формально зауважуючи про необхідність поглиблення взаємодії з нею.

Стало очевидним, що українське питання польські політики намагалися використати винятково у власних інтересах. Яскравим прикладом стала гостра критика на адресу Росії, яку здійснювала Польща, перебуваючи у статусі непостійного члена Ради безпеки ООН впродовж 2018–2019 рр. Уже згадуваний Я. Чапутович вимагав припинення дестабілізаційних дій Росії щодо України, а також наголошував на необхідності мирного врегулювання конфлікту на Донбасі⁴⁷⁷. Показово, що у своєму виступі міністр лише один раз згадав про програму «Східного партнерства» ЄС, що вочевидь вказувало на невелику її важливість для польської східної політики. Цікаво відзначити своєрідну еволюцію цієї теми в експозе міністрів уряду ПiС: якщо у доповіді В. Вашиковського 2016 р. програма «Східного партнерства» була дуже жорстко розкритикована⁴⁷⁸, у його ж доповіді 2017 р. було зазначено лише про необхідність її перегляду⁴⁷⁹, то у виступі Я. Чапутовича міститься лише формальне згадування про неї. Це саме можна простежити на прикладі визначення України як стратегічного партнера Польщі: якщо в експозе В. Вашиковського 2017 р. Україна все ж таки

⁴⁷⁰ Szefer polskiej dyplomacji Witold Waszczykowski wygłosił w Sejmie. Informacje Ministra Spraw Zagranicznych o zadaniach polskiej polityki zagranicznej w 2016 roku. Ministerstwo Spraw Zagranicznych Rzeczypospolitej Polskiej. URL: http://www.mfa.gov.pl/pl/aktualnosci/wiadomosci/minister_witold_waszczykowski_o_priorytetach_polskiej_dyplomacji

⁴⁷¹ Ibid.

⁴⁷² Wroński P. Odpychanie Ukrainy, czyli polityczna kalkulacja prezesa Kaczyńskiego. «Gazeta Wyborcza». 2017. 31 stycznia. URL: <http://wyborcza.pl/7,75968,21314204,odpychanie-ukrainy-czyli-polityczna-kalkulacja-prezesa-kaczynskiego.html>

⁴⁷³ Назвали, скільки українців отримали статус біженця в Польщі. URL: <https://gazeta.ua/articles/politics/nazvali-skilki-ukrayinciv-otrimali-status-bizhencya-v-polschi/812451>

⁴⁷⁴ Сучасні українсько-польські відносини – це «стратегічний маразм» – експерти. *Радіо Свобода*. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/28716447.html>

⁴⁷⁵ Mateusz Morawiecki ma ambitny cel. «Chcemy rechrystianizować Europę. To moje marzenie». *Wiadomości*. 2017. 8 grudnia. URL: <http://wiadomosci.gazeta.pl/wiadomosci/7,114884,22758869,mateusz-morawiecki-ma-ambitny-cel-chcemy-rechrystianizowac.html>

⁴⁷⁶ Exposé premiera Mateusza Morawieckiego – stenogram. 12 grudnia 2017. URL: <https://www.premier.gov.pl/expose-premier-mateusza-morawieckiego-stenogram.html>

⁴⁷⁷ Ibid.

⁴⁷⁸ Witold Waszczykowski. Informacja Ministra Spraw Zagranicznych o zadaniach polskiej polityki zagranicznej w 2016 roku. Ministerstwo Spraw Zagranicznych. 2016. 29 stycznia. URL: https://www.ms.gov.pl/pl/polityka_zagraniczna/priorytety_polityki_zagr_2012_2016/expose2/expose2016/

⁴⁷⁹ Informacja Ministra Spraw Zagranicznych o zadaniach polskiej polityki zagranicznej w 2017 roku. Ministerstwo Spraw Zagranicznych. 2017. 9 lutego. URL: http://www.ms.gov.pl/pl/aktualnosci/wiadomosci/minister_witold_waszczykowski_o_zadaniach_polityki_zagranicznej_w_2017_roku

була позначена як стратегічний партнер⁴⁸⁰, то в доповіді Я. Чапутовича було наведено загальні формулювання про значущість української незалежності⁴⁸¹.

На зміцнення інфраструктурного зв'язку між Балтією та центральною частиною європейських країн, зокрема тих, що розташовані між Балтійським, Адріатичним і Чорним морями, спрямована Стратегія зовнішньої політики Польщі на 2017–2021 рр.⁴⁸². Як зазначено у документі, Польща розташована на стику двох геополітичних тектонічних плит: Західної Європи, інституційно представлена НАТО та ЄС, і Східної Європи, яку контролює переважно Росія. Її творці вказують, що держава також є невід'ємною складовою осі Північ–Південь – між балтійським регіоном та Центральною Європою, а також Балканськими державами і регіонами Адріатичного й Чорного морів, що створює унікальні можливості для зміцнення міжнародного становища Польщі. В аналізованій стратегії прямо зазначено, що Польща найсерйознішою загрозою вважає неоімперську політику Кремля, яку він здійснює за допомогою військової сили⁴⁸³. З огляду на зазначене, основним полем співпраці з Україною у документі визначено військову сферу, адже саме драматичні історичні події, які стали долею України внаслідок збройної агресії Росії, за словами авторів документа, викликають у Польщі природне почуття співчуття та солідарності з нацією, яка бореться за «свободу, цілісність та незалежність»⁴⁸⁴.

В ухваленій у травні 2020 р. Стратегії національної безпеки Польщі національним інтересом польська влада визначила формування міжнародного порядку, заснованого на солідарності та повазі до міжнародного права, що гарантує безпечний розвиток Польщі⁴⁸⁵. У ній же, згадуючи про незаконну анексію Криму та дії на Сході України, що є порушенням міжнародного права і підривають основи європейської системи безпеки, поляки намагаються пристосуватися до нових умов безпекової обстановки у світі та європейському регіоні – з основною загрозою, що виходить від РФ, та прицілом на розвиток стратегічного співробітництва зі США. Автори документа вважали, що Польща має бути якомога сильніше представлена в структурах НАТО і Євросоюзу, а також розвивати двосторонню співпрацю з провідними регіональними партнерами.

Отже, у 2014–2020 рр. Польща продовжувала докладати зусилля на двосторонньому та міжнародному рівнях для підтримки та допомоги Україні. Концепція «Міжмор'я», а пізніше й «Ініціатива Трьох морів» стали невіддільною частиною польського геополітичного мислення, відображали історичне минуле польського народу та його прагнення стати домінуючою силою у регіоні. Поряд із розвитком стратегічних українсько-польських відносин у всіх сферах, безпекова сфера залишалась у польській візії пріоритетною. Але все більшу роль для України, зокрема у контексті Криму і контролю над частинами Донецької та Луганської областей, відіграють відносини з ФРН і Францією як учасницями Мінського процесу. Це об'єктивно призвело до певного зменшення ролі Польщі у справі просування українських інтересів у кордонах об'єднаної Європи.

На міжнародній арені Республіка Польща відстоювала необхідність посилення міжнародною спільнотою тиску на РФ для негайного припинення війни проти України та відновлення територіальної цілісності держави у міжнародно визнаних кордонах. Із огляду на це, офіційна Варшава надзвичайно активно використовувала наявний дво- та багатосторонній інструментарій впливів на міжнародній арені на підтримку України.

⁴⁸⁰ Informacja Ministra Spraw Zagranicznych o zadaniach polskiej polityki zagranicznej w 2017 roku. Ministerstwo Spraw Zagranicznych. 2017. 9 lutego. URL: http://www.msz.gov.pl/pl/aktualnosci/wiadomosci/minister_witold_waszczynski.

⁴⁸¹ Minister Jacek Czaputowicz o priorytetach polskiej dyplomacji w 2018 roku. Ministerstwo Spraw Zagranicznych. 2018. 21 marca. URL: http://www.msz.gov.pl/pl/p/psz_pl/aktualnosci/wiadomosci/minister_jacek_czaputowicz_o_priorytetach_polskiej_dyplomacji_w_2018_roku

⁴⁸² Strategia Polskiej Polityki Zagranicznej 2017-2021. URL: <https://www.gov.pl/attachment/8196524f-687b-40e6-aca8-82c53ff8e6db>

⁴⁸³ Ibid.

⁴⁸⁴ Minister Jacek Czaputowicz o priorytetach polskiej dyplomacji w 2018 roku. Ministerstwo Spraw Zagranicznych. 2018. 21 marca. URL: http://www.msz.gov.pl/pl/p/psz_pl/aktualnosci/wiadomosci/minister_jacek_czaputowicz_o_priorytetach_polskiej_dyplomacji_w_2018_roku

⁴⁸⁵ National Security Strategy Of The Republic Of Poland 2020. URL: https://www.bbn.gov.pl/ftp/dokumenty/National_Security_Strategy_of_the_Republic_of_Poland_2020.pdf

ВИСНОВКИ

Однією з найпопулярніших концепцій стала ідея «інкорпорації», сформульована у таборі націонал-демократів («ендеків») її лідером, польським політичним діячем і публіцистом Романом Дмовським. У своїх історіософських розвідках він обґрунтовував приєднання українських земель до Польської держави (те саме стосувалося білоруських і литовських теренів). Згідно з нею, українцям як народу «неісторичному», «недержавному» відмовлено у праві на свою державу. «Ендеки» пояснювали свою позицію тим, що, мовляв, українці за останній століття нічим не виявили себе ні державно-політично, ні культурно, натомість весь час були пасивним, інертним елементом, не здатним до самостійного державно-творчого життя. Враховуючи реалії кінця XIX – початку XX ст., Р. Дмовський вважав нереальною програму відновлення Польщі у кордонах 1772 р. Натомість, на думку «ендеків», першочерговим завданням поляків мала стати інкорпорація «східних» (литовських, білоруських та українських) земель, які треба було поступово колонізувати, щоб забезпечити перетворення майбутньої незалежної Польщі на мононаціональну державу. Насамперед до українських теренів, які планувалось «асимілювати», відносили Східну Галичину, Волинь і Поділля. Інші українські землі мали відійти до збереженої після громадянської війни Росії, яка би залишалася такою собі противагою до німецького гегемонізму в Центрально-Східній Європі.

Своєрідною антитезою до «інкорпораціонізму» Р. Дмовського стала «федераціоністська» доктрина щодо «східних кресів» Польщі, яку поширювали у таборі політиків та інтелектуалів на чолі із Ю. Пілсудським, польським політичним і державним діячем, одним із чільних представників Польської партії соціалістичної (ППС), членом Центрального робітничого комітету, майбутнім Начальником держави відродженої Польщі. Суть цієї програми полягала у тому, щоб унаслідок ліквідації царизму та колапсу Російської імперії відновити у Центрально-Східній Європі Польську державність – фактично, у форматі такої собі Другої Речі Посполитої. Передбачалося, що відроджена держава функціонуватиме на «федеративних» засадах, а до неї будуть входити польські, литовські, білоруські й українські землі. У таборі Ю. Пілсудського декларували добровільне входження до складу майбутньої держави, втім провідна роль у такій конфігурації врешті відводилася польському чиннику. Останній і мав координувати створення на теренах об'єднаних Польщі, Литви, Білорусі та України гарантія безпеки у Центрально-Східній Європі та запобіжника від загрозливого російського сусіда (незалежно від того, яка зі сил – «біла» чи «червона» – в результаті виграє у громадянській війні у Росії).

В умовах існування у міжвоєнний період Польської Республіки на перший план вийшла проблема ставлення до українців, білорусів та литовців, що опинилися у складі Польщі внаслідок чи то виконання повоєнних мирних угод (після Першої світової війни), чи окупації/анексії земель (як-от Східної Галичини). «Федералістична» концепція поплічників Ю. Пілсудського, зазнавши певного оновлення і модернізації, у 1920–1930-х роках стала відомою як доктрина «польського прометеїзму». Зовнішню політику Другої Речі Посполитої прометеїсти розглядали через призму майбутнього конфлікту цивілізованого Заходу, до якого вони зараховували, звичайно, й Польщу з комуністичною Росією. Результатом такого зіткнення, як передбачалося, мав стати розпад багатонаціональної більшовицької імперії. Водночас звільнені, але, на думку «пілсудчиків», політично і національно недостатньо зрілі народи колишнього СРСР потребували б допомоги у формуванні власної державності, і таку «цивілізаційну» місію після краху радянської імперії мала би взяти на себе Польща. Планувалося, що потенційні держави утворять єдину федерацію, провідні позиції у якій займатиме Друга Річ Посполита. У реалізації «федералістичної» програми чільне місце відводилося українському питанню. Передбачалося, що внаслідок розпаду СРСР за допомогою Польщі постане самостійна Українська держава – Велика Україна, яка, з одного боку, не матиме жодних територіальних претензій щодо Західної України, а з іншого – укладе унію з Польщею та увійде до польської федерації. На думку прометеїстів, створення т. зв. Великої України у всьому відповідало би «польським державним інтересам як засіб зміцнення Польщі».

Однак програма прометеїстів мала і певні відмінності, порівняно з поглядами своїх попередників. Вони стосувалися переважно ролі Західної України у реалізації східної програми Ю. Пілсудського за нових історичних умов, із урахуванням набутого досвіду. Прометеїсти критикували Варшавський договір 1920 р. за ігнорування інтересів галицьких українців, що начебто призвело до провалу «кївського походу» взагалі. На новому етапі, на думку «пілсудчиків», галицькі українці могли стати не лише каталізатором руху за утворення Великої України на руїнах більшовицької імперії, але й перетворилися би на авангард і потужну силу нового походу на Схід.

Після державного перевороту (травень 1926 р.), що його здійснив Ю. Пілсудський, політика уряду з національного питання була скоригована на користь лояльнішого ставлення до національних меншин Польщі. Зрештою, сама зміна влади і встановлення т. зв. режиму «санациї» були значною мірою детерміновані невдачею в реалізації «ендецької» програми «національної асиміляції», активізацією національно-визвольної боротьби. Однак травневий переворот змодифікував практику внутрішньої політики в обмеженому розмірі і лише на декілька років, адже діяльність

державної адміністрації на «східних кресах» від самого початку і аж до початку Другої світової війни 1939 р. залишалась близькою до програми «ендеїї». Повноцінно ж риторика «ендецького» напруму залишалася характерною для низки сил (переважно праворадикальних та маргінальних), які існували поміж двома світовими війнами: Народно-національного союзу, Табору Великої Польщі, Національно-радикального табору», Національно-радикальних рухів («Фаланги» та «АВС»), Національної партії.

Питання відносин із українцями набуло особливої ваги під час Другої світової війни та повоєнного періоду. Зокрема, воно було предметом уваги з боку польського еміграційного уряду, а також польських інтелектуальних середовищ в еміграції. Різноголосося щодо імовірних порозуміння з українцями, зокрема за рахунок поступок у питанні «східних кресів», було предметом гострих дискусій. Недооцінка поляками «українського чинника» у спільній боротьбі проти німецьких та радянських окупантів призвела до того, що, попри численні польські декларації, поляки так і не об'єдналися у спільній боротьбі з агресором. Міжнародне становище Польщі у повоєнний період спонукало політичну та інтелектуальну еліту до пошуку нової геополітичної парадигми, якій судилося змінити польську візію на прагнення українців щодо існування власної держави. Завдяки зусиллям головного редактора паризького щомісячника «Культура» Єжи Гедройця, а також його колеги Юліуша Мерошевського було запропоновано ідею остаточної відмови від традиційного польського колоніалізму щодо територій та населення Литви, Білорусі й України. Навпаки, було запропоновано радикальне покращення відносин поляків із народами на цих територіях, відмову від будь-яких спроб домінувати над ними та визнання їх права на власну державність. Існування незалежних держав у межах т. зв простору УЛБ, що охоплював землі України, Литви та Білорусі, формувало своєрідний безпековий буфер, який мав захистити Польщу від імовірної російської експансії. Опублікована у 1977 р. «Декларація в українській справі» стала основою для побудови зовнішньополітичної платформи майбутньої постсоціалістичної Польщі. Автори декларації, що увійшла в історію як «Доктрина Гедройця», наполягали на необхідності сприяння сусідам Польщі на Сході у їхній боротьбі за незалежність та культурну емансипацію, з одночасним стимулюванням процесів демократизації, творення громадянського суспільства.

Відмова Польщі від геополітичного ревізіонізму, ідей перегляду існуючих кордонів та потреба в ефективному реагуванні на безпекові виклики засвідчили радикальну зміну польсько-українських відносин. Не лише політична еліта, а й польське суспільство вбачали у демократичній Україні гарантію забезпечення національних інтересів Польщі, що полягали у зміцненні зв'язків із європейськими країнами та участі у системі європейської безпеки. Діяльність профспілки «Солідарність» та інших дисидентських об'єднань у Польщі засвідчила готовність польського суспільства до діалогу у питанні відносин із українцями. Попри різні складні сторінки взаємної історії, постсоціалістичній Польщі та Україні, яка відновила свою незалежність, вдалось розширити міждержавну взаємодію у політичній, економічній та гуманітарній сферах. Формування образу Польщі як «адвоката» інтересів України у Європі було підкріплене реальними діями, насамперед під час президентства А. Квасневського. Польський лідер особливо долучився до сприяння активізації польської політики щодо України у межах польської інтеграції до НАТО та ЄС, надання польсько-українським відносинам ознак стратегічного партнерства. Попри непросте міжнародне становище України, а також внутрішньополітичну кризу, яка відбулася на зламі 2000-х років, Польща продовжувала демонструвати свою підтримку. Попри налагодження польсько-українських відносин, наявність взаємних стереотипів та упереджень вносили корективи у зовнішню політику обох держав стосовно одна одної. Після вступу Польщі до ЄС у 2004 р. польська «східна політика» по суті стала альтернативою та прямим викликом російським сценаріям реінтеграції пострадянського простору. Польська влада і суспільство підтримали український народ під час подій Помаранчевої революції.

На відміну від президентських адміністрацій на чолі з Л. Валенсою/А. Квасневським/Л. Качинським та урядових кабінетів того періоду, що у реалізації зовнішньої політики активно послуговувалися парадигмою Є. Гедройця – Ю. Мерошевського, з приходом до влади у 2007 р. «Громадянської платформи», а пізніше, у 2010 р., президента Б. Коморовського, головними по-силами польської закордонної політики стали намагання примиритися з Росією. Давалася взнаки і своєрідна «втома від України», яка існувала серед польського політикуму, який не міг остаточно спонукати українську владу до проведення радикальних реформ, а також імовірно не докінця розумів суть політичних процесів в Україні у середині 2000-х років. Робота адміністрації Д. Туска – Б. Коморовського сприяла зовнішній прагматизації позиції Варшави, що створювало враження відходу польського політичного істеблішменту від ідей «Доктрини Є. Гедройця» і реалізацію прагматичної політики, яка формалізувала рівень «стратегічного партнерства».

В умовах російської агресії проти України безпекова сфера залишалась пріоритетною у польській візії на розвиток стратегічних українсько-польських відносин у всіх вимірах. Щоправда залучення інших міжнародних гравців (Німеччини та Франції) до вирішення російсько-українського конфлікту призвело до певного зменшення ролі Польщі у справі просування українських інтересів у межах об'єднаної Європи. Попри це, Польща продовжувала використовувати наявний дво- та багатосторонній інструментарій впливів на міжнародній арені на підтримку України, відстоювала необхідність посилення міжнародною спільнотою тиску на РФ для негайного припинення війни проти України та відновлення територіальної цілісності держави у міжнародно визнаних кордонах.

Аналітична доповідь

Артимишин П. І., Костюк О. А. Україна в зовнішньополітичних концепціях Польщі: аналітична доповідь / НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2020. 72 с.

Літературний редактор

Ірина Стецик

Коректор

Наталія Кічула

Упорядник науково-довідкового апарату

Оксана Рак

Макет і художньо-технічне редагування

Дмитро Савінов

Підписано до друку 28.12.2020. Ум. друк. арк. 5,83

Друк офсетний. Формат 70x100/16.

Наклад 50 прим.

Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України
79026 Львів, вул. Козельницька, 4.